

ЦЕНТРАЛЬНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА КОМЕРЦІЙНА АКАДЕМІЯ

на правах рукопису

ДЕМ'ЯНЧУК ЮЛІЯ ІГОРІВНА

УДК 658.149.3:330.342

**СТАБІЛІЗАЦІЙНИЙ ВПЛИВ ПРИВАТНИХ ТРАНСФЕРТІВ У
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЕКОНОМІКАХ**

*Спеціальність 08.00.02 – світове господарство та міжнародні економічні
відносини*

Дисертація на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук

Науковий керівник:

д.е.н., проф.

Шевчук Віктор Олексійович

Львів–2014

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ВПЛИВ ПРИВАТНИХ ТРАНСФЕРТІВ НА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЕКОНОМІКИ	10
1.1. Приватні трансферти як системний компонент трудової міграції ...	10
1.2. Механізми макроекономічного впливу приватних трансфертів	29
1.3. Існуючі підходи до оптимізації макроекономічного впливу приватних трансфертів	52
Висновки до розділу	63
РОЗДІЛ 2. ВИКОРИСТАННЯ ПРИВАТНИХ ТРАНСФЕРТІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СТАБІЛІЗАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	67
2.1. Макроекономічний вплив приватних трансфертів	67
2.2. Врахування чинника приватних трансфертів при формуванні стабілізаційної політики	97
2.3. Циклічні характеристики приватних трансфертів	111
Висновки до розділу	126
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИВАТНИХ ТРАНСФЕРТІВ ПРИ ФОРМУВАННІ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	131
3.1. Приватні трансферти як чинник економічної політики	131
3.2. Підходи до заохочення інвестиційного впливу приватних трансфертів	158
3.3. Шляхи нейтралізації міграційних ризиків на ринку праці	178
Висновки до розділу	186
ВИСНОВКИ	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	198
ДОДАТКИ	238

ВСТУП

За останні два десятиліття міжнародна міграція робочої сили перетворилася у потужний каталізатор соціальних змін і культурної взаємодії, що впливає на процес розвитку й функціонування економік з відмінним рівнем доходу. Важливим чинником приватного споживання, інвестицій та рівноваги на ринку праці стають надходження від працюючих за кордоном (приватні трансферти). Економічна криза 2008—2009 рр. лише підкреслила їхню важливість як чинника сукупного попиту зі стабілізаційною функцією.

Актуальність теми. Хоча приватні трансферти потенційно сприяють збільшенню приватного споживання та інвестицій, допомагають фінансуванню платіжних дисбалансів і можуть мати сприятливий антициклічний вплив, отримання бажаного стабілізаційного ефекту не видається автоматичним явищем. Надходження приватних трансфертів можуть супроводжуватися зростаючою диференціацією доходів, подорожчанням нерухомості, концентрацією земельних угідь в руках родин мігрантів, зростаючим добровільним і структурним безробіттям, що може мати власний дестабілізуючий вплив. Слід визнати, що проблематика приватних трансфертів як чинника стабілізаційної політики не отримала належного розвитку в українській економічній літературі, а тому заслуговує на предметне подальше вивчення за допомогою сучасного інструментарію економіко-статистичних методів у декількох важливих аспектах: а) коротко- і довгостроковий вплив на динаміку ВВП і заробітної плати, залежність від циклів ділової активності в Україні й за кордоном, вплив на ринок праці, конкретні шляхи акумуляції людського капіталу.

У дослідженні опрацьовано результати досліджень, що стосуються трансформаційних економік у широкому розумінні – країни Східної Європи і колишнього Радянського Союзу, а також країни Латинської Америки, де накопичено значний досвід аналізу механізмів впливу приватних трансфертів на макроекономічному і мікроекономічному рівнях. Це дозволило

систематизувати механізми впливу приватних трансфертів і сформулювати завдання для теоретичного та емпіричного аналізу. Хоча головний наголос отримали різноманітні аспекти впливу приватних трансфертів на економіку України, у дослідження оцінено емпірично макроекономічний вплив приватних трансфертів в економіках трьох країн Центральної і Східної Європи: Польщі, Словаччини та Румунії. Такий вибір пояснюється доступністю відповідних даних у довідковому виданні МВФ *International Financial Statistics*.

Попри плідні дослідження А. Гайдучького, В. Будкіна, І. Гнибіденка, І. Івахнюк, Н. Житарюк, Л. Кисенко, О. Кривульченко, А. Кузьмін, О. Курдіна, С. Лазебник, О. Левцун, Е. Лібанова, Н. Макушинська, О. Малиновська, Н. Молодикова, С. Пирожков, О. Позняк, І. Прибиткова, поза увагою залишається стабілізаційна функція приватних трансфертів, їх вплив на динаміку економічного зростання та рівновагу платіжного балансу. За кордоном відповідні аспекти приватних трансфертів досліджувалися Р. Адамсом, У. Дадуш, Ю. Жао, Д. Капур, П. Левітт, А. Лопез, Р. Лукас, А. Мансур, Д. Мейер, П. Мішра, С. Мохapatра, М. Орозко, Н. Пассас, С. Пурі, Д. Рата, Б. Робертс, Ц. Сандер, Г. Свами, Е. Соренсен, О. Старк, Р. Суро, Дж. Тейлор, Е. Штейн, що визначило належну методологічну базу для предметного дослідження стабілізаційної функції приватних трансфертів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено в межах науково-дослідних робіт кафедри міжнародних економічних відносин Львівської комерційної академії "Рівновага платіжного балансу під час реалізації моделі інноваційно-інвестиційного розвитку" (№ держреєстрації 0108U000444), у рамках якої автором визначено взаємний вплив приватних трансфертів та основних макроекономічних показників (ВВП, сальдо бюджету, інфляція).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретичних підходів та методології використання приватних

трансфертів для проведення стабілізаційної політики, а також підвищення їхньої інвестиційної орієнтації.

Для досягнення визначеної мети поставлено такі завдання:

— дослідити панівні тенденції, детермінанти та способи використання грошових трансфертів мігрантів як системного компоненту міграційних потоків;

— з'ясувати дієвість засадничих механізмів макроекономічного впливу приватних трансфертів у перехідній економіці;

— виявити характерні риси та особливості врахування приватних трансфертів у відомих теоретичних моделях відкритої економіки;

— розкрити стабілізаційний вплив приватних трансфертів в економіці перехідного типу (на прикладі економіки України);

— обґрунтувати напрями та пріоритети використання приватних трансфертів у вітчизняній економіці.

Об'єктом дослідження є міграційні процеси, міграційний капітал, грошові трансферти мігрантів у системі світогосподарських процесів та міжнародного ринку капіталу.

Предметом дослідження є процеси формування та функціонування грошових трансфертів, вплив трансфертів на соціально-економічний розвиток і макроекономічну стабільність країн, що розвиваються; механізми використання коштів мігрантів.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано сукупність загальнонаукових методів пізнання та спеціальних методів економічних досліджень. Теоретико-методологічною базою дослідження є діалектичний, системний та прикладний аналіз класичних і сучасних праць зарубіжних і вітчизняних вчених з економічної теорії, теорії капіталу, міжнародної міграції, міжнародного ринку капіталу та грошових трансфертів мігрантів, а також емпіричні дослідження впливу грошових трансфертів на економіку країн-реципієнтів, у тому числі України та її регіонів.

Для реалізації поставлених завдань у роботі застосовано методи аналізу і синтезу (для наведення порівняльної характеристики впливу приватних трансфертів при формуванні стабілізаційної політики: п. 2.3); системного узагальнення (для визначення основних функціональних зв'язків приватних трансфертів: п. 1.1, 2.1); порівняльного аналізу (для визначення підходів до оптимізації надходжень приватних трансфертів та заохочення інвестиційного залучення грошових надходжень: п. 1.2, 1.3, 3.2); трендовий, регресійний та кореляційний статистичний аналізи довго- та короткострокових залежностей (метод двокрокових найменших квадратів – 2SLS, регресій з ML-ARCH і GARCH-процесами, тест Джохансена і модель Манделла—Флемінга: п. 2.1, 2.2, 2.3); статистичний та графічний методи (під час обробки та узагальнення статистичних даних: п.1.1 – 2.3).

Інформаційною базою дослідження слугували матеріали Національного банку України, Міністерства праці і соціальної політики України, Державного комітету статистики України, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Міжамериканського банку розвитку, Конференції ООН з питань торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Євростату, Міжнародної організації праці, Міжнародної організації з міграції, Міжнародного союзу кредитних спілок, результати наукових розробок Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України, Інституту соціології НАН України, дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, інформаційні й аналітичні матеріали міжнародних асоціацій та рейтингових агентств.

Наукова новизна одержаних результатів.

Нові наукові положення, які були отримані автором особисто і виносяться на захист полягають в наступному:

вперше:

— запропоновано методичний підхід до побудови економетричної моделі, що враховує найважливіші макроекономічні взаємозв'язки приватних

трансфертів в обох вимірах – довго- і короткостроковому, включно із залежністю від циклів ділової активності в країнах-донорах і країнах-акцепторах, і дозволяє вибрати алгоритм проведення відповідної стабілізаційної політики. Доведено, що надходження приватних трансфертів в економіку України підвищують амплітуду циклу ділової активності та зменшуються в разі економічного спаду (тобто мають проциклічний вплив);

удосконалено:

— підходи до оцінки приватних трансфертів як системного компонента міграційних потоків, що пов'язаний з функціонуванням ринку робочої сили та циклічними процесами в реальному секторі обох країн – донорів і акцепторів робочої сили;

— типологію основних функціональних механізмів приватних трансфертів в економіці перехідного типу, що враховує рівновагу ринків праці та окремих активів (ринок нерухомості), вплив споживчого кредитування, інструментальні чинники деіндустріалізації, акумуляцію людського капіталу;

— розуміння регіональних особливостей приватних трансфертів в Україні залежно від використання (приватне споживання, інвестиції, освіта) як чинника, що на сьогодні перешкоджає економічному зростанню;

— теоретичні положення щодо позиціонування приватних трансфертів у системі функціональних зв'язків відкритої економіки, зокрема як чинника сукупного попиту та рівноваги сальдо поточного рахунку;

дістали подальшого розвитку:

— пропозиції щодо послаблення споживчого характеру приватних трансфертів (оподаткування нерухомості і товарів розкоші) та підсилення їхнього інвестиційного спрямування, основними з яких є створення кооперативів розвитку в сільському господарстві, пільгове кредитування реемігрантів з досвідом кваліфікованої практичної роботи, що планують зайнятися підприємницькою діяльністю, використання коштів регіональних

фондів зайнятості для працевлаштування як реемігрантів, так і членів їхніх сімей, що залишилися в Україні;

— пропозиції щодо можливого державно-приватного партнерства у таких царинах як розвиток соціальної інфраструктури, пенсійне забезпечення та освітні проекти.

Практичне значення одержаних результатів. Основні висновки і пропозиції можуть бути враховані при розробці державної політики щодо проведення стабілізаційної політики, впровадження механізмів стимулювання залучення та використання коштів мігрантів у фінансово-банківському секторі, програмах і проектах регіонального соціально-економічного розвитку. Результати дослідження впроваджено у діяльність Львівської обласної адміністрації [лист № 02-вих-998 від 9 вересня 2014 р.]. Матеріали та результати дослідження впроваджено також у навчальний процес Львівської комерційної академії під час розроблення робочих програм, науково-методичного забезпечення та викладання дисциплін "Міжнародні економічні відносини" та "Міжнародна економіка" [довідка від 22 вересня 2014 р.].

Особистий внесок здобувача полягає у виявленні особливостей макроекономічного впливу приватних трансфертів і специфіки відповідної стабілізаційної політики, ідентифікації внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на надходження від працюючих за кордоном, та оцінці можливостей їхнього використання задля збільшення інвестиційного потенціалу на загальнодержавному і регіональному рівнях. Наукові положення, висновки та рекомендації, одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження доповідалися і обговорювалися на науково-практичних конференціях: “Проблеми післякризової економічної політики в Україні” (6-7 квітня 2011 р., м. Львів), “Актуальні проблеми реформування економіки України в умовах євроінтеграції” (8-9 лютого 2012 р., м. Чернівці), “Вплив політичних циклів на якість життя та рівень щастя в

Україні” (27 березня 2013 р., м. Львів), “Економіка в умовах глобалізації світових економічних процесів” (5-6 квітня 2013 р., м. Львів), “Розвиток національних економік в умовах глобальної нестабільності” (10-11 травня 2013 р., м. Одеса), “Сучасні тенденції в економіці та управлінні: новий погляд” (26-27 квітня 2013 р., м. Донецьк), “Международная практика экономического развития страны” (24-25 мая 2013 г., г. Симферополь), “Інновації в маркетингу: теорія і практика” (17-18 травня 2013 р., м. Одеса), “Інтеграційні процеси розвитку економіки” (10-11 травня 2013 р., м. Львів).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 11 наукових праць у фахових виданнях (всі одноосібні) та 6 публікацій у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій. Загальний обсяг публікацій становить 16,5 друк. арк.

Обсяг та структура дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та 2 додатків, що розміщені на 7 сторінках. Основний текст викладено на 189 сторінках, робота містить 3 таблиці, 24 рисунки, 41 формулу. Список використаних джерел налічує 381 позицію.

РОЗДІЛ 1

ВПЛИВ ПРИВАТНИХ ТРАНСФЕРТІВ НА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЕКОНОМІКИ

1.1. Приватні трансферти як системний компонент трудової міграції

На сьогодні *міграційні процеси* охоплюють практично всі держави¹, здійснюючи всебічний вплив на економічний і політичний стан, культурне життя, демографічні процеси тощо. Міграційні потоки² впливають на структуру та систему державних і світових суспільних стосунків, зумовлюючи збільшення кількості спільних проблем [369, с. 101—114]. У міру збільшення масштабу міграції робочої сили (трудова міграція) зростають надходження від працюючих за кордоном (або приватні трансферти), що формують окрему складову міжнародного фінансового ринку – міграційний капітал, який використовується для підвищення рівня життя сімей мігрантів, економічного і соціального розвитку місцевих територій та країн загалом [158, с. 2—8]. Відповідно можна припустити, що надходження такого капіталу має позитивний вплив в обох аспектах: 1) короткочасному — мінімізація відхилень доходу від деякого рівноважного значення та 2) довгостроковому — прискорення динаміки економічного зростання.

Аналіз стабілізаційної функції приватних трансфертів привертає увагу до взаємозв'язку міграційних процесів з розвитком економіки країн-донорів та країн-акцепторів трудової міграції [17, с. 192—205; 53]. Переважно стверджується про поглиблення відмінностей економічного розвитку окремих

¹ Міграційний процес — це перебіг будь-якого міграційного явища, послідовна видозміна його етапів, періодів і станів, а також розвиток супутніх побічних наслідків [52].

² На амплітуду міграційних потоків впливають такі фактори, як етнічна, господарська і природна схожість територій, історично сформовані зв'язки між ними і т.д. Таким чином, міграційний потік можна визначити як сукупне число мігрантів, що мають спільні райони прибуття і вибуття протягом даного відрізка часу [112].

країн, здешевлення транспортних і комунікаційних послуг, використання приватних трансфертів для підсилення міграційних потоків [45]³. Для більшості країн-донорів робочої сили міжнародна трудова міграція має подвійний економічний ефект: 1) вирішення проблем зайнятості населення та 2) фінансування сімей мігрантів за допомогою приватних трансфертів, які є постійним джерелом надходжень іноземної валюти, що може мати стабілізаційний характер, який виявляється у підтриманні деякого стабільного в часі рівня приватного споживання чи навіть інвестицій. У цьому контексті важливим є дослідження економічної сутності та класифікаційних характеристик грошових переказів у системі міжнародного ринку капіталу.

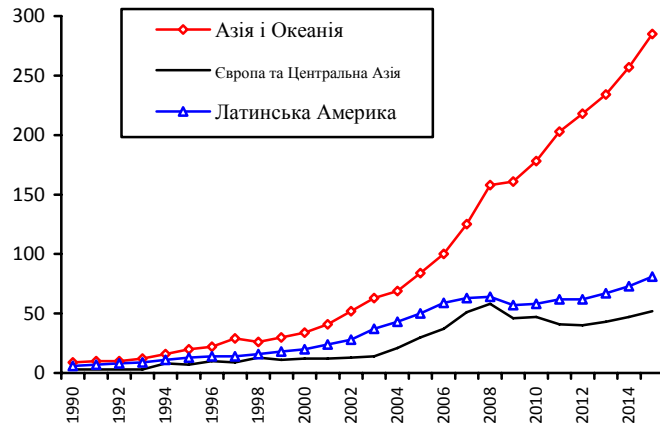
Загалом приватні трансферти – один із компонентів міграційних потоків⁴, хоча залежність між обома показниками не видається прямолінійною. З одного боку, приватні трансферти позитивно корелюють з обсягами міграції, а з іншого боку, можуть як підсилювати міграцію робочої сили, так і послаблювати стимули для неї⁵. Приватні трансферти у світовій економіці дуже динамічно збільшувалися за останні два десятиліття: 1990 р. – 68,6 млрд. доларів; 1995 р. – 102,1; 2000 р. – 132,0; 2005 р. – 274,7; 2006 р. – 317,4; 2007 р. – 385,4; 2008 р. – 443,4 млрд. доларів. У 2009 р. обсяги приватних

³ Об'єктивно цьому сприяє старіння населення промислових країн [17, с.192–205]. Загальне залучення іммігрантів до середини століття має досягти 700 млн., а частка мігрантів та членів їхніх сімей – 3/4 населення ЄС. До 2050 р. Німеччина потребуватиме 487 тис. мігрантів щорічно, Франція – 109 тис., а ЄС в цілому – 1,6 млн. осіб. Максимальне сальдо міграції має Північна Америка – щорічно 1,4 млн. осіб, тоді як у країнах Західної Європи цей показник становить 1,1 млн. осіб. У Північній Америці на кожну тисячу населення припадає 4,2 мігранта, в Океанії – 3,2, а в Європі – лише 1,5 мігранта [381, с. 45–62].

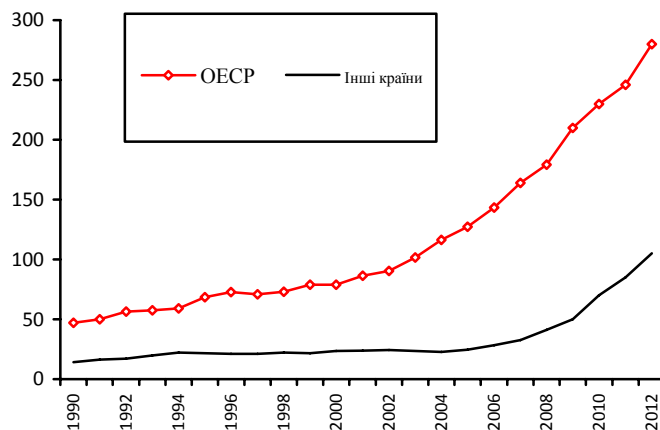
⁴ У шостому виданні Керівництва з платіжного балансу (КПБ6), всі поточні трансферти між фізичними особами резидентами та нерезидентами незалежно від джерел доходу відправника та взаємовідносин між ними об'єднуються новим терміном “приватні трансферти”. А разом з оплатою праці резидентів країни-реципієнта коштів приватні трансферти об'єднуються в “приватні грошові перекази”.

⁵ За даними Світового банку за останні п'ять років обсяги грошових переказів майже подвоїлись, тоді як кількість трудових мігрантів збільшилась лише на 10%. Таким чином, обсяги грошових переказів зростають швидше, ніж масштаби самої міграції [11].

трансфертів зменшилися до 413,7 млрд. доларів, але далі перевищують показник 2007 р. (рис. 1.1)⁶.

а) країни-акцептори;

б) країни-донори;

Рис. 1.1. Приватні трансферти у світі (млрд. доларів), 1990—2015 рр.

Джерело: Світовий банк

В Україні у 2009 р. приватні трансферти від працюючих за кордоном знизилися на 23% проти значень попереднього 2008 р. — до 1,6 млрд. доларів,

⁶ В оцінці загального обсягу грошових переказів немає спільної думки. Світовий Банк оцінює їх у 240 млрд. доларів щороку, а Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР), що належить до системи організацій ООН, заявляє про 300 млрд. доларів, які отримали лише бідніші країни. Якщо зарахувати до переказів товари і готівку, що перевозять зі собою трудові мігранти, кожен десяти мешканець планети має з них пряму вигоду [32].

але згодом відновилися, хоча залишаються нижчими порівняно з докризовими значеннями (рис. 1.2)⁷. В будь-якому випадку надходження від працюючих за кордоном перевищують показник першої половини минулої декади, що дозволяє сподіватися на відчутніший вплив на економічні процеси.

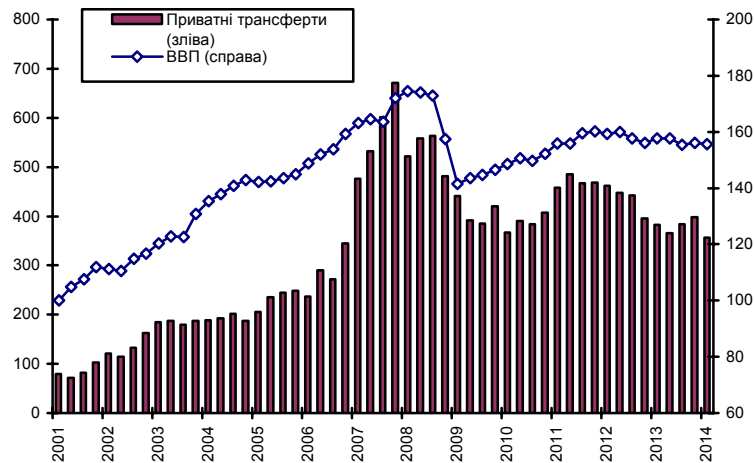

Рис. 1.2. Україна: приватні трансферти (млрд. грн.) і ВВП (індекс, 2001=100), 2001–2014 рр.

Примітка: показник ВВП очищено від сезонності за допомогою методу Х-11.

Джерело: за даними IMF International Financial Statistics

Поступове зростання приватних трансфертів у 2000–2004 рр. співпало з прискоренням динаміки ВВП, а тим паче це помітно в 2006–2008 рр. З початком світової фінансової кризи (осінь 2008 р.) обсяги приватних трансфертів зменшилися в унісон зі спадом виробництва, а надалі так само співпала висхідна динаміка обох показників. Зі середини 2011 р. надходження приватних трансфертів знову зменшилися, але з початку 2013 р. знову дещо збіль-

⁷ Опитування міжнародних організацій показують, що за кордоном українці щорічно заробляють близько 35 млрд. дол. (більше всього в країнах ЄС і Росії). Виходячи з досвіду сусідньої Молдови, яка регулярно проводить подібні огляди (там грошові трансферти досягають 46% ВВП), наші мігранти можуть перерахувати в середньому близько 60% особистих доходів. Тобто можна з впевненістю говорити про перекази українців у розмірі близько 21 млрд. дол. На перший погляд, це досить багато — майже 15% ВВП і значно більше сукупних обсягів іноземних інвестицій. З іншого боку, це все ж скромний результат — лише 360 дол. на місяць від одного мігранта.

шилися. Загалом нестабільність вітчизняних приватних трансфертів у 2009—2013 рр., яка виразно контрастує зі стабільністю періоду 2000—2007 рр. може відбивати їхню стабілізаційну функцію і мати стосунок до кризових явищ в Україні та за її межами — в країнах перебування вітчизняних трудових мігрантів (Греція, Італія, Іспанія, Португалія).

Декілька поширених визначень терміну “грошові перекази” відрізняються технічними нюансами. На думку Б.Робертса, грошові перекази — це кошти, відправлені індивідами, які працюють за кордоном, одержувачам з країн походження [345]. М.Орозко [326] та Дж. Ван Доорт [38, с. 81] визначають грошові перекази як частину доходів мігрантів, що ті відсилають на батьківщину. Для багатьох дослідників грошові перекази — це невеликі платежі, що здійснюються через електронні засоби або неофіційними каналами [38, с. 81; 246, с. 2]. Д. Рата уточнює, що грошові перекази — це не громадські, корпоративні чи інші загальнодоступні кошти, а радше приватні трансферти від відправника до одержувача [335, с. 11]. Фахівці міжнародних організацій переважно визначають грошові перекази як суму двох компонентів — “перекази мігрантів” і “оплата праці робітників”, або як суму зазначених вище компонентів плюс “трансферти, пов’язані з міграцією” [15, с. 32–39]. Оскільки виникає певна двозначність, М. Кук пропонує визначати грошові перекази, як суму трьох ключових компонентів: перекази мігрантів, оплата праці робітників і трансферти, пов’язані з міграцією [233, с. 8–9]⁸.

Відповідно до Інструкції платіжного балансу МВФ, до грошових переказів належать як матеріальні, так і фінансові ресурси, які мігранти скеровують з країн поточного проживання і працевлаштування до країн походження

⁸ “Перекази мігрантів” — це кошти, які мігранти, постійно перебуваючи за кордоном (понад один рік), відправляють на батьківщину. Компонент “оплата праці робітників” передбачає пересилання коштів за виконану роботу нерезидентами для роботодавця з іншої країни (досить часто компанії переказують гроші на рахунки найманих працівників у банках на їхній батьківщині). “Трансферти, пов’язані з міграцією” не є поширеними і великими за обсягом у більшості країн, що розвиваються, адже становлять еквівалент вартості майна, яке мігрант транспортує, переміщаючись з однієї країни в іншу [233, с. 8–9].

[IMF 2003, с. 75]. Д. Хольтз-Еакін зауважує, що до переказів слід зараховувати й ті речі (активи), які мігранти транспортують з собою, адже вони також мають власний грошовий еквівалент [269, с. 1]. Подібні характеристики можна знайти в декількох інших працях [197; 246, с. 2; 370, с. 2]. На думку О.Садовської, досить часто перекази в товарній формі мають на меті комерційну реалізацію і отримання доходу [141, с. 54]. Подібно Д. Рата вважає, що грошові перекази — це валютні трансакції, які іноді маскують під потоки капіталу, щоб оминати податкові збори або отримати певні пільги чи преференції [335, с. 11]⁹.

Економісти вважають, що при визначенні терміну “грошові перекази” потрібно враховувати процес міграції, напрями її здійснення і наслідки міграційних тенденцій [27, с. 32–39]. А. Чимхоун, Дж. Пізз і К. Піндер стверджують, що грошові перекази — це складова міграційних потоків, і залежать від особливостей країн, народів, що їх населяють, міжкраїнних відносин, фінансових і банківських технологій тощо [226, с.11]. О.Садовська вважає, що труднощі аналізу приватних трансфертів пов’язані з новизною самого явища, відсутністю у багатьох країнах обліку, методики підрахунку грошових переказів тощо. Необхідно врахувати сфери зайнятості мігрантів, тривалість трудової діяльності, заробітної плати, періодичності переказів, їх середнього розміру, географічної близькості або віддаленості країн працевлаштування, наявності діаспор, міграційних мереж, напрямів використання переказів [41, с. 63]. Подібна комплексна модель для США використовує масштаби міграції, середній дохід на сім’ю, середній розмір переказу, країни походження, сімейний статус, вік, тривалість перебування тощо.

Загалом потоки трансфертів пов’язані не лише з трудовими мігрантами, а й з іншими верствами населення, які з тих чи інших причин перебу-

⁹ Наприклад, в Індії до переказів відносять основну частину депозитів нерезидентів. Це дозволяє мігрантам в умовах обмеженого валютного законодавства стосовно індійської рупії, не обмінювати кошти на національну валюту, а тримати свої збереження у стабільнішій іноземній валюті [334, с. 172].

вають за кордоном. Б.Робертс, аналізуючи грошові потоки у Вірменію, називає переказами всі кошти, що надходять у країну, — від тимчасових чи постійних трудових мігрантів та представників “нової” чи “старої” вірменських діаспор [345, с. 3]. Н. Соренсен до грошових переказів додає кошти відправлені також біженцями, нелегальними мігрантами, непрацюючими мігрантами тощо [356, с. 6].

Узагальнено можна прийняти, що грошові перекази являють собою фінансові та матеріальні ресурси, які репрезентують інтереси всіх міжнародних мігрантів незалежно від часу, причини і мети еміграції, але рішення щодо яких приймають лише учасники цього процесу.

Основні класифікаційні характеристики поняття “приватні трансферти” подано на рис. 1.3. Світовий банк міжнародні перекази визначає як транс-кордонні приватні платежі [252, с. 4], що має безпосередній стосунок до стабілізаційної політики, адже йдеться про валютну складову приватних трансфертів. Також при цьому може бути важливим розподіл переказів на *тимчасові*, які використовуються, головню, в інвестиційних цілях і з метою заощаджень, та *постійні*, що надсилаються для підтримки власних родин під час криз, катаклізмів або інших непередбачуваних ситуацій [282, с. 6]. Подібним є розподіл грошових переказів на *обов’язкові* (підтримка домогосподарств на батьківщині) та *бажані* — у розрахунку на прибуток у рідній країні. Численні інші класифікаційні характеристики приватних трансфертів можуть вважатися дотичними до проблематики економічної політики загалом і стабілізаційної політики зокрема¹⁰.

¹⁰ Грошові перекази можна розглядати як спосіб контакту між мігрантом і його родиною у ширшому контексті розвитку соціальних і економічних взаємостосунків між мігрантами і суспільством на батьківщині [366; 329; с. 606—630; 325; 338], один із засобів обміну ідеями, практичними порадами, отримання інформаційної і технічної допомоги [291, с. 4—5], комунікації між співвітчизниками (при цьому мотивація для переказу коштів не має істотного значення) [324, с.15].

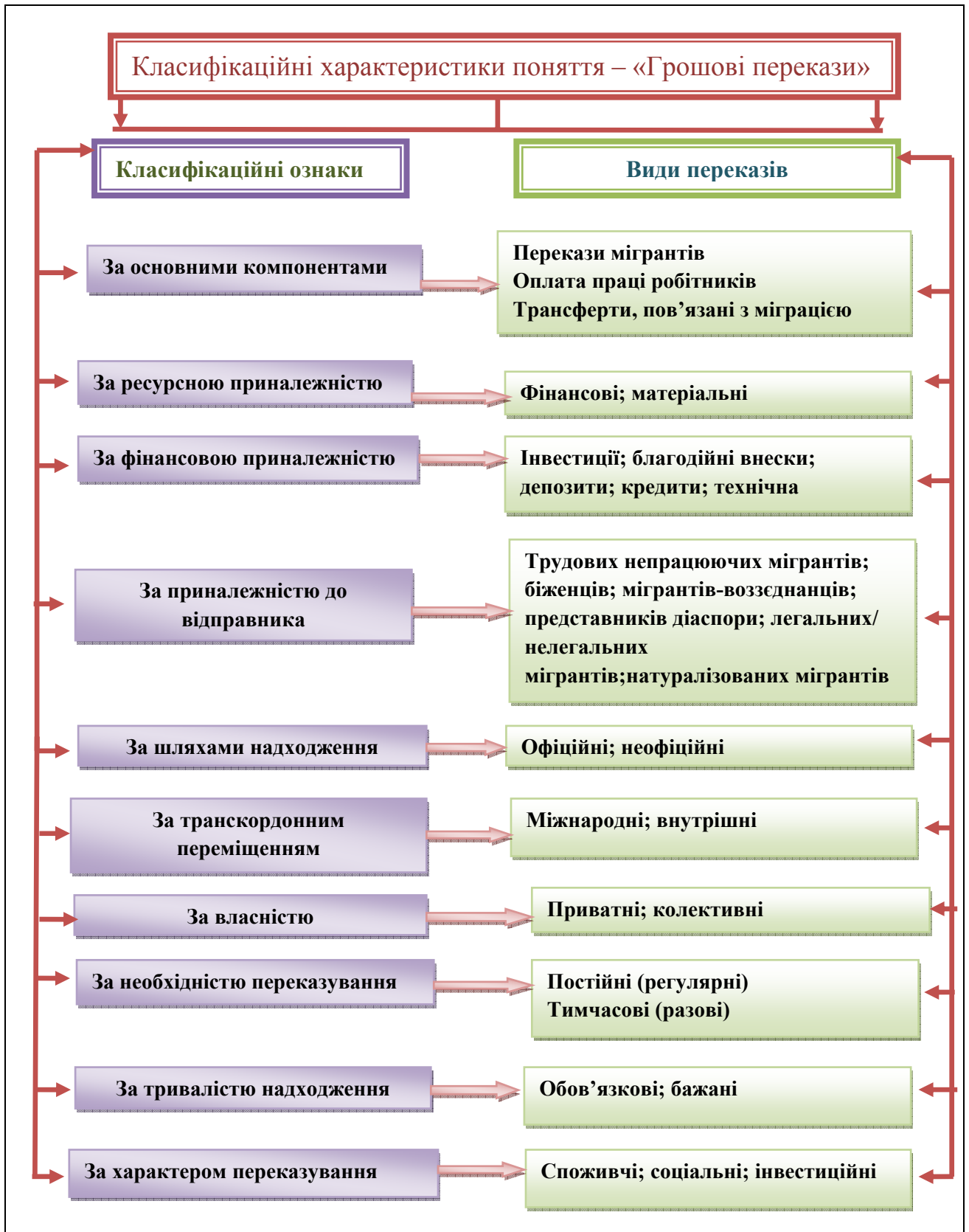

Рис. 1.3. Класифікаційні характеристики поняття
«Грошові перекази мігрантів»

Джерело: [27, с. 32-39]

Останнім часом у системі аналізу міграційних процесів акценти дедалі більше зміщуються з поняття трудової міграції на поняття грошових переказів. Якщо раніше міжнародну трудову міграцію розглядали переважно у контексті рівноваги ринку праці, то за останні два десятиліття все більше уваги до проблеми грошових переказів може пояснюватися багатьма факторами: зміна якості внутрішнього управління держави [27, с. 32–39], формування підґрунтя для фінансових стратегій домашніх господарств [189, с. 1645–1669], створення передумов для підвищення добробуту, стимулювання економічного зростання і скорочення бідності, передусім серед найменш забезпечених домашніх господарств [208, с. 93–109]. Поширено вважати, що особи працездатного віку залишають свої країни внаслідок бідності, браку можливостей для працевлаштування та реалізації власного економічного потенціалу [24, с. 20–34]. Міграція у багатші країни дозволяє отримати вищі доходи та забезпечує кращі можливості для самореалізації [170, с. 385–403].

Хоча міграція робочої сили і приватні трансферти – це взаємопов'язані категорії, лише у декількох вітчизняних працях вони аналізуються спільно [165]. Грошові перекази відрізняються від прямих іноземних інвестицій, іноземних кредитів і ОДР стійким антикризовим характером [133, с. 2], що можна використати для антициклічного регулювання економіки, але з врахуванням особливостей економічної ситуації в обох групах країн – донорів і акцепторів робочої сили [19, с. 3–12].

Попри поширене розуміння приватних трансфертів як чинника мінімізації ризику для домогосподарств [188, с. 1645–1769], вплив приватних трансфертів на добробут не виглядає прямолінійним [208, с. 93–109]. Залишається без відповіді низка ключових питань: механізми впливу на добробут і рівень бідності в різних країнах, способи використання та макроекономічний вплив [188, с. 1645–1669]. Хоча з часів Дж. Хікса [268] міграція робочої сили розглядається чинником вирівнювання рівнів заробітної плати (доходів) і стабілізації світового ринку праці як безпосередньо – через рівно-

вагу ринку праці, так і опосередковано — через приватні трансферти, відповідна неокласична концепція не пояснює багатьох емпіричних фактів [280, с. 134—149; 346, с. 474—502], зокрема залежності приватних трансфертів від сімейного чинника в країні-донорі [88, с. 67]. Натомість надходження приватних трансфертів краще пояснюються неформальними угодами в межах родини, ніж альтруїстичними мотивами. Відповідно виникають проблеми агентських відносин: моральний ризик (применшення успіху чи з метою перебільшення видатків), пряма відмова від підтримки родини тощо. Міграція може бути наслідком реагування на доходи оточуючих. Як стверджує О. Старк [365, с. 173—178], порівняння особистого доходу з доходами свого оточення — друзів, колег, сусідів, своєї соціальної групи — може породжувати психологічні витрати або вигоди, почуття задоволення або, навпаки, невдоволення.

Д. Борхас [210, с. 306—316] для пояснення доцільності міграції використовує таку аналітичну конструкцію:

$$V_p = \sum_{n=1}^N \frac{E_2 - E_1}{(1+i)^n} - \sum_{n=1}^N \frac{C}{(1+i)^n} - Z, \quad (1.1)$$

де: V_p — оцінка чистих прибутків, E_j — дохід на новому місці роботи в n -му році, E_1 — дохід на теперішньому місці роботи в n -му році, N — час на пошук нової роботи; i — процентна ставка, n — рік, в якому прибутки і втрати будуть збільшуватись, C — прямі і непрямі грошові витрати, які викликані переїздом в n -му році, Z — чисті психологічні втрати від переїзду (психологічні втрати за мінусом психологічних вигод).

Якщо $V_p > 0$, тобто очікується збільшення зароблених доходів з врахуванням матеріальних і психологічних втрат, відбувається вибір на користь міграції. Якщо $V_p < 0$, то працівник віддає перевагу першому місцю роботи у своїй країні. Міграційні потоки залежать від регіональних відмінностей та навичок працівників, а також майнового розшарування, що підтверджується емпірично. Відповідну тональність зберегли вітчизняні вчені, зокрема А. Хомра [165].

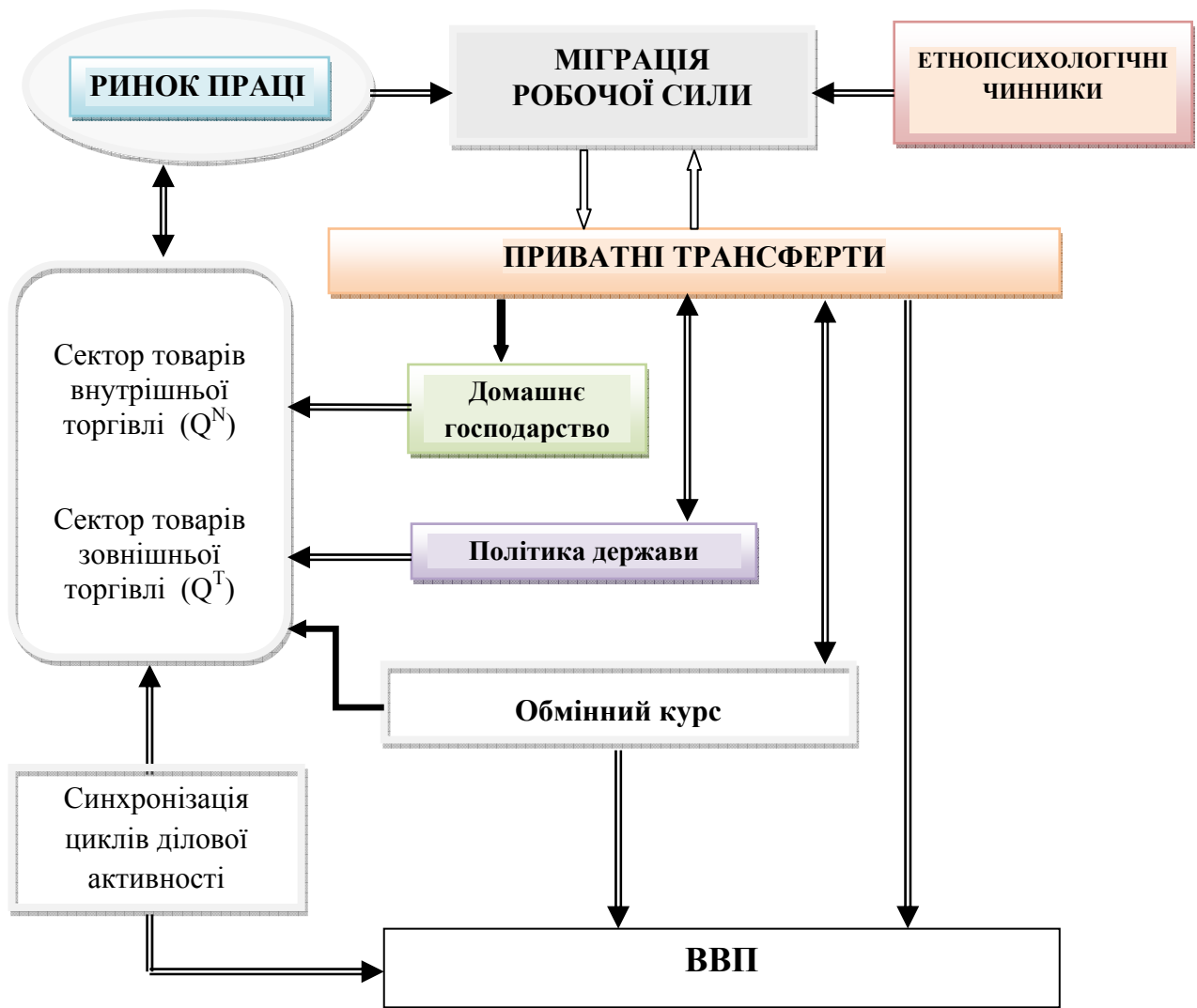

Рис. 1.4. Функціональні зв'язки приватних трансфертів

Джерело: [176]

Дослідження основних підходів до розуміння приватних трансфертів дозволило систематизувати загальні взаємозв'язки (рис. 1.4). Оскільки міграція робочої сили відбиває взаємодію умов на ринку праці та етнопсихологічних чинників, приватні трансферти стають чинником, що визначає поведінку домашніх господарств і перебуває у взаємній залежності зі заходами державного регулювання. Головне завдання державної політики вбачається у заохоченні інвестиційного використання приватних трансфертів, що може сприяти розвитку обох секторів економіки — внутрішньої і зовнішньої торгівлі, які відрізняються умовами реалізації на світовому ринку, а

відповідно — збільшенню попиту на робочу силу та зменшенню міграції робочої сили. На більш віддалену перспективу це повинно призвести до зменшення надходжень від працюючих за кордоном.

Окремий передатковий механізм створює обмінний курс, що одночасно і залежить від приватних трансфертів, і визначає стимули для них (природно припустити, що девальвація грошової одиниці підвищує купівельну спроможність приватних трансфертів і таким чином слугує стимулюючим чинником). В економіці зі «залежною» структурою виробництва і споживання обмінний курс впливає на структурні пропорції між секторами внутрішньої і зовнішньої торгівлі, а в підсумку від нього залежить динаміка ВВП. Синхронізація циклів ділової активності теж стає важливим чинником приватних трансфертів, що поряд із попитом на експорт та іншими компонентами потоків капіталу — прямими і портфельними інвестиціями, банківськими кредитами і ОДР — формує динаміку економічного зростання. Якщо приватні трансферти мають антициклічний характер, це допомагає проведенню стабілізаційної політики передусім на випадок циклічного спаду виробництва. Для конкретних українських умов А. Гайдучький вважає приватні трансферти стабілізатором макроекономічної ситуації, а головне — чинником скорочення дефіциту державного бюджету і компенсатором додаткового попиту на іноземну валюту [24, с. 20–34]¹¹. Цілком закономірно, що належної уваги вимагає як емпірична верифікація висловлених гіпотез та припущень, так і аналіз окремих аспектів макроекономічного впливу приватних трансфертів.

¹¹ А. Гайдучький зазначив, що за оцінками експертів, річні масштаби міграційного капіталу в кілька разів перевищують обсяги іноземних інвестицій в Україну. А в окремих регіонах обсяги міграційного капіталу в кілька разів перевищують надходження до місцевих бюджетів, про що свідчать обсяги грошових переказів, які починають зростати навіть швидше за інші складові міжнародного ринку капіталу. При цьому зростає вплив грошових переказів мігрантів на суспільний розвиток країн-реципієнтів. До грошових переказів відносяться фінансові та матеріальні ресурси, які репрезентують інтереси всіх міжнародних мігрантів незалежно від часу, причин і мети еміграції; рішення щодо здійснення таких трансфертів приймають лише учасники цього процесу [27, с. 32–39].

Л.Б. Чайка-Петегирич наголошує, що обсяги приватних трансфертів по суті формують міграційний капітал, задовольняючи потребу в підвищенні рівня життя рідних, а також економічного і соціального розвитку місцевих територій та країн загалом [170, с. 385–403]. Приватні трансферти залишаються відносно стабільними в умовах економічного спаду. За період 2009–2011 рр. надходження від працюючих за кордоном приблизно дорівнювали обсягу прямих іноземних інвестицій (ПІІ) і значно перевищили обсяги ОДР (рис. 1.2). Українська економіка втратила б приблизно 7% свого потенціалу без стимулюючого впливу грошових переказів мігрантів [30].

На думку В. Шевчука, вплив трудової міграції на економічне зростання видається доволі суперечливим, оскільки може бути як засобом зменшення безробіття та акумуляції обох різновидів капіталу — фінансового і людського, так і створення деформацій на ринку праці [176]. Все залежить від характеру використання приватних трансфертів та супутньої економічної політики. Об'єктивно трудова міграція зменшує пропозицію робочої сили і таким чином підвищує рівноважне значення заробітної плати. Ефект посилюється використанням приватних трансфертів як заміника заробітної плати — це додатково обмежує пропозицію робочої сили і ще відчутніше підвищує заробітну плату понад деякий рівноважний рівень. Зв'язок між порівняно самостійним впливом міграції та приватних трансфертів на формування людського капіталу не виключає можливостей безпосереднього сприятливого впливу надходжень від працюючих за кордоном на фінансування освіти та підвищення якості робочої сили.

Загалом приватні трансферти можуть як підсилювати (ефект “виштовхування”), так і послаблювати виїзд трудових мігрантів за кордон (ефект “притягання”), що загалом пов'язано зі станом регіональних економічних комплексів, як це стверджує Е. Равенштайн [186, с. 35]. У ширшому контек-

сті йдеться про комплекс економічних, соціальних, культурних, політичних та екологічних чинників [130, с. 161–172]¹².

Хоча міграційне сальдо України стабілізувалося за останні роки (рис. 1.5)¹³, обсяги приватних трансфертів не зменшуються (рис. 1.2а). Водночас змінюється економічна мотивація міграційних рішень, що потенційно впливає на використання приватних трансфертів. Якщо на початку 1990-х виїзди на заробітки за кордон зумовлювалися зупинками підприємств, багатомісячними затримками з виплатою заробітної платні, зростаючим безробіттям, то на сьогодні можна припустити, що їхньою метою у більшості випадків є підвищення добробуту, вирішення житлового питання, фінансування освіти дітей тощо. Внаслідок певного покращення економічної ситуації, зниження безробіття і подолання невиконання зарплатні втратили значення основних “виштовхуючих” факторів, натомість виїздити за кордон примушує ситуація, коли роботу знайти можна, але запропонований заробіток розглядається як недостатній.

¹² І. Прибиткова дещо ідеалістично вважає, що обидва чинники – міграція та трансферти – залежать від етнопсихологічних чинників [130, с. 161–172], що загалом вимагає додаткових пояснень. Зокрема, не кожен мігрант керується лише етнічними причинами: зазвичай вони тісно пов’язані з цілим комплексом інших соціальних причин і не мають (за рідкісним винятком) самостійного значення.

¹³ Згідно з результатами загальнонаціонального соціологічного моніторингу, що забезпечується Інститутом соціології НАН України в межах проекту «Україна на порозі XXI століття», досвід тимчасової трудової міграції за кордон набули члени 10,2% українських сімей [132, с. 159]. Оскільки в країні нараховується приблизно 15 млн. сімей, це означає, що з метою заробітку за кордон виїжджали принаймні 1,5 млн. осіб. На підставі обстежень, здійснених центрами зайнятості низки областей за дорученням Міністерства праці та соціальної політики України, було зроблено висновок, що загальні обсяги трудової міграції з України сягають близько 2 млн. осіб [181].

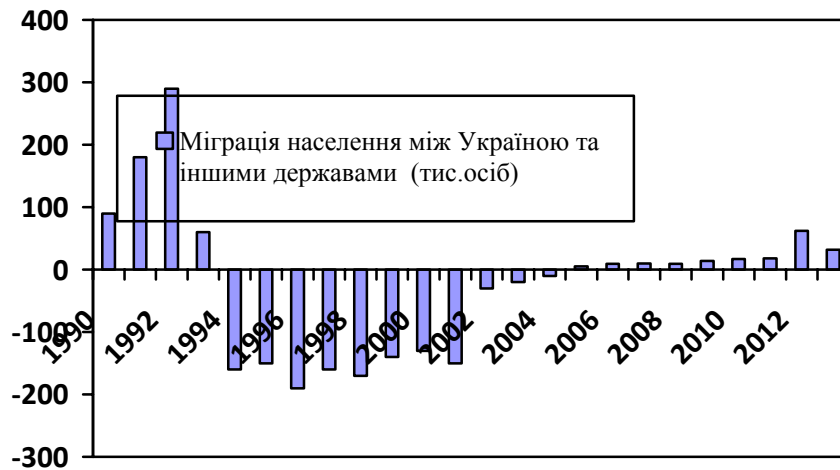

Рис. 1.5. Міграційне сальдо України, 1990—2013 рр.

Джерело: за даними Держкомстату України

У багатьох країнах світу усвідомлення переваг від трудової міграції зумовило появу програм залучення міграційного капіталу на розвиток сфери охорони здоров'я, освіти, соціальної інфраструктури регіонів, міст та селищ. Перевагою колективних переказів мігрантів, які слугують головною інституційною підмогою таких програм, є зацікавленість різних рівнів влади на батьківщині у реалізації таких проектів. Об'єднання мігрантів і соціальне спрямування міграційного капіталу мають добру перспективу у формуванні й реалізації соціальної політики розвитку сільських територій.

Причиною міграції населення в інші країни можуть також виступати надмірні ставки податків та складність їх сплати на батьківщині, передусім це стосується підприємців та осіб з високими доходами, а також економічна нестабільність. Дуже часто до міграційних рішень змушує високе безробіття¹⁴. Поширені припущення, що повернення мігрантів можливе лише за умови тривалого покращення соціальної і економічної ситуації в Україні [11].

¹⁴ Статистичні дані доводять, що найбільший відтік мігрантів відбувається саме з тих областей України, де зареєстровано найвищі рівні безробіття (Волинської, Житомирської, Івано-Франківської, Рівненської, Тернопільської, Луганської, Чернівецької та Львівської).

Масову міграцію українців за кордон стимулюють низькі зарплати. Якщо порівняти умови оплати праці в Україні і сусідній Польщі, то при аналогічній продуктивності праці різниця складає 5-10 разів [11]. Як зазначає Е. Лібанова, “в нас є два варіанти дій: або ми розвиваємо економіку знань і входимо в число розвинутих країн, або ми відкочуємося на маргінес історії й перетворюємося на придаток, що є поставником якщо не сировини, то чорноземів чи робочої сили” [63]. У країнах, що розвиваються, міграційний капітал значно перевищує обсяги ОДР і є більш ефективним інструментом боротьби з бідністю шляхом прямого досягання тих, хто потребує матеріальної допомоги [155].

Згідно позиції В. Шевчука, “пусковим механізмом міграції стає невисокий рівень доходу в поєднанні з високим безробіттям” [176]¹⁵. Проте Малиновська О. стверджує, що “міграція певним чином все ж пов'язана з розвитком підприємництва” [83, с. 10] і основні мотиви для міграції визначає так: а) заробіток задля поліпшення житлових умов, придбання машини або інших дорогих товарів тривалого вжитку; б) заробіток задля задоволення поточних життєвих потреб – харчування, придбання товарів повсякденного вжитку, в) отримання коштів для оплати навчання дітей у вищих навчальних закладах; г) накопичення стартового капіталу для створення власного бізнесу або розвитку своєї справи, д) мотиви нематеріального характеру (побачити світ, здобути певні трудові навички, поліпшити знання іноземних мов тощо) [85].

Як стверджує А. Гайдучський, переважну частину всіх приватних трансфертів отримують західні регіони України, де на одного мігранта припадає до тисячі доларів щорічних переказів, що втричі більше за аналогічний показник

¹⁵ Варто зауважити, що у Російській Федерації та країнах Західної Європи рівень безробіття є не нижчим, а подекуди навіть вищим, ніж в Україні. Зокрема, у Російській Федерації фактичний рівень безробіття в 2006 р. становив біля 7%, Італії – 6,8%, Німеччині – 9,8%, Польщі – 13,8%, Чехії – 7,1%. Поряд із високим загальним рівнем безробіття перелічені країни відчувають гострий дефіцит працівників робітничих спеціальностей, як будівельники, прибиральники, працівники сільського господарства тощо, що створює попит на мігрантів з менш розвинутих країн, як Україна.

східних регіонів. Причому на Західній Україні проживає до 20% всього населення країни, тоді як на Сході — третина [24, с. 20–34]. Лише на Тернопільщині, за оцінками місцевої влади, щорічні перекази від працівників-мігрантів становлять близько 100 млн. доларів. Накопичивши певні кошти, частина мігрантів вкладала їх у дрібне підприємництво. Як показало обстеження 2002 р., власний бізнес мали члени 19% домогосподарств [117, с. 163–176].

Використання трансфертів у приватних домашніх господарствах оцінюються по-різному, залежно від специфіки окремих країн. Приватні трансферти відіграють підвищене значення в країнах з нижчим рівнем економічного розвитку. Прийнято вважати, що завдяки приватним трансфертам створюється до $\frac{1}{4}$ ВВП таких країн, як Філіппіни, Шрі-Ланка чи Сальвадор [27, с. 296]. Великий вплив на економіку Мексики, яка належить до більших країн, що розвиваються, здійснюють надходження від працюючих в США. Приватні трансферти становлять вагомий важіль впливу Росії на сусідні країни (у 2009 р. Росія вийшла на друге місце у світі за обсягами переказів за кордон).

Грошові перекази здійснюють істотний вплив на соціально-економічний та фінансовий розвиток України через поліпшення матеріального становища значних прошарків населення. За даними Національного інституту проблем міжнародної безпеки, заробітки за кордоном значно покращили матеріальне становище майже 40% домогосподарств, а 35% — лише певною мірою [120]. На кожний долар переказів припадає приріст вітчизняного виробництва вартістю 2 дол.¹⁶ В 2005—2008 рр. інвестиції мігрантів обумовили швидке зростання житлового будівництва в регіонах із значною трудовою міграцією, що підтримало зайнятість населення, передусім у сільській місцевості. Вищий попит на будівельні матеріали, сантехніку, меблі тощо лише підсилив позитивний макроекономічний вплив [118].

¹⁶ У науковій літературі це описується формулою п'яти “Т”, що включає трансферти, транспорт, туризм, телекомунікації, торгівлю, тобто сфери, розвиток яких прискорюється через попит на мігрантів, що, своєю чергою, сприяє розвитку всієї економіки [356, с. 6].

Для багатьох країн-отримувачів грошові перекази стали ефективним інструментом боротьби з бідністю, набули характеру «самопомогоги», яка є більш ефективною, ніж державна допомога. За дослідженнями 74 країн з низьким і середнім доходом, підвищення частки мігрантів у населенні країни на 10% призводить до зниження частки осіб, що проживають на суму менше 1 долара США в день, з 8,3% до 6,7% залежно від регіону [356, с. 6].

Для проведення стабілізаційної політики важливо, що грошові перекази збільшують заощадження населення, а це одночасно слугує чинником збільшення інвестицій, підтримання рівноваги платіжного балансу та диверсифікації ризику домогосподарств [71, с. 161—165]. Завдяки грошовим переказам можна компенсувати додатковий попит на іноземну валюту. Антициклічний ефект переказів стає особливо важливий в умовах кризових явищ на світових ринках, адже приватні трансфери залишаються відносно стабільними навіть в умовах економічного спаду в країнах-акцепторах. Масштабні потоки міграційного капіталу можуть стимулювати структурні і технологічні перетворення у банківському секторі країн, що розвиваються. Важливо, що приватні трансфери здатні збільшити ВВП у державах-одержувачах грошових трансфертів передусім за рахунок депресивних регіонів, де, як правило, зосереджені родини мігрантів.

Три чверті мексиканців, які живуть у США, заробляють менш як 20 тис. дол. на рік, з яких на батьківщину відсилають 3,5 тис. дол. [133]. Ще важливішою перевагою приватних трансфертів є адресність цих надходжень, адже гроші емігрантів практично завжди використовуються за призначенням. Втім, 90% отриманих коштів використовуються на споживання (продукти харчування, одяг, житло, освітні та медичні послуги), переважно не найбільшими прошарками населення, адже для виїзду за кордон теж потрібні гроші, що стає своєрідним “фільтром” для бідніших осіб – потенційних мігрантів.

Хоча емпіричні дослідження зазвичай підтверджують прямий зв'язок між приватними трансфертами і зменшенням бідності¹⁷, перекази від працюючих за кордоном не обов'язково допомагають найбільш бідним, адже зазвичай емігрують представники багатших сімей. Подібно до іноземної допомоги, доходів від продажу нафти та інших природних ресурсів, грошові перекази можуть викликати непродуктивну залежність в їхніх отримувачів. У країнах з авторитарними режимами, приватні трансферти знижують рівень внутрішнього незадоволення, що можна розглядати регресивним чинником, адже слабнуть стимули для реформування економіки.

Таким чином, можна зробити декілька підсумкових зауважень. По-перше, значні приватні трансферти можуть слугувати інструментальним чинником стабілізаційної політики. Конкретними механізмами можуть слугувати надходження коштів в іноземній валюті, стимулювання обох компонент сукупного попиту – приватного споживання та інвестицій, мотивація на користь збільшення заощаджень. По-друге, виникають доволі суперечливі зв'язки на ринку праці, оскільки виїзд працівників за кордоном зменшує кількість робочої сили, а до того може послаблювати мотивацію до праці членів сімей трудових мігрантів. Щоправда, негативні ефекти можуть нівелюватися акумуляцією людського капіталу, приміром, за допомогою фінансування освіти. По-третє, важливе значення має регіональний вимір приватних трансфертів. Може виникнути ситуація, коли надходження від працюючих за кордоном погіршують ситуацію на регіональному ринку праці, провокують "деіндустріалізацію" регіону та погіршення інвестиційного клімату. Конкретні механізми макроекономічного впливу приватних транс-

¹⁷ Експертами Світового Банку на підставі даних зі 115 бідних країн за 2003 рік знайдено кореляцію між зростанням обсягу приватних трансфертів та зниженням частки людей, що живуть менше, ніж на 1 долар у день (їх частка знизилася на 3,5%, коли обсяг переказів зріс на 10%). Також знизилася дитяча смертність, родини стали більше витратити на освіту дітей, зокрема дівчаток. Зростання споживання створює нові робочі місця. Зокрема у Марокко триває будівельний бум, який, як вважають місцеві урядовці, сприяє боротьбі з бідністю та модернізації суспільства.

фертів проаналізовано нижче. Необхідні теоретичні гіпотези проілюстровано аналізом доречних емпіричних досліджень.

1.2. Механізми макроекономічного впливу приватних трансфертів

У найбільш загальному вимірі приватні трансферти можуть слугувати засобом макроекономічної стабілізації [24, с. 20–34], збільшення інвестицій, створення нових робочих місць [186, с. 35], стимулювання економічного зростання, підтримання рівноваги платіжного балансу [208, с. 93–109], чинником скорочення дефіциту державного бюджету та збільшення пропозиції іноземної валюти, а також економічного і соціального розвитку місцевих громад та країн загалом, підвищення кваліфікації робочої сили тощо [23; 24, с. 20–34], проте взаємний вплив приватних трансфертів і економічного зростання виглядає достатньо суперечливим, адже може спостерігатися підвищення реального обмінного курсу (РОК), послаблення стимулів до праці та заохочення нових виїздів за кордон, що обмежує пропозицію робочої сили [186, с. 35]. Емпіричні оцінки перехресної регресії переважно показують, що грошові перекази можуть мати позитивний, хоча і порівняно обмежений ефект на довгострокову динаміку економічного зростання [188, с. 1645–1669]. Позитивний вплив приватних трансфертів на економічне зростання доведено емпірично для вибірки промислових країн та країн, що розвиваються [311, с. 68–69, 127–138].

Загалом в економічній літературі зауважено декілька механізмів продуктивного використання надходжень від працюючих за кордоном.

По-перше, приватні трансферти збільшують інвестиційний потенціал країни-акцептора, як безпосередньо — внаслідок збільшення вартості капіталу, так і опосередковано — через надання страхових функцій та/або додаткових гарантій для обслуговування отриманих кредитів. Це важливо передусім для розвитку малого та середнього бізнесу. Для даних 11 перехідних еконо-

мік за 1990—1999 рр. встановлено, що приватні трансферти допомагають зниженню безробіття завдяки можливостям відкриття власних підприємств, маючи сприятливий вплив на обсяги інвестицій [373]. За даними понад сотні країн, що розвиваються, за 1975—2002 рр. виявлено, що приватні трансферти сприяють економічному зростанню передусім у країнах з недостатньо розвиненим фінансовим ринком, забезпечуючи альтернативні механізми фінансування інвестицій та допомагаючи обійти обмеження фінансового ринку (*англ.* liquidity constraints) [256, с. 144—152].

Завдяки масштабним потокам міграційного капіталу відбуваються структурні і технологічні перетворення у банківському секторі країн, що розвиваються. Приміром, в Албанії понад 17% дрібного бізнесу засновано на кошти мігрантів, в Мексиці і Сальвадорі — 20-30%. Мігранти та їхні родичі краще розуміють місцеві умови ведення бізнесу і більш проінформовані про інвестиційні можливості, ніж іноземні інвестори і кредитори. Основними сферами вкладення капіталу є будівництво і придбання нерухомості, транспортних засобів комерційного призначення, розширення фермерських господарств тощо.

Експерти Inter-American Dialogue¹⁸ визначають приватні трансферти як такий ресурс капіталу для країн, що розвиваються, який значно важливіший для соціально-економічного розвитку, ніж прямі та портфельні інвестиції, ОДР або приватні корпоративні запозичення [295, с. 3]. Водночас інвестиційна функція приватних трансфертів не реалізовується автоматично. Для даних 162 країн за 1970—2003 рр. встановлено, що обсяги та ефективність інвестиційного спрямування приватних трансфертів залежить від якості інституцій [222, с. 81—92]. Вплив грошових переказів на економічне зростання найбільший в тих країнах, де розвинутою є мережа відповідних фінансових

¹⁸ Inter-American Dialogue (Міжамериканський діалог) — це американський центр політичного аналізу та обміну інформацією в Західній півкулі.

інституцій, що акумулюють заощадження отриманих домогосподарствами переказаних коштів [70, с. 103—108].

По-друге, так звана “страхова” функція приватних трансфертів набуває підвищеного значення на випадок циклічного спаду виробництва або кризових явищ у країнах-реципієнтах. Для багатьох країн важливо, що приватні трансферти підвищують стійкість домашніх господарств до природних катаклізмів. Існують свідчення на макро- та мікроекономічному рівні для низки країн (Бангладеш, Буркіна-Фасо, Гана, Ефіопія), що приватні трансферти дозволяють мінімізувати втрати на подолання наслідків руйнівних природних явищ [318, с. 34]. Частка використання грошових переказів у структурі споживання населення окремих країн значно зростає у наступні роки після катастрофи¹⁹.

По-третє, збільшення пропозиції іноземної валюти допомагає досягненню цінової та грошової стабільності. У багатьох випадках це дозволяє посилити інвестиційне спрямування приватних трансфертів через компліментарне збільшення інвестицій місцевих інвесторів, які не мають стосунку до працюючих за кордоном. Приватні трансферти відіграли помітне значення у фінансуванні значного дефіциту торговельного балансу Албанії і Молдови [311, с. 61—62]. Як надійне джерело іноземної валюти, приватні трансферти загалом сприяли підвищенню довіри до економік країн ЦСЄ і колишнього Радянського Союзу, що полегшило доступ до світових фінансових ринків. Співвідношення зовнішній борг/експорт» істотно знижується, якщо врахувати приватні трансферти для Албанії та Боснії і Герцеговини.

¹⁹ Найбільше це помітно на прикладі Гаїті та Гондурасу, де частка переказів у структурі споживання зросла в наступні два роки після природної катастрофи майже вдвічі порівняно з докризовими роками. Х. Пінг і С. Жаохуа, провівши дослідження у китайській провінції Нижня Монголія, де постійно трапляються випадки зсуву ґрунтів і пісків, теж прийшли до висновку, що фінансова допомога мігрантів слугує своєрідним страховим буфером і дозволяє заощадити більше коштів (порівняно з сім’ями немігрантів) протягом екологічних катастроф [327, с. 66].

У тих країнах, де імпорт товарів і послуг істотно перевищує їх експорт, залучення приватних трансфертів насамперед дозволяє фінансувати від'ємне сальдо поточного рахунку. Приміром, така ситуація спостерігається у Молдові [144, с. 15]. Як надійне джерело іноземної валюти, приватні трансферти загалом сприяли підвищенню довіри до економік країн ЦСЄ і колишнього Радянського Союзу, що полегшило доступ до світових фінансових ринків. На думку А. Мансура і Б. Квиліна, якщо врахувати, що для більшості країн з доходами нижчими від середнього, експорт товарів і послуг — єдине джерело отримання вільно конвертованої валюти, міграційний капітал стає по суті другим за важливістю джерелом валютних надходжень і збільшення валютних резервів [306, с. 26]. Л. Катселі, Р.Лукас і Т.Ксеногіані довели емпірично, що надходження від працюючих за кордоном використовують і для споживання, і для інвестування, а також як важливий ресурс валютних надходжень, що мінімізує ризики і прояви нестабільності [281, с. 9].

По-четверте, зростає купівельна спроможність місцевого населення. З-поміж країн ЦСЄ вплив приватних трансфертів найвідчутніший для Молдови, де частка надходжень від працюючих за кордоном становить 25% від ВВП, а також Боснії та Герцеговини, Албанії, Таджикистану, Вірменії і Киргизстану [311, с. 64]. Якщо відбувається збільшення інвестицій, то виникають безпосередні стимули з боку сукупної пропозиції, а в разі збільшення приватного споживання спостерігається звичний кейнсіанський ефект мультиплікатора; в окремих дослідженнях відповідне значення сягає 4 [244, с. 423—444]. Якщо кошти спрямовані переважно на споживання, то велике значення має співвідношення витрат і заощаджень, які традиційно вважаються майбутніми джерелами інвестицій у місцях проживання споживачів (місто чи село) [22, с. 50—66]. Сприятливий мультиплікативний ефект досягається передусім видатками на житлове будівництво [298, с. 249–252]²⁰. Ще один механізм створює

²⁰ Мультиплікатор грошових переказів є прикладом ефекту загальної рівноваги в країнах-експортерах робочої сили. Завдяки ефекту мультиплікації позитивний вплив міграції

збільшення податкових надходжень від непрямих податків, що дозволяє збільшити урядові видатки [237, с. 26].

По-п'яте, приватні трансферти сприяють акумуляції людського капіталу, що підсилює сприятливий вплив від збільшення інвестицій. Дослідження шести країн ЦСЄ (Болгарії, Боснії та Герцеговини, Грузії, Киргизстану, Румунії і Таджикистану) показало, що на освіту використовується майже 15% отриманих коштів, тоді як вищий показник мали лише витрати на харчування і одяг — 33% (ремонт помешкань — 14%, купівля нерухомості — 8%, освітні послуги — 7%, придбання автомобіля — 3% [311, с. 64]. Для країн Латинської Америки і Карибського басейну встановлено, що сім'ї отримувачів приватних трансфертів більш схильні до навчання власних дітей [219, с. 1143–1154; 250, с. 1–18].

Залишається незаперечною дієвість приватних трансфертів у зменшенні бідності [367, с. 899–912], що може бути порівняно самостійним чинником економічного зростання. Підтримка членів сім'ї за кордоном через приватні трансферти розглядається важливим завданням для «нових» канадців, навіть попри існуючі фінансові обмеження [314]. Рівень приватних трансфертів за межі Канади у 2000-2001 рр. коливався на рівні від 10% до 60% від отриманого доходу — в середньому від 500 до 3000 доларів США щорічно.

Грошові перекази поширено вважати ефективним механізмом боротьби з бідністю і нерівномірним розподілом доходів населення [325, с. 8]. У складнішому поясненні стверджується, що це адаптаційний механізм, який дозволяє населенню краще і швидше звикнути до умов перехідного періоду економіки, ефективний шлях управління індивідуальними (сімейними) ризиками. Перекази захищають мігрантів та їхні родини на батьківщині від майбутніх ризиків від соціальних і економічних шоків [141, с. 54]. Р. Агарвал і А. Горовіц теж розглядають кошти від працюючих за кордоном як страховий

поширюватиметься не лише на сім'ї мігрантів, але й на всі інші країни та економіки в цілому.

і компенсаційний механізм проти різноманітних непередбачуваних ситуацій та шоків [194, с. 2034]. Як зазначає Р. Баллард, мігранти на практиці займаються реалізацією їхніх власних стратегій скорочення бідності, таким чином реалізуючи принципи самодопомоги родичам і близьким [203, с. 68].

У країнах Латинської Америки збільшення трансфертів на 1% від ВВП призводить до зменшення кількості бідних і людей, які живуть за межею бідності (до 3 дол. США на день), на 0,37% та 0,29 % відповідно [189, с. 42]. П. Файнзільберг і Ж. Умберто Лопез отримали, що для країн Латинської Америки збільшення надходжень від працюючих за кордоном на 1% від ВВП зумовлює зменшення кількості бідних на 0,1% для країн з рівнем доходів нижче середнього (до 1000 дол. на душу населення) і на 1,2% — для країн з рівнем доходів вище середнього (від 2500 дол.) [249, с. 14]. Тобто тривале зростання частки переказів у ВВП призводитиме до прискореного зменшення бідності.

На думку М. Орозко, перекази від працюючих за кордоном — це: 1) обов'язок мігрантів стосовно їхніх сімей на батьківщині; 2) результат фінансових витрат і вкладень домогосподарств мігрантів; 3) механізм макроекономічного впливу на розвиток країни, причому особливо в періоди рецесії і криз; 4) засіб підвищення добробуту; 5) інструментальний чинник мультиплікаційного ефекту [325, с. 6]. Е. Тейлор, С. Мартін і Д. Рата твердять, що навіть споживче використання приватних трансфертів стимулює економічний розвиток внаслідок відомого ефекту мультиплікатора [367; 305, с. 87-99; 335, с. 11]. Однак у цьому випадку велике значення має співвідношення витрат і заощаджень та місця проживання отримувачів трансфертів — місто чи село. У дослідженні Д. Тейлора [367] для грошових переказів мексиканців зі США, отримано мультиплікатор на рівні 2, що ілюструє їхню важливість для підтримання купівельної спроможності населення та полегшення стабілізаційної політики на випадок виникнення платіжних дисбалансів. Якщо необхідне для цього досягнення фіскальна дисципліни передбачає значне скоро-

чення державних витрат на освіту, охорону здоров'я і соціальні програми, надходження коштів з-за кордону підтримують розвиток людського потенціалу і скорочують масштаби бідності.

Подібно до інших компонентів припливу капіталу (прямі та портфельні інвестиції, іноземна допомога), приватні трансферти мають різноплановий макроекономічний вплив на дохід, фінансовий сектор, обмінний курс та інфляцію [341, с. 11–12]. Попит, який стимулюється міграційним капіталом, може мати відразу декілька негативних наслідків: 1) прискорення інфляції, 2) надмірне збільшення імпорту, 3) “перегрів” ринку нерухомості, 4) підвищення рівня заробітної плати понад рівноважне значення. Якщо перші два чинники мають загальнонаціональний вимір, то ефекти заробітної плати і деформацій на ринку нерухомості стосуються переважно регіональних аспектів впливу приватних трансфертів.

Супутнього зростання цін слід очікувати передусім на товари та послуги, чия пропозиція на національному ринку є фіксованою, або обмеженою (наприклад, цін на землю і нерухомість), або ж які не можуть бути закуплені за кордоном із-за високої вартості транспортних послуг. Заробітна плата і ціни на землю зазвичай теж є вищими в районах зі значною кількістю працюючих за кордоном. Окремі дослідники, як Н. Спатафора, М. Орозко, А. Мансур, Б. Квілін, А.Алфієрі, І.Хавінг, В.Хвідстен та інші, порівнюють приватні трансферти з основними складовими міжнародного ринку капіталу, які є достатньо ризиковими і можуть створювати проблеми для країн-реципієнтів [196, с. 3]. Р. Кокс та інші дослідники отримали, що розширення урядових трансфертів в країнах, що розвиваються, не покращують добробут для бідних [233]. За аналогією можна твердити, що подібний вплив можуть мати приватні трансферти від працюючих за кордоном. Втім, подібні думки не є домінуючими.

Переважно визнається, що приватні трансферти забезпечують макроекономічну стабілізацію країн, що розвиваються, завдяки декільком механізм-

мам: стабілізації платіжного балансу, збалансування попиту на іноземну валюту, збільшення інвестицій, підвищення кредитоспроможності та регулювання міграційних потоків (рис. 1.6).

З погляду стабілізаційної політики видаються важливими декілька переваг приватних трансфертів порівняно з іншими компонентами потоків капіталу: 1) зміцнення фінансового сектора, 2) низька волатильність та антициклічний характер, 3) ремонетизація економіки, 4) створення додаткових стимулів для кредитування малого і середнього бізнесу [187]. Оскільки приватні трансферти дозволяють фінансувати дефіцит сальдо поточного рахунку на постійній основі, це зменшує залежність від припливу портфельних інвестицій і зовнішніх запозичень. Якщо портфельні інвестиції та іноземні кредити мають переважно проциклічний характер, то приватні трансферти — антициклічне спрямування. Важливо, що у випадку надходжень від працюючих за кордоном немає тієї підвищеної залежності від процентної ставки, яка здатна спотворити залежності платіжного балансу і ускладнити стабілізаційну політику. Наприклад, на випадок доцільності зменшення приватного споживання як чинника поліпшення сальдо поточного рахунку результуюче підвищення процентної ставки може зумовити приплив спекулятивного капіталу, який лише погіршить ситуацію внаслідок надмірного зміцнення грошової одиниці та підвищеного попиту на імпортні товари.

Рис. 1.6. Головні чинники впливу міграційного капіталу на макроекономічну стабільність країн, що розвиваються

Джерело: [14, с. 24-37]

Грошові перекази потенційно збільшують заощадження населення — джерело інвестиційних ресурсів (причиною цього є тимчасовий характер міграції працівників, які розглядають грошові перекази як тимчасові доходи і тому намагаються максимально їх заощадити), але відповідний сприятливий механізм вирішальною мірою залежить від якості інституцій та цільової функції домогосподарств.

Поведінка споживачів значною мірою залежить від очікувань майбутнього доходу, які можуть ставати надміру оптимістичними внаслідок отримання значних приватних трансфертів. У такому разі можна розраховувати на стрімке збільшення обсягів споживчого кредитування, що посилює нецінову компоненту попиту на імпорт. Якщо відбувається надмірне збільшення обсягів приватного споживання, можуть виникнути деструктивні структурні деформації, пов'язані як з прискоренням інфляції, так і підвищенням попиту на імпорт та збільшенням зовнішнього боргу.

Однією з характерних особливостей країн-акцепторів вважається так званий “ефект бумеранга”, коли збільшення приватних трансфертів супроводжується підвищеним попитом на імпорт та погіршенням сальдо торговельного балансу, хоча відповідні емпіричні свідчення доволі суперечливі [358, с. 139–161]. Окрім трансфертів від працюючих за кордоном, збільшення імпорту може бути наслідком економічного зростання, структурних змін чи міжнародного розподілу праці. Очікуваний прямиий зв'язок між обсягами приватних трансфертів та імпортом знайдено за даними 1960–1981 рр. для країн Південної Європи (Португалія, Іспанія, Італія, Греція) і Туреччини [357, с. 87–92]. Використання приватних трансфертів переважно для імпорту споживчих товарів виявлено для Греції [258, с. 131–168], Нігерії [195, с. 38], Туреччини [286, с. 78–112] та Сальвадору [220, с. 30].

Для окремих країн результати доволі суперечливі. Наприклад, для Пакистану встановлено, що приватні трансферти мають вагомий довгостроковий вплив на імпорт сировинних та інвестиційних товарів, але не збільшують імпорт споживчих товарів [379, с. 127–137]. Дослідження показали, що приватні трансферти зумовлюють підвищення РОК, перерозподіл ресурсів на користь сектора товарів внутрішньої торгівлі та втрату конкурентоспроможності експорту [288, с. 29], а це опосередковано загрожує збільшенням імпорту та погіршенням сальдо торговельного балансу.

Підвищення попиту на імпортні товари широкого вжитку послаблює можливий інвестиційний ефект або призводить до прискорення інфляції (в разі збільшення попиту на продукцію внутрішнього виробництва) [331, с. 33]. Сприятливий вплив на економічне зростання знайдено лише для двох із семи середземноморських країн (Єгипет, Йорданія), що пов'язується з невисокою інвестиційною залежністю та підвищеним попитом на імпорт [258, с. 131–160].

Безпосередній вплив приватних трансфертів на імпорт доведено для країн колишнього Радянського Союзу [285, с. 24]. Що гірше, супутнє зміцнення грошової одиниці перешкоджає збільшенню експорту. Для Сербії виявлено, що приватні трансферти призводять до збільшення імпорту та погіршення торговельного балансу — як безпосередньо (через збільшення абсорбції), так і опосередковано (за допомогою зміцнення грошової одиниці) [275, с. 24]. Аналогічно для Туреччини встановлено, що інструментальними чинниками підвищеного попиту на імпорт стають як збільшення валютних резервів, так і зміцнення грошової одиниці [286, с. 78–112].

Оптимізм споживачів може сприяти підвищенню цін на нерухомість, що створюватиме порівняно самостійний вплив на динаміку цін та імпорт. Якщо житлове будівництво та облаштування збудованого житла передбачає використання великої кількості імпортних товарів, це додатково підсилюватиме зв'язок між приватними трансфертами та імпортом. Подібний вплив матиме ефект добробуту за умови відчутної залежності між вартістю нерухомості та приватним споживанням. Відповідні залежності неважко проілюструвати вітчизняним досвідом 2006–2007 рр.²¹

Збільшення приватного споживання призводить до відчутного зменшення приватних заощаджень, що становить фундаментальну довгострокову

²¹ Особливо активно домогосподарства мігрантів вкладали кошти в будівництво житла у західних областях України, де відповідні інвестиції (в розрахунку на 1 тис. жителів) виявилися на третину більшими, ніж у середньому по країні, і втричі – ніж у більшості східних та центральних областей [18].

причину погіршення сальдо поточного рахунку. За таких умов ймовірно очікувати девальвацію грошової одиниці, що засвідчує можливий відмінний вплив приватних трансфертів на обмінний курс. Якщо у короткочасному плані відбувається зміцнення грошової одиниці, то на більш віддалену перспективу — її знецінення. Для умов доларизованої економіки важливо, що девальвація грошової одиниці може не поліпшити сальдо експорту-імпорту внаслідок відразу декількох ефектів. По-перше, виникатиме негативний фінансовий ефект у реальному секторі, що зменшуватиме обсяги виробництва, а це перешкоджатиме збільшенню експорту. По-друге, знецінення гривні збільшуватиме купівельну спроможність отриманих трансфертів, як це зауважено А. Гайдуцьким [18]²². Якщо загальний макрота мікроекономічний вплив міграції досліджений достатньо повно, зокрема в аспектах впливу на платоспроможний попит, динаміку цін, заробітну плату, мотивацію учасників ринку праці [49, с. 139, 178], то регіональні аспекти впливу приватних трансфертів отримали значно менше уваги, зокрема, для конкретних українських умов.

Збільшення інвестиційного потенціалу країни-акцептора відбувається як безпосередньо — внаслідок збільшення вартості капіталу, так і опосередковано — через надання страхових функцій та/або додаткових гарантій для обслуговування отриманих кредитів [332, с. 1135—1198]. Це важливо передусім для розвитку малого та середнього бізнесу, оскільки приватні трансферти сприяють економічному зростанню передусім у країнах з недостатньо розвигненим фінансовим ринком, забезпечуючи альтернативні механізми фінансування інвестицій та допомагаючи обійти обмеження фінансового ринку (*англ.* liquidity constraints) [22, с. 50–66]. Р. Хамі наголошує, що завдяки масштабним потокам міграційного капіталу відбуваються структурні і технологічні перетворення у банківському секторі країн, що розвиваються

²² З метою заохочення приватних трансфертів країни Магрибу навіть практикували періодичні девальвації грошової одиниці [358, с. 139–161].

[225, с. 84]. Водночас інвестиційні можливості домашніх господарств істотно обмежуються значним відкладеним попитом на товари довгострокового користування (автомобілі, побутова техніка), а також низьким забезпеченням житловою площею.

Потрібно зауважити, що зміцнення грошової одиниці може збільшувати купівельну спроможність працюючих у національній економіці, але одночасно знижувати купівельну спроможність власне приватних трансфертів. Приміром, у 2004-2007 рр. таке спостерігалось у Мексиці, Індії та Філіппінах [315, с. 4]. Додатково зниженню купівельної спроможності в обох аспектах — працюючих загалом та приватних трансфертів зокрема — сприяло прискоренню інфляції, зокрема, у зв'язку з подорожчанням сировини і продовольчих товарів. За три роки кошти проживання зросли у Мексиці на 16%, Індії — на 22%, Філіппінах — на 26%, тоді як у США — лише на 14%.

Достатньо двозначні оцінки отримує вплив доларизації як один із “побічних наслідків” приватних трансфертів. З одного боку, це допомагає підтримувати купівельну спроможність на випадок девальвації грошової одиниці, а з іншого боку, створює передбачувані труднощі для монетарної політики. Зокрема, унеможлиблюється перехід до політики плаваючого обмінного курсу, адже населення стає схильним до перебільшеної реакції на ринкові коливання обмінного курсу гривні. При цьому амплітуда девальвації перебільшується, адже під час зміцнення іноземної валюти учасники ринку інтенсивно позбуваються гривневої маси, тоді як на випадок протилежної події — знецінення долара чи євро — відбувається надмірне збільшення пропозиції іноземної валюти, що загрожує “перельотом” обмінного курсу гривні у бік завищення.

Збільшення пропозиції іноземної валюти допомагає досягненню цінової та грошової стабільності. Для багатьох країн це дозволяє посилити інвестиційне спрямування приватних трансфертів через компліментарне збільшення інвестицій місцевих інвесторів, які не мають стосунку до працюючих

за кордоном. Приватні трансферти відіграли помітне значення у фінансуванні значного дефіциту торговельного балансу Албанії і Молдови [311, с. 236].

Утримувачі приватних трансфертів можуть стати зацікавленими у збанкрутілій політиці, якщо це супроводжується девальвацією грошової одиниці, а відповідно — збільшенням купівельної спроможності іноземної валюти. Й.Дуранд та Е.Паррадо стверджують, що за умови збільшення інвестицій виникають безпосередні стимули з боку сукупної пропозиції, а в разі збільшення приватного споживання спостерігається звичний кейнсіанський ефект мультиплікатора [244, с. 423—444]. Натомість Р.Робертс і К.Баньян стверджують, що сприятливий мультиплікативний ефект досягається передусім видатками на житлове будівництво [345]. Ще один механізм створює збільшення податкових надходжень від непрямих податків, що надає змогу збільшити урядові видатки [237, с. 26].

Однією з найважливіших системних характеристик сучасної України є “залежна” структура її економіки, коли один з двох секторів — товарів зовнішньої і внутрішньої торгівлі, відповідно Q^T і Q^N , — виробляє товари і послуги, які не можуть слугувати предметом експорту або заміщення імпорту²³. В такому разі навіть інвестиційна орієнтація приватних трансфертів на сектор Q^N здатна створити серйозні макроекономічні дисбаланси. Проблема недостатньо вивчена²⁴, але не викликає сумніву, що значні надходження приватних трансфертів здатні впливати на вітчизняну економіку, хоча механізми можуть бути не лише різноплановими, але й суперечливими, як це показано вище.

Для економіки із “залежною” структурою від значних надходжень від працюючих за кордоном ймовірно очікувати підвищення RER та погіршення конкурентоспроможності на зовнішніх ринках [311, с. 239]. В екстремаль-

²³ У стосунку до української економіки різноманітні аспекти “залежної” економіки опрацьовано В. Шевчуком [175] і Н. Черкас [171, с. 38—42].

²⁴ Зокрема А.П. Гайдуцький стверджує, що трудові мігранти інвестують в українську економіку феноменальні суми, проте не конкретизує ані напрямів таких вкладень, ані їхніх наслідків [27, с. 51—67].

ному варіанті “залежної” економіки зі структурними деформаціями виникають подібності до феномену “голландської хвороби”, коли завищений РОК призводить до гіпертрофованого розвитку сектора товарів внутрішньої торгівлі Q^N і стагнації експортного сектора Q^T . За таких умов однаково шкідливими стають як підвищена інфляція, так і відкладена в часі девальвація грошової одиниці [298, с. 249–252]. Симптоми “голландської хвороби”²⁵ стають більш дошкульними, якщо підвищення РОК поєднується із втратою динамічних переваг у секторі Q^T [201, с. 22]. Для України одним з механізмів такої втрати динамічних переваг можна розглядати перетік інвестиційних потоків з галузей сировинного експорту на ринок нерухомості, який зрештою виявився “перегрітим” і на сьогодні становить серйозну невирішену проблему.

У нещодавньому дослідженні для країн, що розвиваються, підтверджено, що приватні трансферти зумовлюють підвищення RER та структурні зміни на користь сектора внутрішньої торгівлі [173, с. 118–127]. Така особливість дозволяє підозрювати симптоми “голландської хвороби”, коли надходження іноземного капіталу супроводжуються “витісненням” експорту, гіпертрофованим розвитком внутрішньо-орієнтованих галузей, а в підсумку – зниженням темпу економічного зростання та підвищеним попитом на імпорт. Зазначений ефект більш помітний за умови фіксованого обмінного курсу.

На прикладі країн Латинської Америки встановлено, що один з механізмів підвищеного попиту на імпорт створює підвищення РОК [295, с. 45]. Зміцнення обмінного курсу внаслідок приватних трансфертів простежується для країн Центральної Америки, але досить слабо [190, с. 24]. Однією з причин може бути обернений зв’язок між обома показниками, коли зміцнення грошової одиниці зумовлює зменшення приватних трансфертів [333, с. 14].

²⁵ Гостра залежність економіки і бюджету від експорту одного-двох різновидів сировини, який забезпечує лівову частку доходів держави; при цьому потреби населення в товарах і послугах задовольняються за рахунок імпорту, а власне виробництво розвивається слабо [143].

Для України М. Бабіренко стверджує, що міграційні гроші допомагають збільшити ВВП та споживчий попит на товари, послуги, нерухомість, одночасно виступаючи джерелом додаткового інвестиційного капіталу та іноземної валюти [4]. Може відбуватися розвиток малого бізнесу, прискорене формування середнього класу, а також запозичення іноземного досвіду знань, міжособистісних контактів, правил ринкової поведінки. А. Гайдуцький [18] виявив, що найбільші обсяги переказів надходять у західні регіони України — понад 10 млрд. доларів США на рік, що майже вдвічі більше, ніж у центральних та східних областях, і втричі більше, ніж на Півдні країни. Отримані кошти переважно спрямовуються на будівництво і придбання житла, а також на купівлю товарів тривалого користування і розвиток підприємництва.

Водночас статистичні моделі не враховують деяких динамічних аспектів міграційних рішень. Окремі моделі, зокрема М. Бейне [205, с. 275–289.] і О. Старка [364, с. 363–367], передбачають, що можливість трудової міграції стимулює робітників з країн-донорів робочої сили інвестувати ресурси в отримання освіти на батьківщині. Такі інвестиції позитивно впливають на внутрішній ринок праці країни-донора і несуть вигоду не лише емігрантам, а й місцевим жителям. Наслідком може стати такий надлишок кваліфікованих робітників, що загальний ефект від міграції кваліфікованих кадрів перевищить втрати від неї. Позитивний ефект в тому, що не всі потенційні мігранти, здобувши додаткову освіту, дійсно емігрують. Залишаючись в країні, вони створюють додаткову додану вартість, яка є більшою за ту, яку б вони виробили, не маючи додаткової кваліфікації.

Р. Сталкер [365] довів теоретично, що «відтік інтелекту» призводить до втрати частини кваліфікованих робітників лише у тому випадку, якщо їх пропозиція на національному ринку була обмеженою. У випадку ж значної пропозиції високоосвічених робітників, скорочення пропозиції буде компенсовано новими поколіннями кваліфікованих спеціалістів, які будуть підготов-

лені національною системою освіти, в тому числі за рахунок грошових переказів від емігрантів.

Іншим важливим наслідком “відтоку інтелекту” є явище зворотної міграції. Повертаючись на батьківщину, мігранти приносять з собою і частину нематеріальних активів зарубіжних підприємств, які вони могли отримати лише за кордоном. В першу чергу це стосується нових технологій, ноу-хау, сучасних форм організації підприємницької діяльності. Такі мігранти, як було досліджено С. Дустманом [245, с. 213—242], часто починають власний бізнес, використовуючи знання та фінансові ресурси зароблені за кордоном. Даний процес притаманний насамперед країнам з великим потенціалом розвитку внутрішнього ринку та можливостями венчурного інвестування. При цьому важливо, що міграційний капітал може послабити обмеження на позики, які надаються дрібному бізнесу на розвиток.

Проте деякі емпіричні дослідження, зокрема М. Асіса [198], не підтверджують припущення, що з поверненням на батьківщину емігранти набувають нових вмінь та знань, тобто, набуття нових навичок є можливим, однак лише для категорії висококваліфікованих робітників, які працюють за своєю спеціальністю. Таким чином, вплив на ринок праці залежить від характеру зв'язку між міграцією і мотивацією.

До негативних наслідків трудової міграції загалом і приватних трансфертів зокрема можна віднести підвищення цін, якщо надходження від працюючих за кордоном лише незначною мірою мають інвестиційне чи кредитне використання. Вплив приватних трансфертів на розвиток дрібного бізнесу може бути вкрай скромним внаслідок податкового тиску, відсутності дешевих кредитів, труднощів з реєстрацією підприємства, невіри громадян у перспективи малого бізнесу. Трудова міграція може руйнувати трудові колективи і здатна спричинити дефіцит робочої сили у певних галузях і регіонах. Відбувається втрата кваліфікації, оскільки особи з високим рівнем професійної підготовки здебільшого виконують за кордоном малокваліфіковану роботу.

Якщо розглядати приватні трансферти дієвим генератором економічного розвитку, їх цілком можна назвати засобом фінансування економічної сфери²⁶, але не без вагомих побічних ефектів негативного характеру. Необхідні міркування узагальнено на рис. 1.7, а доречні пояснення стосуються конкретних умов української економіки. Надходження від працюючих за кордоном слугують засобом макроекономічної стабілізації, збільшення інвестицій, створення нових робочих місць, підтримання рівноваги платіжного балансу, підвищення кваліфікації робочої сили тощо. Приватні трансферти збільшують інвестиційний потенціал країни-акцептора, що важливо для розвитку малого і середнього бізнесу. Завдяки масштабним потокам міграційного капіталу відбуваються структурні і технологічні перетворення у банківському секторі країн, що розвиваються. Потенційні обмеження приватних трансфертів

²⁶ У ширшому розумінні мають значення не лише грошові, а й так звані соціальні трансферти, тобто ідеї (у тому числі щодо розвитку демократії, здорового способу життя, прав людини та самоорганізації громадянського суспільства), моделі поведінки і міжособистісні зв'язки, що можуть використовуватися як соціальний капітал, який мігранти експортують на батьківщину. Особливо цінними є передані на батьківщину науково-технічні знання, накопичені в діаспорі. Наприклад, висококваліфіковані індійці, які працювали менеджерами транснаціональних корпорацій, сприяли розвиткові сфери високотехнологічного виробництва на батьківщині: 19 з 20 провідних індійських компаній з виробництва програмного забезпечення були створені або управлялися вихідцями з діаспори. Розвиток галузі дав змогу відкрити 400 тис. нових робочих місць, отримати прибутки, що перевищили 6 млрд. дол. США на рік. Країна почала перетворюватися з експортера інженерно-технічних працівників на експортера високотехнологічних товарів і послуг [144, с. 5].

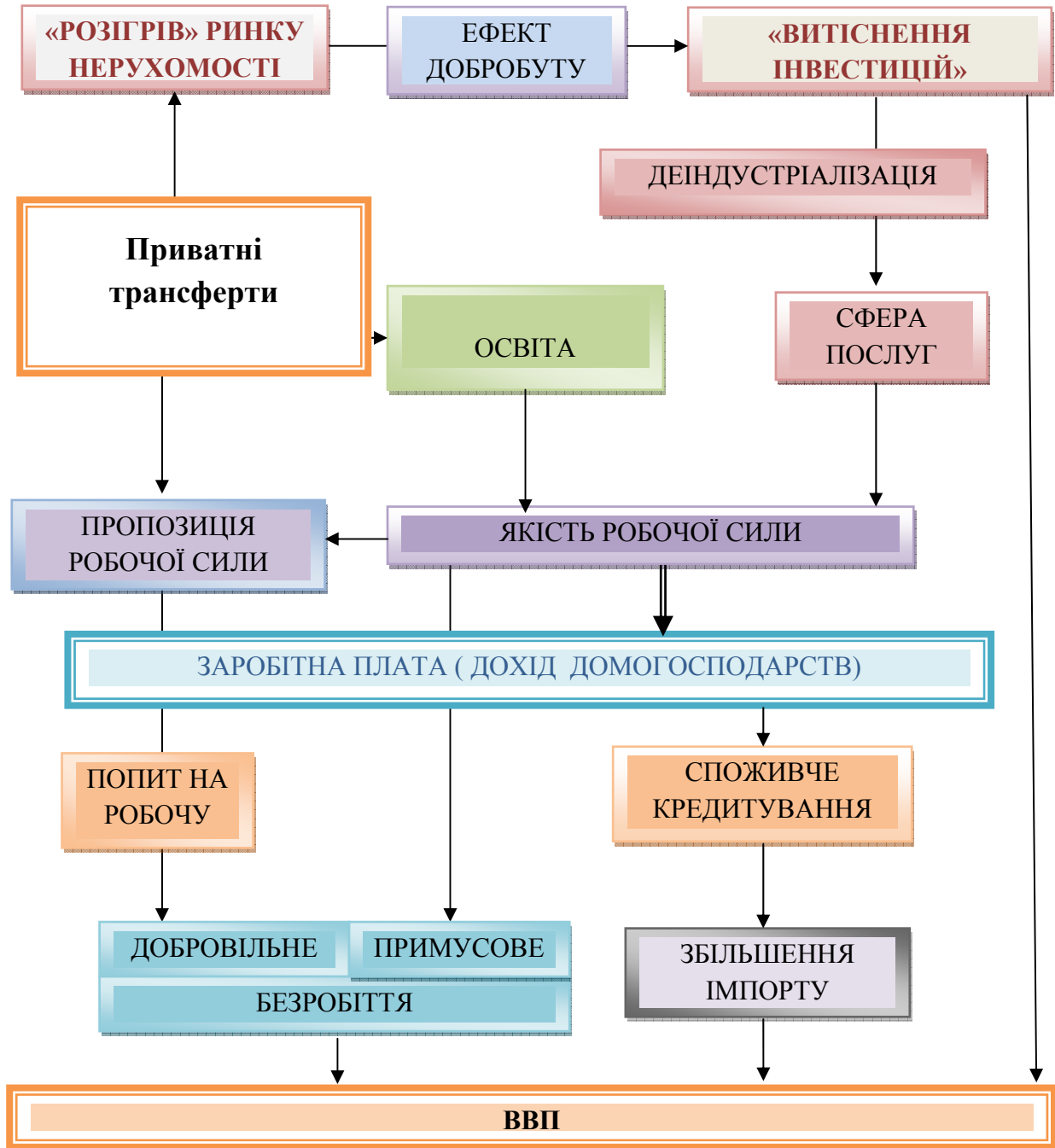

Рис. 1.7. Вплив приватних трансфертів на економічні процеси

Джерело: розроблено автором

простежуються теж за декількома напрямками: “перегрів” ринку нерухомості, деформації в інвестиційній сфері, надмірне збільшення обсягів кредитування, заохочення добровільного безробіття, збільшення попиту на імпортні товари.

Виступаючи засобом підвищення добробуту, приватні трансферти, сприяють акумуляції людського капіталу завдяки інвестиціям в отриманні освіти, що повинно підвищити якість робочої сили як чинника виробництва і таким чином підсилити підйоми довгострокового економічного зростання на основі зростаючої заробітної плати працюючих. Збільшення попиту на освітні послуги може створити такий надлишок кваліфікованих робітників, що загальний ефект від міграції кваліфікованих кадрів перевищить втрати від неї. Не виключено, що підвищення рівноважного рівня заробітної плати зменшуватиме стимули для міграції робочої сили, а значення приватних трансфертів як чинника купівельної спроможності домашніх господарств поступово втрачатиметься.

Якщо приватні трансферти здатні створити належне збільшення пропозиції робочої сили, а це супроводжується підвищенням попиту на неї, виникають потужні стимули для довгострокового економічного зростання і загалом полегшується стабілізаційна політика на випадок несприятливих (асиметричних) шоків у світовій економіці. Ще краще, якщо економічне зростання супроводжується поліпшенням сальдо зовнішньої торгівлі внаслідок збільшення експорту та зменшення імпорту (цього слід очікувати на випадок успішної реалізації імпортозамінної стратегії).

Економічне зростання, що супроводжується підвищенням заробітної плати і купівельної спроможності працюючих, можна назвати самодостатнім, якщо немає супутнього погіршення сальдо поточного рахунку. Такої ситуації важко уникнути за умови значних приватних трансфертів, які зазвичай супроводжуються підвищенням попиту на імпорт та зміцненням грошової одиниці. З іншого боку, вищий обмінний курс може збільшити купівельну спроможність працюючих, але одночасно знизити купівельну спроможність приватних трансфертів, що загалом слід розглядати сприятливим вислідом.

Водночас в економічній літературі не бракує численних критичних оцінок. Для конкретних українських умов важливим обмежуючим чинником

стало використання приватних трансфертів для “розігріву” ринку нерухомості та гіпертрофованого збільшення обсягів кредитування. Хоча з початку 2000-х років інвестиції на ринку нерухомості сприятливим чинником збільшення сукупного попиту, надалі надходження від працюючих за кордоном стали одним із “пускових механізмів” вітчизняної “бульбашки” на ринку нерухомості [173, с. 118—127], а супутній ефект добробуту призвів до надмірного збільшення обсягів імпорту. Зі середини минулої декади це спричинило “витіснення” інвестицій на користь будівельної галузі і стало одним з чинників підсилення процесу деіндустріалізації вітчизняної економіки.

Хоча “страхова” функція приватних трансфертів набуває підвищеного значення на випадок циклічного спаду виробництва або кризових явищ у країнах-реципієнтах (за таких умов збільшення пропозиції іноземної валюти допомагає досягненню цінової та грошової стабільності, а зростаюча купівельна спроможність місцевого населення щонайменше згладжує амплітуду спаду виробництва), на етапі циклічного буму приватні трансферти можуть підсилювати амплітуду “перегріву” економіки за допомогою стимулів для споживчого кредитування. З боку грошової пропозиції, доходи від працюючих за кордоном можуть розширювати можливості кредитування, тоді як з боку попиту на кредитні ресурси виникає стимулюючий вплив за рахунок поліпшення оцінки можливості обслуговування отриманих позик домашніми господарствами, які отримують кошти від працюючих членів сімей за кордоном. Передусім це стосується валютних позик.

Загалом не виключено, що приватні трансферти стимулюватимуть обидва різновиди доларизації — депозитів і кредитів. Окрім певних переваг (нижча вартість кредитних ресурсів, менша вразливість депозитної бази комерційних банків до змін обмінного курсу та інших “кризових” індикаторів), така ситуація містить не менші ризики. Оскільки доларизація економіки зазвичай передбачає погіршення сальдо поточного рахунку та збільшення зовнішнього боргу, це вимагає постійних девальвацій національної грошо-

вої одиниці як чинника рівноваги у зовнішній торгівлі, а це, зі свого боку, лише підсилює стимули для заощаджень в іноземній валюті [187, с. 27]. В доларизованій економіці ситуацію на випадок виникнення кризових явищ ускладнюють два відомих ефекти: 1) “раптової зупинки” потоків капіталу та 2) балансовий. У першому випадку відбувається відчутний відплив капіталу, що перевищує за амплітудою 5% від ВВП (зазвичай цьому сприяють значний дефіцит сальдо поточного рахунку та низькі валютні резерви). Наслідком стає стрімка девальвація грошової одиниці. Якщо фізичні та юридичні особи мають значні зобов’язання в іноземній валюті, їхній фінансовий стан стрімко погіршується, що створює вкрай несприятливий балансовий ефект. Відповідно спад виробництва поглиблюється за рахунок нижчого споживчого та інвестиційного попиту. Що гірше, може відбуватися “рятування” фінансових установ за рахунок коштів державного бюджету, що лише підсилює рестрикційний імпульс.

Для країн-донорів трудова міграція зменшує пропозицію робочої сили і таким чином підвищує значення заробітної плати, що може мати додатковий обмежуючий вплив через зменшення попиту на гроші. Зі свого боку, це збільшує примусове безробіття. Обмеження зайнятості стає чинником зменшення ВВП. Іншим чинником гальмування динаміки ВВП виступає збільшення імпорту та обсягів споживчого кредитування. Збільшення інвестиційного потенціалу відбувається внаслідок збільшення вартості капіталу, через надання страхових функцій. Збільшення пропозиції іноземної валюти допомагає досягненню цінової та грошової стабільності. Це дозволяє посилити інвестиційне спрямування приватних трансфертів через компліментарне збільшення інвестицій місцевих інвесторів, які не мають стосунку до працюючих за кордоном.

Як показали Х. Рапопорт і Ф. Док’є, приватні трансферти провокують ефекти на зразок “голандської хвороби”, зумовлюють стагнацію експортного сектора і знижують довгостроковий темп зростання ВВП [332, с. 81]. Водно-

час Т. Страубхаар і Ф. Вадеан переконані, що відповідні емпіричні аргументи доволі слабкі, а головним поясненням відсутності “голандської хвороби” слугує здешевлення імпорту інвестиційних товарів, яке підвищує продуктивність праці та конкурентоспроможність національної економіки [358, с. 139–161].

У Західному регіоні, що характеризується підвищеною схильністю до міграції, надходження від працюючих за кордоном могли стати одним із чинників своєрідної “пастки стагнації”, коли трансферти від працюючих за кордоном підвищують вартість нерухомості, а це, зі свого боку, підсилює стимули до міграції [174, с. 131–133; 176]. Внаслідок зростання валютних ресурсів резидентів відбувається зростання цін на товари і послуги на внутрішньому ринку, тоді як купівельна здатність основної маси населення залишається вкрай низькою. Цінові деформації спотворюють інвестиційні рішення і таким чином перешкоджають організації виробничої діяльності.

Хоча трудова міграція може сприяти інвестиціям в людський капітал — за допомогою отримання освіти членів сімей, за умови недостатнього попиту на робочу силу надлишок кваліфікованих робітників може мати не сприятливий, а вкрай негативний ефект. Оскільки трудова міграція здатна спричинити дефіцит робочої сили у певних галузях та регіонах, а одночасно відбувається втрата кваліфікації працюючих за кордоном, адже особи з високим рівнем професійної підготовки здебільшого виконують за кордоном малокваліфіковану роботу, можуть виникнути серйозні деформації на ринку праці. Надалі погіршення якості робочої сили зумовлює погіршення інвестиційної привабливості регіону. Деіндустріалізація економіки, що стала атрибутом міграційних регіонів, опосередковано могла стати джерелом збільшення імпорту, оскільки було втрачено здатність до виробництва товарів-замінників.

Підсумовуючи зроблений вище аналіз, надходження приватних трансфертів можуть істотно полегшити проведення стабілізаційної політики на

випадок несприятливих макроекономічних шоків, оскільки: а) мають порівняно стабільний характер, б) становлять надійне джерело надходжень іноземної валюти, в) підвищують купівельну спроможність населення. Водночас сприятливі механізми макроекономічного впливу приватних трансфертів можуть нівелюватися відразу декількома чинниками: а) підвищенням попиту на імпорт та погіршенням сальдо торговельного балансу, б) ймовірним підвищенням реального обмінного курсу, в) доларизацією економіки, г) надмірним стимулюванням споживчого кредитування. У регіонах зі значною міграційною активністю приватні трансферти можуть супроводжуватися обмеженням пропозиції робочої сили внаслідок послаблення стимулів до праці та заохочення нових виїздів за кордон.

1.3. Існуючі підходи до оптимізації макроекономічного впливу приватних трансфертів

Виразно помітно, що з початком світової фінансової кризи зменшилися надходження від працюючих за кордоном у країнах Європи і Центральної Азії, а також Латинської Америки (рис. 1а). Надалі приватні трансферти достатньо оперативно відновилися, що лише підкреслює їхню значущість для економічної динаміки. Водночас результати емпіричних досліджень не завжди підтверджують сприятливий вплив приватних трансфертів, що певною мірою відбиває зауважені вище окремі суперечливі оцінки теоретичного характеру.

Позитивний вплив приватних трансфертів на економічне зростання доведено емпірично для вибірки промислових країн та країн, що розвиваються [311, с. 68–69, 127–138], однак у дослідженні 84 країн-реципієнтів не знайдено очікуваного стимулюючого впливу на довгострокове економічне зростання, попри зменшення бідності та згладжування приватного споживання [201, с. 22]. Такий вислід найімовірніше пояснити відсутністю належного

інвестиційного впливу приватних трансфертів, що може бути наслідком відразу декількох причин:

1) *висока гранична схильність до споживання, передусім за умови перманентного характеру приватних трансфертів.* У згаданих вище шести країнах ЦСЄ на заощадження витрачається не більше 10%, а на підприємницьку діяльність — лише 5% отриманих з-за кордону коштів [311, с. 64]. Інвестиційні можливості домашніх господарств істотно обмежуються значним відкладеним споживанням на товари довгострокового користування (автомобілі, побутова техніка), а також низьким забезпеченням житловою площею;

2) *заміщення трудового внеску незаробленим доходом.* Окремі сім'ї можуть втратити інтерес до ринку праці, що зменшить пропозицію робочої сили [223]. Такий ефект неважко пояснити зниженням коштів заміщення для непрацюючих членів сімей мігрантів у країні перебування. Відповідно виникають підвищені очікування щодо рівня заробітної плати, який зумовлює участь на ринку праці. Окрім того, може відбуватися утримання від входу на ринок праці внаслідок запланованого виїзду за кордон — до вже працюючих членів сімей.

Негативний ефект на ринку праці ймовірно посилиться внаслідок еміграції найбільш продуктивної частини робочої сили. У дослідженні 25 країн ЦСЄ і Центральної Азії за 2000 р. виявлено, що збільшення доходу працюючих за кордоном веде до зростання оптимального обсягу інвестицій та підвищення заробітної плати, але, що цікаво, при цьому кількість мігрантів не зменшується [321, с. 454—474]. Такі результати надають більшої переконливості гіпотезі про негативний вплив приватних трансфертів на ринок праці. Для Боснії і Герцеговини встановлено, що надходження приватних трансфертів сприяє виїзду за кордон потенційних мігрантів [240, с. 21]. Оскільки найімовірніше це стосуватиметься молодих, фізично здорових і освічених працівників, виникає загроза тривалого в часі зменшення пропозиції робочої сили чи навіть її нестачі (*англ. labor shortages*). Загалом у країнах ЦСЄ при-

ватні трансферти позначаються збільшенням виїзду за кордон передусім кваліфікованої робочої сили [311, с. 187]. Зрозуміло, що за таких умов нереалістично очікувати на збільшення інвестицій;

3) *зниження ефективності місцевих інвесторів*. Це може відбуватися внаслідок скерування інвестиційної діяльності у сектори, що не мають найвищої віддачі на більш віддалену перспективу, наприклад у ресторанний бізнес чи розважальні заклади або розвиток ринку нерухомості. Такі капіталовкладення не вимагають значних коштів і можуть розвиватися в межах малого і сімейного бізнесу, але водночас не створюють належних підойм для довгострокового економічного зростання. Серйозну небезпеку створює “перегрів” ринку нерухомості, де можуть не лише “заморожуватися” кошти працюючих за кордоном, але й відволікатися кошти місцевих інвесторів;

4) *створення тиску в напрямі збереження неефективної банківської системи*. Цього слід очікувати при значних вкладеннях приватних трансфертів на банківських рахунках місцевих банків. Зокрема, може виникати спротив реструктуризації банківських установ чи навіть закриттю великих банків, що акумулювали значні кошти від працюючих за кордоном. Перша з проблем полягає у тому, що за умови підтримання фіксованого обмінного курсу надходження приватних трансфертів призводить до зростання грошової маси, яке позначається підвищенням цін, здешевленням імпортованих товарів та погіршенням конкурентоспроможності експортерів. Такий розвиток подій загрожує міжчасовим погіршенням сальдо поточного рахунку і вимагає у поточному періоді обмеження обсягів споживчого кредитування та підвищення надійності банківської системи, однак якраз цьому опиратимуться власники банків та фінансових установ.

Ще одну проблему створює те, що не завжди фінансово-банківська система настільки готова до обслуговування специфічних потоків міграційного капіталу, щоб уникнути поширення неофіційних систем грошових переказів [109]. Відповідно виникають передумови для прогресуючої доларизації еко-

номіки, що створює численні перешкоди для проведення зваженої монетарної політики і може стати джерелом подальших труднощів — нестабільність попиту на гроші, перебільшені очікування цінової і грошової нестабільності, втрата контролю за пропозицією грошової маси з боку центрального банку тощо;

5) *послаблення критичної оцінки урядової політики*. Оскільки багато сімей стають цілком задоволеними з власного матеріального стану, може виникнути опортуністичне сприйняття дій влади, яка отримує додаткові бонуси для проведення неефективної політики, яка, власне, стала першопричиною пошуку місць праці за кордоном. Що більше, отримувачі приватних трансфертів можуть стати зацікавленими у збанкрутілій політиці, якщо це супроводжується девальвацією грошової одиниці, адже в такому разі відбувається збільшення купівельної спроможності іноземної валюти;

б) *погіршення якості інституцій*. Надходження коштів з-за кордону може бути не лише однією з причин для сповільненого реформування економік, але й створювати вагомі перешкоди для радикальних перетворень за рахунок корупції чи соціальної пасивності пересічних виборців.

Дослідниками МВФ за даними 111 країн задокументовано негативний вплив приватних трансфертів на якість інституцій, навіть з врахуванням зворотного зв'язку між обома показниками [186, с. 31]. Вища частка приватних трансфертів у ВВП позначається гіршими показниками корупції, ефективності урядової діяльності та правових норм. Приватні трансферти стають своєрідним “буфером” між владою і народом, який робить корупцію менш коштовною для пересічних громадян [201, с. 14].

Найкращим свідченням щонайбільше нейтральності приватних трансфертів щодо економічного зростання називається брак країни-прикладу, що могла б використовуватися для демонстрації позитивного впливу надходжень від працюючих за кордоном [201]. Найімовірніше пояснення полягає у тому, що приватні трансферти використовуються переважно для підтримання

приватного споживання членів сімей працюючих за кордоном, а вже збільшення сукупного попиту, що не підтримано адекватним збільшенням обсягів виробництва, має несприятливі довгострокові наслідки.

Загалом німецький дослідник Ю. Карлінг запропонував аналітичну модель використання приватних трансфертів, що враховує особливості інвестиційної поведінки, яка дозволяє максимізувати поточне і майбутнє приватне споживання [221]. Передбачається, що використання частини приватних трансфертів на інвестиції дозволить обійтися в майбутньому без надходжень від працюючих за кордоном як засобу збільшення приватного споживання. Інструментальним чинником заміщення приватних трансфертів у приватному споживанні стає поєднання особистих і колективних інвестицій, яке дозволить стимулювати економічний розвиток на регіональному рівні.

Практично йдеться про використання низки різнопланових стимулів:

- 1) інвестиційних (податкові полегшення, пільговий режим для імпортованих товарів, сприятливий режим для благодійної діяльності),
- 2) фінансових (емісія спеціальних облігацій, створення преміальних валютних депозитних рахунків, розвиток мікрокредитування),
- 3) консультаційних (безплатні тренінги для започаткування бізнес-проектів у сфері малого і середнього бізнесу),
- 4) розвиток приватно-державного партнерства,
- 5) заохочення попиту на товари і послуги місцевого виробництва.

Подібні пропозиції підтримано К. Амбросіусом, В. Фрітц та У. Стіглером [187], які наголошують важливість зниження вартості фінансових послуг, формалізації надходжень приватних трансфертів та їхньої більшої орієнтації на інвестиції. Збільшення приватних трансфертів дозволяє отримати “критичну масу” операцій для фінансового сектора, що надалі зміцнює конкуренцію, знижує вартість фінансових послуг та підвищує їхню якість, що в підсумку повинно сприяти залученню приватних трансфертів в офіційні фінансові установи (або їхній формалізації). Надалі розширення фінансового

сектора повинно позначитися підвищеною довірою до країни та зниженням премії від ризику, що дозволяє знизити вартість зовнішніх запозичень. Підвищення ефективності фінансового сектора повинно мати позитивний вплив на заощадження та інвестиції, що важливо і для економічного зростання, і для підтримання рівноваги платіжного балансу, попри згадані вище обмеження доларизації економіки.

У контексті оптимізації впливу міграційного капіталу на економічне зростання країн-акцепторів особливий інтерес становлять колективні перекази асоціацій трудових мігрантів, які потенційно повинні відрізнятися більшою інвестиційною спрямованістю²⁷. Подібні ініціативи істотно сприяють місцевій системі охорони здоров'я та освіти, використовуються для місцевих громадських потреб або розвитку інфраструктури – водоочищення, устаткування або будівництво шкіл, доріг, медпунктів, місць відпочинку і розваг, парків і т.д. Діаспори мігрантів, їх родичів, а також офіційних властей дозволяють вирішувати актуальні місцеві економічні та соціальні програми [39].

Найбільша кількість таких організацій є в США, Канаді, Франції і Великій Британії. Мігранти — члени об'єднань підтримують і розвивають транскордонні сімейні, соціальні, економічні, політичні, організаційні та релігійні відносини. Центр їхнього економічного інтересу знаходиться як в країні їхнього працевлаштування, так і на батьківщині. На думку С. Вертовца, такі асоціації стають каналом своєрідних колективних інвестицій в економіку окремого міста чи селища і створюють систему для реалізації проектів і програм, які повністю або частково фінансуються за рахунок капіталів мігрантів [162].

Традиційно визнається, що надходження від мігрантів відіграють помітну роль в економіці Китаю, де частка інвестицій китайців за кордоном —

²⁷ Історія етнічних асоціацій, що посилають гроші для колективного використання в рідні міста або села, почалася досить давно. Приміром, між 1914-1924 рр. єврейські асоціації Нью-Йорка посилали мільйони доларів розореним війною спільнотам в країнах їхнього походження в Європі.

хуацяо — сягнула 80% усіх іноземних інвестицій [2]. Хоча такий приклад стосується приватних трансфертів з певним перебільшенням, адже більшість *хуацяо* упродовж декількох поколінь проживають за кордоном, прикладом для наслідування може розглядатися досвід залучення коштів від етнічних громадян за кордоном для серйозного поживлення інвестиційного процесу. Йдеться не лише про готелі та ресторани, а технологічні виробництва. Багато підприємств стали своєрідними “точками зростання” для місцевих територій, що в поєднанні з політикою “відкритих дверей” створило передумови для прискореного зростання китайської економіки.

Асоціації мігрантів (*англ.* Home Town Associations) допомагають фінансувати інвестиційні проекти на регіональному рівні в багатьох країнах Латинської Америки: Гватемалі, Гондурасі, Домініканській Республіці, Сальвадорі, Мексиці [228, с. 9–10]. Така практика видається ефективною в економіках з високою інтенсивністю трудової міграції і браком можливостей місцевих бюджетів щодо розвитку виробничої, транспортної та соціальної інфраструктури.

У Мексиці в окремих штатах з підвищеною міграцією (Сакатекас, Мічоакан, Гуанаято) на приватні трансферти припадає до 40% інвестицій у малий і середній бізнес проти 27% в середньому по країні [375]²⁸. Ефективність колективних переказів зростає у разі державної підтримки²⁹. З 1993 р. у Мексиці діє програма, яка отримала назву “три до одного”, коли на кожний

²⁸ У Мексиці, у 2003 р. приватні трансферти мігрантів перевищили 41 млн. доларів США [265], а у 2004 р. Мексику визнали другою країною світу (після Індії) і першою в Латинській Америці та Карибських островах за обсягами отримання приватних трансфертів. Перекази мігрантів відіграють велику роль для країни на національному, регіональному рівнях, а також безпосередньо для сімей мігрантів. Приватні трансферти складають понад 2,7 % від ВВП і становлять друге за значенням джерело експортних надходжень після нафти. Трансферти мігрантів складають третину від загальнодержавних виплат для населення.

²⁹ Л. Гарнізо вважає, що транснаціональні асоціації мігрантів, які беруть активну участь у розвитку своєї батьківщини, “...змушують державні органи влади взаємодіяти ними в нових формах і, фактично, створюють паралельні владні структури по відношенню до традиційного режиму” [261, с. 40].

долар колективних переказів додається один долар з державного бюджету, один — з бюджету штату, ще один — з муніципального бюджету. Така схема підвищує зацікавленість територіальних громад в реалізації суспільно значущих проектів і допомагає переорієнтації приватних трансфертів зі споживання на інвестиції. Водночас можна припустити, що краща інфраструктура створює передумови для розвитку малого і середнього бізнесу, а це лише підсилює інвестиційні стимули.

Оскільки в структурі приватних трансфертів частка інвестицій не перевищує 10% (80% становлять видатки на продукти харчування, здоров'я, освіти, а решта 10% — побутові витрати), задля активізації інвестиційних програм у 1993 р. в штаті Сакатекас було започатковано регіональну програму *Dos Por Uno* (“Два до одного”), що передбачає подвійне дофінансування інвестиційних проектів на зразок будівництва доріг та іншої інфраструктури коштом федерального та регіонального бюджетів [228, с. 132]. У 1999 р. до програми підтримки інвестицій було залучено місцеві органи влади. Упродовж 1993—2002 рр. в штаті Сакатекас було реалізовано 788 інвестиційних проектів загальною вартістю 40 млн. доларів. Програму *Dos Por Uno* було поширено на штати Гетеро, Халіско, Сан Луї Потосі та Мічоакан. За підтримки найбільшого мексиканського інвестиційного банку *Nacional Financiera SNC* та *Inter-American Development Bank* в штатах Ідальго, Сакатекас і Халіско реалізовано іншу програму залучення приватних трансфертів для фінансування новопосталих малих підприємств. Завдяки цьому виникли дрібні споживчі магазини, супермаркети, бензозаправки та ресторани. Великі потоки грошових переказів покращують кредитоспроможність та полегшують доступ до міжнародних ринків капіталу, але виявлено, що зростання грошових переказів на 50 % впливає негативно на пропозицію робочої сили, як для чоловіків так і для жінок, зворотній ефект спостерігається у приватних підприємців одержувачів приватних трансфертів. Державна підтримка інвестиційної активності мігрантів актуальна передусім для сільської місцевості.

Для поліпшення якості приватних переказів у Мексиці діє спеціальний інтернет-ресурс *Calculadora de Pemasas* (ісп. калькулятор приватних переказів), який започатковано Національною комісією захисту прав споживачів у фінансовій сфері (CONDUSEF). Це дозволяє порівняти кошти послуг окремих фінансових компаній, які зобов'язані оновлювати власні дані в загальній базі даних, а також повідомляти про розміщення власних філій. Кращий доступ до фінансових послуг повинна забезпечити інша програма — *Real de la Gente* (“Мережа для людей”), яку створено Мексиканським національним банком розвитку BANSEFI та понад сотнею кредитних спілок та інших фінансових установ.

У Сальвадорі програма *Unidos por la Solidaridad* („Єдність задля співпраці”) передбачає внесок відповідної НТА на рівні щонайменше 10% від загальної вартості проекту [231]. В 1999—2003 рр. реалізовано 45 проектів вартістю 11,3 млн. доларів, з яких 2,1 млн. доларів становили кошти від працюючих за кордоном. У 2003 р. сальвадорський банк *Banco Agrícola* ініціював власну програму *Unidas por El Salvador*, що передбачає надання частини коштів від зроблених через цей банк переказів для фінансування місцевих інфраструктурних проектів. У 2005 р. аналогічну програму для Мексики вартістю 1,25 млн. доларів оголосила компанія *Western Union*.

В Еквадорі власна програма „Модернізуй свою околицю” передбачає залучення грошей мігрантів для асфальтування доріг; цікавим виглядає надання державних коштів церковним парафіям, які з успіхом мобілізують фінансові ресурси від працюючих за кордоном [219, с. 1143—1154]. У Малі надходження від працюючих за кордоном використовуються для будівництва шкіл та медичних закладів [305, с. 87—99]. В Індії на розвиток інфраструктури використовують 10% отриманих приватних трансфертів.

Окремі країни періодично продають облігації для мігрантів у рамках програм фінансування інфраструктурних проектів (Ізраїль, Бангладеш, Філіппіни), хоча більшість країн використовують такий механізм одноразово, при-

міром, для фінансування державного боргу, реалізації національних програм будівництва соціальної інфраструктури, зруйнованої внаслідок природних катаклізмів чи військових конфліктів [16]. У такому контексті заслуговує уваги пропозиція щодо емісії валютних облігацій у середовищі української трудової міграції, що може сприяти розвитку інфраструктурних та соціальних проектів для малих міст і сільської місцевості, звідки населення переважно виїжджало на заробітки.

Облігації, що емітуються в середовищі трудової міграції за кордоном, можуть стати важливим стабілізаційним чинником як засіб збільшення припливу іноземної валюти, на додаток до переказів для сімей мігрантів. Вартує уваги, що Туреччина і колишня Югославія змогли зробити свою валюту конвертованою саме завдяки надходженням приватних трансфертів. У Китаї за період з 2008—2011 рр. вкладення в облігації, які можуть купувати і продавати лише китайські громадяни, щорічно зростали в середньому на 658 млрд. юанів (більше 100 млрд. доларів). Загальна сума коштів, залучених за ці чотири роки досягла рекордно високого рівня у 2604 млрд. юанів (407 млрд. доларів), що становить 57% від сукупного обсягу залучення коштів через облігації в країні за останні двадцять років [185].

Загалом для вирішення проблеми перетворення заощаджень трудових мігрантів в національній інвестиції потрібні скоординовані зусилля організацій мігрантів, діаспорних структур, банківських установ та відповідних державних чинників. Як показує досвід країн Південної Європи (Сербія, Боснія і Герцеговина), більшість вільних фінансових коштів розміщуються на рахунках в іноземних банках і приносять незначний дохід. Недостатня довіра до місцевих фінансових установ – це одне з пояснень.

Окрім програм залучення коштів для розвитку інфраструктури та емісії облігацій, для активізації інвестиційної діяльності можуть використовуватися різноманітні програми прямої і непрямой державної підтримки малого підприємництва. Пряма підтримка передбачає безпосередні податкові

пільги для малих фірм, використання бюджетних коштів для пільгового фінансування перспективних інвестиційних проектів, надання у безоплатне користування або оренду малим підприємствам державного майна тощо. Непряма підтримка малих підприємств здійснюється через стимулювання великих і середніх корпорацій, банків, страхових компаній, громадських організацій, а також залучення елементів інфраструктури малого бізнесу, які забезпечують загальні умови його розвитку (навчальних центрів, бізнес-інкубаторів, технопарків, лізингових, консалтингових, аудиторських, юридичних фірм).

Непряма підтримка може передбачати виділення субвенцій і дотацій регіонам та муніципальним утворенням у якості преміювання за високий рівень розвитку малого підприємництва. Приклад непрямой форми - широко застосовуване у США надання крупним корпораціям державного замовлення за умови розміщення ними на малих підприємствах замовлень на виробництво встановленого відсотка комплектуючих.

Як підкреслювалося на нещодавньому Глобальному форумі з питань приватних трансфертів (Бангкок, 20-23 травня 2013 р.), важливо знайти таке поєднання механізмів для переказу коштів, спектру надаваних послуг та інвестиційних можливостей (передусім у сільській місцевості), що дозволить абсорбувати значні обсяги приватних трансфертів. Можна припустити, що проблема розвитку фермерських господарств заслуговує на увагу для сільських територій Західної України, де бракує інвестицій і технологій, а хронічний брак робочих місць став першопричиною значної трудової міграції. Одним із способів активізації інвестиційної діяльності може бути розвиток мікрофінансування.

Узагальнюючи зроблений аналіз досвіду країн, для оптимізації макроекономічного впливу приватних трансфертів, що важливо у контексті стабілізаційної політики, видається за доцільне: а) переорієнтація коштів із приватного споживання на інвестиції, б) розвиток фінансових інституцій, в)

формалізація отриманих валютних коштів. На увагу заслуговують такі рішення, як колективні перекази асоціацій трудових мігрантів, випуск спеціальних державних облігацій та їх розміщення серед мігрантів і діаспори, державна підтримка розвитку підприємницької діяльності.

Висновки до розділу

Проведений аналіз дозволяє на такі висновки:

1. Світова фінансова криза 2008—2009 рр. не призвела до відчутного зменшення приватних трансфертів у країнах Європи, Центральної Азії та Латинської Америки, тоді як у країнах Південної Азії і Океанії спостерігається їх відчутне зростання (з оптимістичним прогнозом на 2014—2015 рр.). В Україні приватні трансферти знижувалися в 2008—2009 рр., надалі відновилися, але останнім часом демонструють певну нестабільність, що може мати стосунок до циклічних коливань вітчизняної економіки та країн-акцепторів нашої трудової міграції.

2. Зауважене останнім часом зміщення акцентів під час аналізу міграційних процесів на користь поняття грошових переказів пояснюється їхньою важливістю з погляду якості внутрішнього управління держави, формування підґрунтя для фінансових стратегій домашніх господарств, створення передумов для підвищення добробуту та стимулювання економічного зростання. Не меншої уваги заслуговує вплив приватних трансфертів на умови проведення стабілізаційної політики.

3. Приватні трансферти можуть бути чинником підвищення ефективності стабілізаційної політики завдяки таким рисам, як відносна стабільність джерела валютних надходжень, можливість збільшення заощаджень та інвестицій, сприятливий вплив на розвиток фінансового сектора. Переважна більшість теоретичних моделей передбачає антициклічний характер приватних трансфертів, коли надходження зростають під час спадної фази циклу ділової активності, а під час економічного буму — зменшуються. Не менш

важливо, що приватні трансферти зазвичай надходять у депресивні регіони, які переважно відрізняються підвищеною трудовою міграцією.

Водночас потенційні труднощі створюють: а) можливе прискорення інфляції внаслідок збільшення сукупного попиту, що не забезпечене пропорційним збільшенням сукупної пропозиції, б) підвищення РОК, в) надмірне збільшення імпорту, що загрожує значним погіршенням сальдо поточного рахунку, г) «перегрів» ринку нерухомості, д) підвищення рівня заробітної плати понад рівноважне значення, ж) послаблення стимулів до праці та заохочення нових виїздів за кордон, що обмежує пропозицію робочої сили.

Для економіки із “залежною” структурою підвищення РОК та погіршення конкурентоспроможності на зовнішніх ринках призводить до підвищення інфляції і девальвації грошової одиниці. Симптоми «голландської хвороби» поєднуються із втратою динамічних переваг у секторі експорту Q^T і переміщенням інвестиційних потоків на ринок нерухомості, який на сьогодні є проблемним. За таких умов однаково шкідливими стають як підвищена інфляція, так і відкладена в часі девальвація грошової одиниці. Загалом приватні трансферти можуть як підсилювати (ефект “виштовхування”), так і послаблювати виїзд трудових мігрантів за кордон (ефект “притягання”), що загалом пов’язано зі станом регіональних економічних комплексів.

4. До механізмів продуктивного використання приватних трансфертів належать: а) збільшення інвестиційного потенціалу країни-акцептора, б) “страхова” функція для домогосподарств, в) збільшення пропозиції іноземної валюти, г) підвищення купівельної спроможності місцевого населення, д) акумуляція людського капіталу. Додаткові переваги може створювати збільшення податкових надходжень внаслідок стимулювання сукупного попиту приватними трансфертами.

5. Результати емпіричних досліджень впливу приватних трансфертів можна підсумувати таким чином: а) стимулювання інвестицій, зокрема за рахунок подолання обмежень фінансового ринку, б) залежність напряду і

амплітуди впливу від якості інституцій, в) високий мультиплікативний ефект, що досягається у випадку використання як для інвестицій, так і приватного споживання, передусім при збільшенні видатків на житлове будівництво, г) зменшення бідності, д) послаблення стимулюючого впливу на динаміку доходу в разі супутнього збільшення попиту на імпорт, ж) ймовірне підвищення РОК, що загрожує симптомами «голандської хвороби».

6. Відсутність очікуваного потужного зв'язку між приватними трансфертами і довгостроковим економічним зростанням, як це демонструють окремі дослідження, може пояснюватися відсутністю належного інвестиційного впливу приватних трансфертів внаслідок низки причин: а) висока гранична схильність до споживання, передусім за умови перманентного характеру приватних трансфертів, б) заміщення трудового внеску незаробленим доходом, в) зниження ефективності місцевих інвесторів, г) створення тиску в напрямі збереження неефективної банківської системи, д) послаблення критичної оцінки урядової політики, ж) погіршення якості інституцій.

7. З метою підвищення інвестиційного компонента приватних трансфертів пропонується використання низки різнопланових стимулів: а) інвестиційних (податкові полегшення, пільговий режим для імпортних товарів, сприятливий режим для благодійної діяльності), б) фінансових (емісія спеціальних облігацій, створення преміальних валютних депозитних рахунків, розвиток мікрокредитування), в) консультаційних (безплатні тренінги для започаткування бізнес-проектів у сфері малого і середнього бізнесу), г) розвиток приватно-державного партнерства, д) заохочення попиту на товари і послуги місцевого виробництва. Не менш важливо знизити вартість фінансових послуг та формалізувати надходження приватних трансфертів.

Практично досвідом країн відпрацьовано такі способи стимулювання інвестиційного спрямування приватних трансфертів:

— колективні перекази асоціацій трудових мігрантів (їх використовують для сприяння місцевій системі охорони здоров'я та освіти, для місцевих

громадських потреб або розвитку інфраструктури – водоочищення, устаткування або будівництво шкіл, доріг, медпунктів, місць відпочинку і розваг, парків і т.д.),

— програми приватно-державного партнерства (прикладом можуть слугувати ініціативи на зразок “три до одного” і «два до одного» у Мексиці, „Єдність задля співпраці” у Сальвадорі та „Модернізуй свою околицю” в Еквадорі),

— підвищення якості фінансових послуг (включно з використанням інтернет-ресурсів та спеціальних програм, що поєднують зусилля державних банків та кредитних спілок),

— випуск облігацій для мігрантів у рамках програм фінансування інфраструктурних проектів (таке практикували Ізраїль, Бангладеш і Філіппіни),

— державна підтримка для проектів малого і середнього бізнесу в місцях інтенсивної трудової міграції, передусім у сільській місцевості (спрощена реєстрація суб'єктів малого підприємництва, надання маркетингової інформації на пільгових засадах, податкові та митні пільги, заохочення банків і страхових компаній до кредитування або страхування малих підприємств, майнова підтримки малого бізнесу).

РОЗДІЛ 2. ВИКОРИСТАННЯ ПРИВАТНИХ ТРАНСФЕРТІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СТАБІЛІЗАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

2.1. Макроекономічний вплив приватних трансфертів

Як продемонстровано у попередньому розділі, трудова міграція та приватні трансферти потенційно можуть слугувати двигуном економічного зростання країн-акцепторів. Позитивний ефект від отримання приватних трансфертів не обмежується надходженням грошових коштів, але може стосуватися збільшення інвестицій, надходження нових технологій і необхідної кваліфікації працівників.

Оскільки міграція робочої сили переважно пояснюється міркуваннями вищої заробітної плати [24; 170, с. 385—403; 208, с. 93—109], випереджуючий економічний розвиток менш розвинених країн має призвести до вирівнювання заробітної плати між країнами, усуваючи таким чином стимули для трудової міграції. Не відкидаючи можливостей такого довгострокового розвитку подій, в короткостроковій перспективі сучасна глобалізація світової економіки створює принаймні три передумови для міграції робочої сили, збільшення обсягів приватних трансфертів та посилення їх впливу на економічні процеси.

По-перше, відбувається сегментація ринку праці в приймаючих країнах і виділення видів робіт, якими переважно зайняті мігранти. У підсумку в промислових країнах складається специфічний розподіл праці, де мігранти займають, як правило, непрестижні робочі місця, що не вимагають високої кваліфікації, з важкими умовами праці і низькою заробітною платою. Подібний розподіл праці приводить до формування такого економічного режиму, який все більше стає залежним від праці мігрантів [26, с. 51—67].

По-друге, зростаюча економічна інтеграція призводить до формування міжнародної інфраструктури, яка регулює рух робочої сили, капіталу,

товарів, послуг та інформації. Це значно зменшує витрати на переміщення трудових мігрантів і пошук інформації щодо можливого працевлаштування [234]. Дане припущення підтверджується прикладом інтеграції країн Центральної і Східної Європи (ЦСЄ) до ЄС та збільшенням інтенсивності міграційних потоків з цих країн до більш розвинених країн Західної Європи.

По-третє, фундаментальною причиною міжнародного руху робочої сили залишається циклічна природа економічного зростання [296, с. 833—838; 37, с. 92—95]. Водночас існують суперечливі трактування характеру циклічних залежностей [37, с. 92—95; 260, с. 75—87; 323, с. 703—724; 256, с. 144—152]³⁰.

Макроекономічний вплив грошових переказів не до кінця зрозумілий. З одного боку, грошові перекази є важливим джерелом поступлення в країну іноземної валюти, збільшуючи національний дохід, фінансуючи імпорту та покращуючи стан платіжного балансу [15, с. 32—39]. Приватні трансфери мають мультиплікаційний ефект, що залежить від напрямку спрямування коштів. З іншого боку, може виникати більша залежність економіки від еміграції, що зменшить обсяги інвестування, зокрема внаслідок браку робочої сили на національному ринку країни-експортера робочої сили [22, с. 50—66]. У країнах-донорах може виникати дефіцит кваліфікованої робочої сили на тлі високого безробіття, як це обговорено у розділі 1. Ситуація на ринку праці додатково погіршується, якщо надходження від працюючих за

³⁰ У короткостроковій перспективі приплив трудової міграції може призвести до зниження продуктивності праці у промислових країнах, оскільки зайнятість зростатиме швидше, ніж рівень капіталу в розрахунку на одного працюючого, що тимчасово знижує співвідношення капіталу до робочої сили [17, с. 192—205]. Однак на віддаленішу перспективу відбувається збільшення обсягів капіталу, а, відповідно, відновлення попереднього рівня продуктивності праці. Таким чином, довгострокова рівновага може досягатися відновленням продуктивності праці та заробітної плати, що, однак, залежатиме від технічного прогресу, кваліфікації робітників та взаємної еластичності робочої сили та капіталу. Якщо мігранти відповідають структурі зайнятості місцевих робітників, а рівень забезпеченості капіталом зростає відповідно до зростання рівня зайнятості, така ситуація призведе до зростання ВВП країни-акцептора пропорційно до рівня зростання робочої сили на ринку. Отже, загальне економічне зростання досягатиметься за рахунок “ефекту масштабу” від зростання обсягів факторів виробництва, залучених у створення національного ВВП.

кордоном використовуються для фінансування виїзду за кордон нових членів сімей трудових мігрантів.

Наведені вище міркування становлять одне з додаткових пояснень відмінних значень мультиплікатора приватних трансфертів, на додаток до зростання цін на товари та послуги, чия пропозиція на національному ринку є фіксованою, або обмеженою (наприклад, ціни на землю, нерухомість), або ж які не можуть бути закуплені за кордоном із-за високої вартості транспортних послуг. Заробітна плата і ціни на землю зазвичай є вищими в районах зі значною кількістю робітників за кордоном.

Загалом вплив міграції на економічне зростання можна вважати суперечливим, оскільки може відбуватися як зменшення безробіття та акумуляція капіталу — фінансового і людського, що є сприятливими наслідками, так і виникнення деформацій на ринку праці, що погіршує інвестиційну перспективу. Сумарний результат залежить від характеру використання приватних трансфертів та супутньої економічної політики, зокрема може бути доречним державне сприяння формуванню людського капіталу через інвестиції у сфері освіти, що підвищує якість робочої сили.

Відповідні міркування відповідають поточній ситуації в Україні. Існує переконання, що приватні трансферти допомагають збільшити ВВП і споживчий попит на товари, послуги, нерухомість, а також забезпечити додатковий інвестиційний капітал для ведення бізнесу [4], що загалом відповідає наведеним у розділі 1 оцінкам для зарубіжних країн [298, с. 249—252; 196, с. 3; 136]. Трудова міграція є також джерелом досвіду, знань, міжособистісних контактів, школою бізнесу і ринкової поведінки [82]. Споживче використання приватних трансфертів стимулює економічний розвиток, особливо якщо сім'ї витрачають отримані кошти за місцем основного проживання [17, с.192—205]. Хоча ефект мультиплікатора від грошових переказів може бути доволі значним [80, с. 633—637], бракує переконливих емпіричних доказів такого припущення для конкретних українських умов.

Загальні взаємозв'язки систематизовано на рис. 2.1. Запропонована схема враховує загальні ефекти сукупного попиту і сукупної пропозиції, які виглядають актуальними в контексті “залежної” економіки (рис. 1.7), що характеризується обмеженими можливостями експорту-імпорту, але водночас уточнює конкретні механізми макроекономічної взаємодії, забезпечуючи таким чином належні передумови для емпіричного тестування. Вихідна гіпотеза полягає у тому, що приватні трансферти слугують чинником збільшення доходу, а це може мати зворотний вплив на динаміку трудової міграції і надходжень від працюючих за кордоном. Інтенсивність приватних трансфертів значною мірою залежить від циклічної позиції країн-акцепторів робочої сили. Вплив приватних трансфертів на дохід може слабнути внаслідок ефектів платіжного балансу, однак ситуація змінюється у випадку сприятливої залежності обсягів виробництва від підвищення РОК, як це притаманно «залежній» економіці. Якщо зростання заробітної плати не перешкоджає динаміці ВВП (промислового виробництва), це може створити підстави для сприятливої траєкторії економічного зростання, якій не суперечить зміцнення грошової одиниці.

Оскільки безпосереднім наслідком приватних трансфертів переважно стає збільшення приватного споживання³¹, це потенційно підвищує попит на

³¹ Використання приватних трансфертів переважно на споживчі цілі відбиває ієрархію потреб домашніх господарств в економіках з невисоким рівнем доходу і триватиме щонайменше до досягнення деякого достатньо високого рівня добробуту [297, с. 1–32].

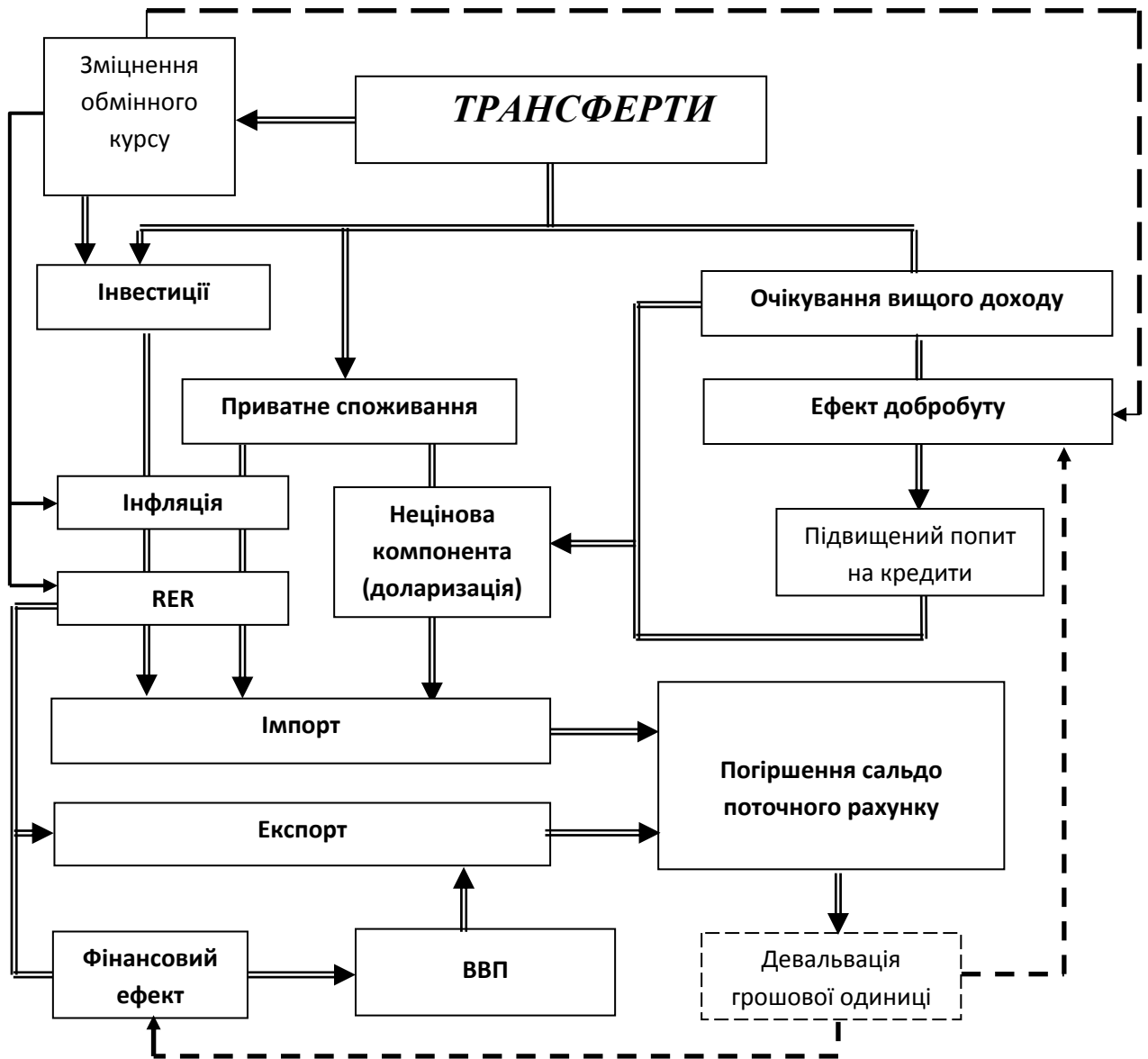

Рис. 2.1. Функціональні зв'язки між приватними трансферами та міграційним процесом

Джерело: власне опрацювання

імпорт за допомогою як збільшення внутрішньої абсорбції (безпосередній вплив), так і зміни цінових співвідношень у зовнішній торгівлі (опосередкований ефект). Підвищення РОК одночасно призводить до зменшення експорту, що підсилює амплітуду погіршення сальдо поточного рахунку. Збільшення попиту на імпорт може відбуватися незалежно від цінового чинника, передусім у доларизованій економіці, де ціни встановлюються у доларовому еквіваленті. В такому разі визначальним чинником збільшення сукупного попиту

загалом та попиту на імпорт зокрема стає ефект добробуту за рахунок збільшення вартості активів споживачів. У звичному кейнсіанському контексті підвищена схильність до імпорту знижує величину мультиплікатора сукупного попиту, навіть у випадку сприятливого збільшення приватних інвестицій.

Приймаючи збільшення приватного споживання та інвестицій, яке одночасно стає чинником попиту на гроші та рівноваги платіжного балансу, відповідні міркування можна формалізувати за допомогою стандартної моделі відкритої економіки³²:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1(\text{rem}_t + e_t - p_t) - \alpha_2 r_t + \alpha_3(e_t + p_t^* - p_t) + \varepsilon_t, \quad (2.1)$$

$$m_t - p_t = \beta y_t - \mu r_t + \phi(\text{rem}_t + e_t), \quad (2.2)$$

$$\alpha_3(e_t + p_t^* - p_t) + k(r_t - r_t^*) + \gamma \text{rem}_t = 0, \quad (2.3)$$

де y_t — дохід (ВВП), rem_t — надходження від працюючих за кордоном, e_t — номінальний обмінний курс, p_t і p_t^* — відповідно, рівні цін у даній країні та за кордоном, i_t — номінальна процентна ставка, r_t і r_t^* — реальні процентні ставки у даній країні та за кордоном, m_t — пропозиція грошової маси.

У рівнянні (2.1) приватні трансферти створюють сприятливий ефект добробуту, який може підсилюватися девальвацією грошової одиниці та/або зниженням рівня цін. Двома іншими чинниками збільшення сукупного попиту є зниження реальної процентної ставки та поліпшення цінових співвідношень у зовнішній торгівлі (=зниження реального обмінного курсу).

У рівнянні (2.2) визначено рівновагу грошового ринку. Пропозицію грошової маси визначено у реальному вимірі (з урахуванням рівня цін), а попит на гроші залежить від досягнутого рівня доходу, реальної процентної ставки та приватних трансфертів. Чим більшими є надходження від працюючих за кордоном, тим вищий попит на гроші це створює. Зрозуміло, що така

³² Запропонована модель є одним з різновидів відомої моделі Манделла—Флемінга, яка у модифікованому вигляді по сьогодні широко використовується для аналізу різноманітних процесів у відкритій економіці. Розширений варіант моделі Манделла—Флемінга можна знайти у праці Р. Марстона [304, с. 859—915].

структурна риса послаблює експансійний ефект від приватних трансфертів на ринку товарів і послуг.

Рівняння (2.3) характеризує рівновагу платіжного балансу. Ціновий компонент сальдо поточного рахунку врівноважується припливом капіталу за операціями фінансового рахунку та приватними трансфертами. Рух капіталу залежить від різниці реальних процентних ставок у даній країні та за кордоном. Зрозуміло, що приватні трансферти можуть виявитися зручним компенсатором на випадок погіршення цінових співвідношень у зовнішній торгівлі або відпливу капіталу за операціями фінансового рахунку.

Аналіз макроекономічного впливу приватних трансфертів найлегше розпочати з ефекту добробуту, який безпосередньо стимулює приватне споживання і таким чином стає інструментальним чинником експансійного мультиплікативного ефекту. Збільшення попиту внаслідок отримання приватних трансфертів посилюється девальвацією грошової одиниці, яка збільшує вартість отриманих коштів (в національній грошовій одиниці), та зниженням внутрішніх цін. Залежність приватного споживання від ефекту добробуту (a_1) може підсилюватися очікуваннями вищого перманентного доходу, якщо надходження від працюючих за кордоном сприйматимуться ознакою надійного довгострокового збільшення грошових та інших активів домашнього господарства. Не виключено, що така оцінка майбутнього доходу зумовить підвищений попит на споживчі кредити, адже стає доцільним заміщення майбутнього споживання вже у поточному періоді.

Безпосередні надходження приватних трансфертів та збільшення обсягів споживчого кредитування стають причиною збільшення попиту на імпорт, яке значною мірою не залежить від цінових співвідношень у зовнішній торгівлі. Передусім цього слід очікувати на випадок доларизації грошових активів, адже в такому разі міркування реального обмінного курсу не повинні відігравати істотного значення. Амплітуда збільшення сукупного попиту загалом та попиту на імпорт зокрема стане в разі підвищеного попиту на гро-

ші, який має стосунок до приватних трансфертів (параметр ϕ у рівнянні (2.2)). На вищий попит на гроші передусім слід очікувати в разі переорієнтації приватних трансфертів зі споживання на інвестиції.

Як показано у розділі 1, така структурна риса повинна заохочуватися цілеспрямованою державною політикою [221], включно з формалізацією грошових потоків [187], і для цього є вагомі макроекономічні підстави. По-перше, від інвестицій можна сподіватися на збільшення обсягів виробництва та гальмування інфляції, що поліпшить динаміку РОК і таким чином частково нівелюватиме тенденцію до погіршення сальдо поточного рахунку. По-друге, інвестиції та пожвавлення виробництва можуть ініціювати обмежене імпортозаміщення, яке лише підсилить сприятливий вплив на сальдо експорту-імпорту. По-третє, активізація інвестиційної діяльності об'єктивно сприятиме формалізації грошових надходжень від працюючих за кордоном у фінансовій системі, що полегшить, серед іншого, проведення стабілізаційної монетарної політики.

З погляду рівноваги на ринку товарів і послуг (рівняння (2.1)) зміцнення грошової одиниці, якого слід очікувати від надходжень приватних трансфертів, ймовірно знижуватиме інфляцію і таким чином запобігатиме небажаному підвищенню РОК. Проте у випадку надмірного зміцнення грошової одиниці в реальному вимірі (цього слід очікувати на випадок відчутного збільшення сукупного попиту або слабкого “переносу” обмінного курсу на вартість товарів імпорту, може виникати несприятливий вплив на сальдо поточного рахунку.

Додаткові причинно-наслідкові зв'язки створює врахування функціональних залежностей сукупної пропозиції. Враховуючи залежність виробництва від вартості енергоносіїв, проміжних товарів, РОК і фінансових обмежень [278; 347, pp. 594–613], попит на робочу силу можна сформулювати таким чином:

$$L_t^D = s_t + s_1(m_t - p_t) - \eta(w_t - p_t + z_t - \log \delta) - s_3(e_t + p_t^* - p_t) + u_t, \quad (2.4)$$

де L_t^D — попит на гроші, w_t — номінальна заробітна плата, z_t — вартість енергоносіїв.

Попит на робочу силу зростає у випадку підвищення вартості проміжних товарів-напівфабрикатів, збільшення реальної грошової маси, зниження реальної заробітної плати та підвищення РОК. Залежність від реальної грошової маси, $m_t - p_t$, відбиває наявність фінансових обмежень, коли підприємства не можуть залучати капітал на фінансовому ринку. Зрозуміло, що в цьому аспекті підвищення цін негативно впливає на попит та робочу силу. Водночас протилежний ціновий ефект досягається через механізми реальної заробітної плати та реального обмінного курсу.

Обернена залежність від РОК пояснюється залежністю виробничого процесу від імпортних компонент. У такому разі знецінення грошової одиниці підвищує вартість імпорту, а це перешкоджує збільшенню обсягів виробництва. Подібним є вплив вищих світових цін. Натомість підвищення внутрішніх цін має сприятливий вплив. Обернену залежність від реальної заробітної плати скориговано на вартість енергоносіїв та їх частку у виробничій функції. Чим вищим є внесок енергоносіїв у виробничу функцію, δ , тим потужнішою стає залежність попиту на робочу силу від реальної заробітної плати, $\eta = 1/(1 - \delta)$.

Пропозиція робочої сили становить:

$$L_t^S = \eta \log \delta + \lambda (w_t - p_t). \quad (2.5)$$

Кількість працюючих зростає у випадку підвищення номінальної заробітної плати та зниження рівня внутрішніх цін, що підвищує купівельну спроможність працюючих. Зростання внеску енергоносіїв у виробничій функції призводить до збільшення пропозиції робочої сили, оскільки обидва чинники виробництва приймаються комплементарними.

Приймаючи рівновагу попиту і пропозиції робочої сили, з рівнянь (2.4) і (2.5) отримуємо:

$$y_t = s_t + s_1(m_t - p_t) + (\lambda - \eta)(w_t - p_t) - \eta(z_t - \log \delta) - s_3(e_t + p_t^* - p_t) + u_t. \quad (2.6)$$

Якщо вплив пропозиції робочої сили домінує ($\lambda > \eta$), підвищення заробітної плати може супроводжуватися збільшенням обсягів виробництва. Така ситуація більш ймовірна в економіці з високою міграційною активністю, адже це повинно підвищити чутливість робочої сили до заробітної плати. Міграція підвищує ступінь свободи вибору місця праці, що лише підсилює реакцію на зміни в заробітній платі. За умови $\lambda > \eta$ інфляція стає чинником зменшення пропозиції робочої сили, що в поєднанні зі зменшенням реальної грошової маси підвищує ймовірність негативного зв'язку між інфляцією та виробничим сектором. В такому разі лише підвищення РОК створює експансійний імпульс.

На випадок заниженого РОК економічно обґрунтоване підвищення цього показника до деякого рівноважного значення (конвергенція) видається доцільним за допомогою зміцнення грошової одиниці, ніж вищої інфляції. Помірковане зміцнення грошової одиниці з певністю підвищить РОК і може знизити інфляцію, що за умови домінування фінансового ефекту ($s_1 > s_2$) та підвищеної залежності пропозиції робочої сили від реальної заробітної плати порівняно з попитом на неї ($\lambda > \eta$) лише підсилуватиме експансійний ефект. Якщо в економіці спостерігається пряма залежність між обсягами виробництва та експортом, навіть попри супутнє збільшення імпорту, то результуюче поліпшення сальдо поточного рахунку повинно консолідувати позитивний вплив приватних трансфертів.

В одному з причинно-наслідкових зв'язків надмірно потужний ефект добробуту, який супроводжується відчутним погіршенням сальдо поточного рахунку, може спровокувати очікування девальвації грошової одиниці, які послаблять ціновий ефект в сукупній пропозиції (параметр s_2) і можуть подібним чином вплинути на фінансовий ефект, якщо рівень цін залежить від вартості цін імпорту (параметр s_1). Загалом вплив обмінного курсу на доход

виглядає доволі складним. На випадок девальвації грошової одиниці експансійний ефект створюють ефект добробуту (параметр a_1) та залежність сальдо поточного рахунку від РОК (параметр a_3)), тоді як протилежний вплив мають зміни у попиті на гроші (параметр ϕ) та залежність сукупної пропозиції від РОК (параметр s_2). Зрозуміло, що важливість чинника обмінного курсу слабне, якщо врахувати можливу взаємну причинність між приватними трансфертами і обмінним курсом. Не виключено, що приватні трансфери зумовлюватимуть таке підвищення обмінного курсу, яке “витіснить” технологічне виробництво і зумовлюватиме збільшення імпорту.

Декілька міркувань знаходяться поза теоретичними конструкціями моделі (2.1)—(2.6). В оптимістичному варіанті надходження від мігрантів сприяють акумуляції людського капіталу, зокрема, через фінансування освіти або повернення працюючих за кордоном. Певні ознаки сприятливого перебігу подій можна простежити у збільшенні студентів вищих навчальних закладів та стимулюванні окремих видів малого і середнього бізнесу. Проте для конкретних умов багатьох українських регіонів більше підстав вважати, що реалізовується песимістичний сценарій, коли надходження від працюючих за кордоном погіршують ситуацію на ринку праці, провокують “деіндустріалізацію” регіону та погіршення інвестиційного клімату.

Зі свого боку, поєднання високих коштів робочої сили, як це відбиває підвищення рівноважної заробітної плати внаслідок того, що приватні трансфери використовуються як замітник заробітної плати, та невисокого попиту на робочу силу лише посилює стимули до міграції. Збільшення кількості працюючих за кордоном потягнуло за собою збільшення переказів, в результаті чого виникли такі наслідки як подорожчання нерухомості, стимулювання сфери послуг, мотиваційні зміни [19, с. 3—12].

Водночас слід визнати, що переважно інвестиційне спрямування приватних трансфертів має очевидні довгострокові переваги з погляду стимулювання динаміки доходу, хоча може бути не менш імпортоємним, ніж приват-

не споживання. Якщо збільшення приватного споживання та інвестицій має відчутний інфляційний вплив (цього слід очікувати передусім на випадок невисокої схильності видатків приватного сектора до імпорту), це супроводжуватиметься підвищенням РОК, яке, зі свого боку, підсилюватиме попит на імпорт і може перешкоджати збільшенню експорту. Відповідно відбуватиметься погіршення сальдо поточного рахунку.

Якщо економіка доларизована, підвищений попит на імпорт може спостерігатися незалежно від змін обмінного курсу. Що більше, на випадок знецінення грошової одиниці попит на імпорт може навіть зрости, адже підвищується вартість активів у іноземній валюті та купівельна спроможність отриманих переказів від працюючих за кордоном [218].

Без надходжень від працюючих за кордоном важко уявити карколомне подорожчання нерухомості. Надалі “розігрів” ринку нерухомості лише посилює стимули до міграції, адже вищі кошти придбання житла вимагають пошуку джерел доходу. Одним із найбільш деструктивних наслідків подорожчання нерухомості виглядає “витіснення” інвестицій з промислового сектора в сферу послуг і житлового будівництва.

Трудова міграція зменшує пропозицію робочої сили, знижує її якість і таким чином підвищує рівноважне значення заробітної плати. Ефект посилюється використанням приватних трансфертів як замітника заробітної плати — це додатково обмежує пропозицію робочої сили і підвищує заробітну плату. Іншим чинником гальмування динаміки ВВП виступає збільшення імпорту, що зумовлено як безпосередньо надходженнями від працюючих за кордоном, так і очікуваннями вищого майбутнього доходу — це збільшує обсяги споживчого кредитування. Надходження від працюючих за кордоном сприятимуть фінансуванню освіти та підвищенню якості робочої сили. За таких умов підвищення заробітної плати не створює підстав для зменшення попиту на робочу силу, адже відбиває підвищену продуктивність праці.

Наведені вище міркування дозволяють сформулювати загальні підходи до визначення макроекономічних ефектів приватних трансфертів:

1) вплив приватних трансфертів необхідно оцінювати у контексті взаємного зв'язку з динамікою і структурою ВВП та показниками рівноваги на ринку праці — заробітної плати і безробіття;

2) врахування впливу на сальдо поточного рахунку дозволяє оцінити один з важливих механізмів макроекономічного впливу приватних трансфертів, який може мати стосунок до величини відповідного мультиплікатора;

3) функціональні залежності для даних загальнонаціонального рівня доречно доповнити оцінками для регіональних даних. Це пояснюється не лише необхідністю врахування можливого ефекту агрегації даних, але передусім регіональних особливостей впливу приватних трансфертів, які можуть маскуватися на вищому рівні агрегації даних. Для повноти оцінки впливу приватних трансфертів доречно враховувати вплив динаміки регіональних цін на нерухомість;

4) використання декількох методів оцінювання необхідно для перевірки стійкості отриманих результатів.

Така методологія оцінки макроекономічного впливу приватних трансфертів враховує стандарні залежності відкритої економіки, які можуть уточнюватися на основі емпіричного аналізу.

Для емпіричного оцінювання макроекономічного впливу приватних трансфертів в Україні використано квартальні дані за період 1999—2013 рр. (рис. 1.2), а також низку інших залежних змінних, які актуальні в контексті проведеного теоретичного аналізу: обсяги ВВП, заробітна плата, безробіття. Більшість показників отримано з бази даних МВФ *International Financial Statistics*, а дані про заробітну плату — з бази даних Держкомстату (www.ukrstat.gov.ua).

Обрана статистична модель передбачає взаємну залежність між приватними трансфертами, ВВП, заробітною платою і безробіттям, що загалом від-

повідас аналітичній схемі рис. 2.1 і теоретичній моделі (2.1)—(2.5). Приймається, що приватні трансферти характеризуються взаємною залежністю з доходом і впливають на стан ринку праці.

Оцінювання відповідної структурної моделі за допомогою методу двокрокових найменших квадратів дозволило отримати такі результати:

$$y_t = 0,224y_{t-3} + 0,060rem_{t-3} + 0,168rer_{t-2} - 0,034un_t, \quad (2.7)$$

$$\begin{matrix} (2,16^{**}) & (2,67^*) & (1,76^{***}) & (-3,89^*) \\ R^2 = 0,27 & DW = 2,02 & ADF = -6.14^* \end{matrix}$$

$$rem_t = -0,081 + 1,749y_{t-2} + 0,844w_{t-1} + 0,258crisis, \quad (2.8)$$

$$\begin{matrix} (-2,88^*) & (2,47^{**}) & (2,47^{**}) & (4,01^*) \\ R^2 = 0,23 & DW = 1,57 & ADF = -2.45^{***} \end{matrix}$$

$$w_t = 0,024 + 0,065rem_{t-2} + 0,493y_{t-1}, \quad (2.9)$$

$$\begin{matrix} (5,73^*) & (1,89^{***}) & (2,94^*) \\ R^2 = 0,06 & DW = 1,97 & ADF = -2,97^{**} \end{matrix}$$

$$un_t = -1,051rem_{t-1} - 9,09y_{t-2}, \quad (2.10)$$

$$\begin{matrix} (-2,17^{**}) & (-3,13^*) \\ R^2 = 0,25 & DW = 2,29 & ADF = -3,87^* \end{matrix}$$

де rem_t — приватні трансферти (% від ВВП), y_t — ВВП (індекс, 1994=100), rer_t — реальний обмінний курс (індекс, 2005=100), w_t — заробітна плата (доларів США), un_t — безробіття (%), $crisis$ — фіктивна змінна, що враховує вплив кризових явищ (1 — 2007Q1, 2008Q3—2009Q4, 0 — в решті випадків). Показники un_t і rem_t використано у вигляді перших різниць, а показники rer_t , y_t та w_t — перших різниць відповідних логарифмів, Всі дані отримано з бази даних МВФ *International Financial Statistics*. Показники rem_t , un_t та y_t очищено від сезонності за допомогою методу Х-11.

Як це показує коефіцієнт детермінації R^2 , оцінені регресійні рівняння пояснюють від 6% до 27% динамічних змін залежних змінних, що цілком прийнятно для даних у перших різницях. Стаціонарність залишків підтверджується результатами тесту Дікі—Фулера (ADF), що дозволяє коректну інтер-

претацію отриманих оцінок³³. Стаціонарність залишків виглядає дещо менш переконливою для динаміки приватних трансфертів, однак альтернативний тест Філіппа—Перрона засвідчує таку характеристику на вищому рівні статистичної значущості (5%).

Відповідно до отриманих результатів, приватні трансферти стимулюють зростання ВВП з лагом у три квартали (відповідний додатний коефіцієнт у рівнянні (2.7) є значущим на рівні 1%), що надалі посилює динаміку надходжень від працюючих за кордоном (рівняння (2.8)). Такий результат може означати, що збільшення доходу домогосподарств внаслідок отримання надходжень з-за кордону використовується для організації виїздів за кордон. Відповідний причинно-наслідковий зв'язок підсилюється виявленою прямою залежністю між зростанням заробітної плати і приватними трансфертами (рівняння (2.9)). Все виглядає на те, що на сьогодні зменшенню трудової міграції, як це наближено можна характеризувати показником приватних трансфертів, сприяє таке економічне зростання, яке не супроводжується збільшенням заробітної плати.

Таким чином зарано сподіватися, що зі збільшенням доходів українських громадян сповільниться відтік робочої сили за кордон. Хоча динаміка ВВП і приватні трансферти позначаються збільшенням реальної заробітної плати (рівняння (2.9)), обидва показники призводять до збільшення безробіття (рівняння (2.10)). Включення фіктивної змінної *crisis* показує, що надходження приватних трансфертів збільшуються в разі погіршення економічної ситуації, що відповідає припущенню щодо використання надходжень від працюючих за кордоном для згладжування приватного споживання в країні-донорі.

Подібно до України, приватні трансферти стимулюють динаміку ВВП у Польщі та Словаччині, тоді як збільшення доходу в обох країнах призводить

³³ Додатково подано статистику Дарбіна—Уотсона (DW), яка теж не виявляє помітної автокореляції залишків, хоча використання тесту DW не є коректним у випадку включення лагових значень залежної змінної.

до збільшення приватних трансфертів (Додаток Б). Якщо для Польщі сприятливий вплив на динаміку ВВП коригується з лагом у квартал, то для Словаччини стимулюючий вплив виглядає сильнішим. Для Румунії залежності між приватними трансфертами і доходом не виявлено.

Якщо пряма залежність між заробітною платою і приватними трансфертами загалом відповідає логіці “пастки стагнації”, то результуюче зменшення безробіття заперечує її, адже йдеться про збільшення попиту на робочу силу (якби йшлося про зменшення попиту на робочу силу, то заробітна плата мала б знижуватися). Водночас позитивний вплив на динаміку ВВП може означати переважання ефектів сукупного попиту. Також не виключено, що сприятливий зв’язок між приватними трансфертами і заробітною платою відбиває акумуляцію людського капіталу. В такому разі прискорення динаміки ВВП може досягатися за допомогою вищої продуктивності праці, а це може стимулювати попит на робочу силу.

З-поміж інших результатів вартує уваги, що чинником економічного зростання стає зниження РОК (з лагом у два квартали). Оскільки в разі надходження приватних трансфертів не варто сподіватися на знецінення грошової одиниці, це підкреслює важливість зниження інфляції, яке, зі свого боку, лише підкреслює важливість переорієнтації приватних трансфертів зі споживання на інвестиції.

Вітчизняне безробіття не має інерційного характеру, оскільки не простежується авторегресивної залежності. Так само не можна стверджувати про інерційний характер приватних трансфертів і заробітної плати. Це може означати, що в українській економіці все ще не досягнуто деякого рівноважного значення приватних трансфертів, адже в такому разі будь-які відхилення від нього мали б коригуватися (технічно це простежується за допомогою від’ємного коефіцієнта при лагових значеннях залежної змінної).

Додаткову інформацію щодо макроекономічного впливу забезпечують оцінки векторної авторегресії (VAR) (додаток А). Підтверджується пряма

залежність між приватними трансфертами і динамікою ВВП. Подібно до наведених вище оцінок 2SLS, приватні трансферти стають чинником прискорення динаміки ВВП, причому цей вплив має значний залишковий ефект (тобто, лише не слабне з часом). Декомпозиція залишків виявляє, що вага приватних трансфертів у динаміці ВВП поступово зростає до 30%, що досить високий показник. Таким чином близько третини динаміки ВВП пояснюється надходженням приватних трансфертів, що досить багато. Не помітно залежності ВВП від безробіття, що засвідчує слабкість відповідних ринкових механізмів в українській економіці. Оскільки безробіття практично не впливає на динаміку економічного зростання, це суперечить наведеним вище оцінкам 2SLS, які передбачають обернений зв'язок між обома показниками.

Досить переконливо простежується зростання приватних трансфертів внаслідок пожвавлення обсягів виробництва. Такий вплив має як довгостроковий (рівняння (A1)), так і короткочасний вимір (рис. A1a). Коінтеграційне рівняння (A1) засвідчує залежність приватних трансфертів від динаміки зростання ВВП, тоді як немає залежності від безробіття. Імпульсна функція (рис. A1a) показує, що в разі збільшення доходу результуюче збільшення приватних трансфертів з'являється з лагом у два квартали, досягає піку через квартал, потім дещо слабне, але залишається потужним. Вага динаміки зростання ВВП у змінах приватних трансфертів становить приблизно 40% на довгострокову перспективу, що досить багато. На підставі декомпозиції залишків можна твердити, що безробіття практично не впливає на обсяги трансфертів, хоча імпульсна функція демонструє певний стимулюючий вплив, який залишається стабільним у часі (рис. A.1). Водночас власні чинники приватних трансфертів залишаються домінуючими (відповідне значення у декомпозиції залишків залишається вищим від 60%), що в ширшому контексті не дозволяє пояснювати трудову міграцію виключно економічними причинами.

Оцінки VAR-моделі не заперечують короткочасного зменшення безробіття внаслідок надходження приватних трансфертів, як це отримано за допомогою 2SLS, але цей вплив зникає вже через квартал. На економічне зростання припадає близько чверті змін безробіття, тоді як частка приватних трансфертів виглядає маргінальною. Таким чином можна зробити висновок, що безробіття не відіграє помітного значення при визначенні динаміки приватних трансфертів чи ВВП.

Ще один важливий теоретичний механізм макроекономічного впливу приватних трансфертів становить зв'язок зі сальдо поточного рахунку. Всупереч очікуванням, світова фінансова криза не сприяла відчутному поліпшенню сальдо поточного рахунку в Україні (рис. 2.2), що можна пояснити як слабшим курсовим ефектом від девальвації гривні в економіці з підвищеною залежністю від критичного імпорту енергоносіїв, іншої мінеральної сировини, обладнання та напівфабрикатів, залишковими ефектами від політики стимулювання споживчого попиту та недостатньою конкурентоспроможністю українських товарів [62, с. 23–26] чи подорожчанням імпорту енергоносіїв [127, с. 3–4], так і збереженням на високому рівні надходжень приватних трансфертів, які звично розглядаються однією з важливих причин збільшення попиту на імпорт [358, с. 139–161].

Значні надходження приватних трансфертів (рис. 1.2) забезпечили можливість придбання імпортних товарів домашніми господарствами – отримувачами приватних трансфертів. У кризовому 2009 р. обсяги імпорту товарів і послуг знизилися до 45% від ВВП проти рекордно високого показника 2008 р. — майже 50% від ВВП, але до кінця 2010 р. обсяги імпорту перевершили середній показник передкризових 2005–2007 рр., а наприкінці 2012 р. досягнуто максимальних значень початку 2008 р. (рис. 2.2).

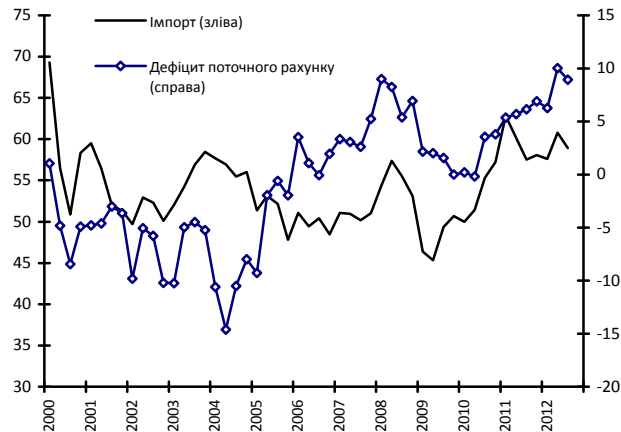

Рис. 2.2. Україна: показники імпорту 2000–2013 рр.

Джерело: МВФ *International Financial Statistics*

З початку 2014 р. сальдо поточного рахунку виявляє тенденцію до поліпшення, що пояснюється передусім істотним зменшенням імпорту, але водночас така ситуація може мати стосунок до поглиблення спаду промислового виробництва (на 12% за підсумком липня 2014 р.) та ВВП (на 4,6% за підсумком II кварталу 2014 р.). Оптимальним виглядає такий стан справ, коли імпорт має переважно виробниче спрямування, а приватні трансферти стимулюють попит на товари і послуги, вироблені в національній економіці.

Поряд з іншими причинами — недостатнє збільшення внутрішніх заощаджень, надто глибокий спад виробництва (це зменшило ресурси для експорту) після рекордної девальвації гривні, стагнація світових ринків (відповідно відбулося зменшення попиту на експорт), значний критичний імпорт сировини та комплектуючих, одним з вагомих пояснень недостатнього поліпшення сальдо поточного рахунку в 2009–2010 рр. можна припустити надмірне приватне споживання, що підтримувалося надходженнями від працюючих за кордоном.

Оцінку функціонального впливу приватних трансфертів (rem_t) на імпорт (im_t) проведено за допомогою альтернативних статистичних методів: двокрокових найменших квадратів (2SLS), регресій з ML-ARCH і GARCH-процесами, що дозволяє перевірити стійкість отриманих результатів до

методу оцінювання. Використовувалися квартальні дані для рівнів досліджуваних показників за 1998—2013 рр. Обидва показники — tr_t та im_t — очищено від сезонності.

Нижче подано отримані результати відповідно до використаних методів оцінювання:

а) 2SLS

$$im_t = 0,922im_{t-1} + 1,174rem_{t-4}, \quad (2.11)$$

(34,01^{*}) (2,76^{*})

$R^2 = 0,37$ $DW = 1,55$ $ADF = -4,21^*$

б) GARCH

$$im_t = 0,958im_{t-1} + 0,682rem_{t-4}, \quad (2.12)$$

(34,47^{*}) (1,36)

$R^2 = 0,30$ $DW = 1,56$ $ADF = -3,43^{**}$

в) ML-ARCH (Marquardt)

$$im_t = 0,929im_{t-1} + 1,159rem_{t-4}, \quad (2.13)$$

(53,26^{*}) (5,87^{*})

$R^2 = 0,29$ $DW = 1,55$ $ADF = -2,97^{**}$

Отримані емпіричні результати загалом підтверджують гіпотезу про вагомий прямий зв'язок між збільшенням приватних трансфертів та обсягами імпорту (з лагом у чотири квартали)³⁴. Оцінки за двома з трьох статистичних методів показують практично повну пропорційність між приватними трансфертами та імпортом.

Згідно з отриманими результатами збереження приватних трансфертів на порівняно високому рівні може розглядатися одним із чинників, що перешкодив післякризовому поліпшенню сальдо поточного рахунку внаслідок підвищеного попиту на імпорт. Обсяги імпорту дуже інерційні, що передбачає доцільність цілеспрямованих заходів щодо обмеження імпорту на

³⁴ В усіх випадках включені змінні пояснюють близько 30% змін імпорту. Статистика Дарбіна-Уотсона не виявляє помітної автокореляції залишків, що додатково підтверджується тестом ADF.

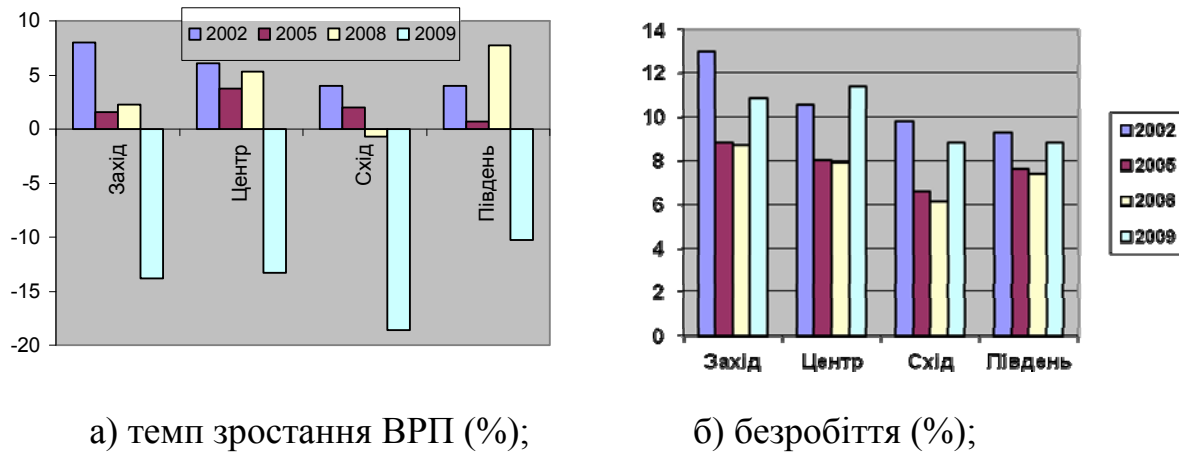
випадок погіршення сальдо платіжного балансу. Послаблення зв'язку між приватними трансфертами та імпортом може бути одним з перспективних напрямів політики вирівнювання платіжного балансу.

Видаються доцільними щонайменше два заходи щодо послаблення функціонального зв'язку між приватними трансфертами та імпортом: 1) оподаткування операцій з іноземною валютою та 2) запровадження податків на нерухомість і товари розкоші (автомобілі). У першому випадку знизиться купівельна спроможність приватних трансфертів, а також послабнуть стимули для доларизації економіки, яка значною мірою підсилюється надходженнями від працюючих за кордоном. У другому випадку головний розрахунок полягає у послабленні дії ефекту добробуту, що повинно зменшити приватне споживання та попит на імпорт.

З погляду невизначеності щодо пенсійного забезпечення працюючих за кордоном вартує уваги пропозиція колишнього керівника Держпідприємництва О. Кушель щодо здійснення платежів у Пенсійний фонд відповідно до ставок мінімальної заробітної плати в Україні. На перспективу доцільно “зв'язати” принаймні частину отриманих надходжень від працюючих за кордоном за допомогою спільних державно-приватних проектів щодо поліпшення інфраструктури в сільській місцевості, як це практикується у деяких країнах (Мексика). Такі заходи можуть слугувати зручним доповненням до більш “універсальних” вирішень на зразок поліпшення інвестиційного клімату в Україні, що дозволить використати зароблені за кордоном кошти для розвитку малого та середнього бізнесу, а відповідно послабить стимули для їх використання для збільшення імпорту споживчих товарів.

Істотне зростання масштабів міжнародної міграції, залучення до неї значних обсягів трудових ресурсів актуалізує питання дослідження впливу міжнародного руху людського капіталу на різноманітні аспекти функціонування національних та регіональних ринків. Якщо загальний макро- та мікро-економічний вплив міграції досліджений достатньо повно, зокрема в аспек-

тах впливу на платоспроможний попит, динаміку цін і заробітної плати, мотивацію учасників ринку праці, то регіональні аспекти впливу приватних трансфертів отримали значно менше уваги. Зокрема, це стосується конкретних українських умов, де виразно простежуються відмінності щодо впливу міграційних процесів на окремі регіони.

а) темп зростання ВРП (%);

б) безробіття (%);

Рис. 2.4. Україна: темп зростання ВРП і безробіття у регіональному розрізі, 2002—2009 рр.

Джерело: розраховано за даними Держкомстату

Як показує досвід інших країн, приватні трансферти можуть мати виразний регіональний характер, що відбиває характер міграційних потоків і зазвичай пояснюється в широкому аналітичному діапазоні (розділ 1). Подібне спостерігається в Україні. Дослідження домогосподарств показують, що приватні трансферти відчутно впливають на розвиток західних та прикордонних областей, зокрема жителі цих регіонів краще забезпечені товарами тривалого користування і новим житлом [138, с. 509]. Водночас західні області відрізняються підвищеним безробіттям і нижчим темпом економічного зростання (рис. 2.4.), що дозволяє окремим дослідникам стверджувати про виникнення своєрідної “пастки стагнації”, безпосередньо пов’язаної з надходженнями від працюючих за кордоном [176].

Порівняно зі областями Сходу, Західний регіон має найнижчі показники валової доданої вартості (ВДВ) на душу населення, нижчий

ступінь розвитку телекомунікацій, транспортної інфраструктури та обсягів залучення прямих іноземних інвестицій [137, с. 509; 138, с. 811]. Припущення щодо депресивності регіонів з підвищеною схильністю до міграції та більшими надходженнями приватних трансфертів підтверджується розрахунком інтегрального показника рівня депресивності (рис. 2.5).

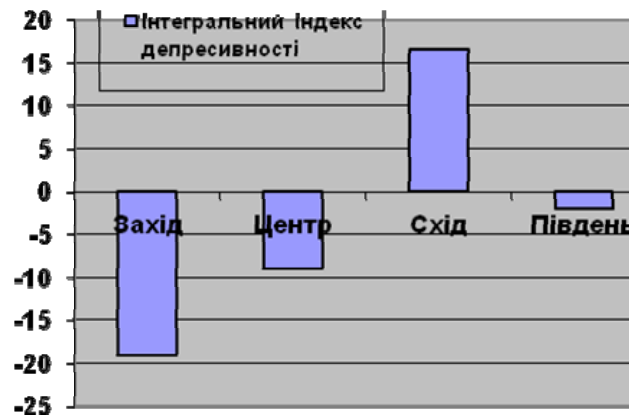

Рис. 2.5. Групування регіонів України за рівнем депресивності території

Джерело: [137, с. 509; 138, с. 811]

До першої групи увійшли адміністративні області Заходу та Півночі України, де пересічне для групи значення показника депресивності становить -3,213 од. Ці області формують суцільний ареал депресії в межах Північно-Західного та частково Подільського і Карпатського економічних районів. Інтегральний показник депресивності території, який варіює в досить широкіх межах – від -4,041 для Тернопільської області до +12,639 для м. Києва. В одинадцяти регіонах він має позитивне значення, у шістнадцяти – негативне. Найгіршими показниками депресивності території вирізняються переважно західні та північні області України. Помітно краща ситуація на сході України та в столиці м. Києві.

Вплив міграції на економічне зростання видається доволі суперечливим. З одного боку, трудову міграцію можна розглядати засобом зменшення безробіття та акумуляції капіталу—фінансового і людського. З іншого боку,

надходження від працюючих за кордоном можуть створювати власні деформації на ринку праці, а відповідно — погіршувати інвестиційну перспективу і провокувати регіональну “пастку стагнації” [176]. Все залежить від характеру використання приватних трансфертів і супутньої економічної політики.

В оптимістичному варіанті надходження від мігрантів сприяють акумуляції і поліпшенню якості людського капіталу, що прискорює динаміку економічного зростання. Зокрема, цьому сприяє фінансування освіти або повернення працюючих за кордоном. Певні ознаки такого сприятливого перебігу подій можна простежити у збільшенні студентів вищих навчальних закладів та стимулюванні окремих видів малого і середнього бізнесу. Проте для багатьох українських регіонів з інтенсивною міграцією, як Львівська, Івано-Франківська і Тернопільська області, більше підстав для песимістичного сценарію, коли надходження від працюючих за кордоном погіршують ситуацію на ринку праці, провокують «деіндустріалізацію» регіону та погіршення інвестиційного клімату. Зі свого боку, поєднання високих коштів робочої сили, як це відбиває підвищення рівноважної заробітної плати внаслідок того, що приватні трансферти використовуються як заміник заробітної плати, та невисокого попиту на робочу силу лише посилює стимули до міграції, яка, зі свого боку, поглиблює стагнацію регіональної економіки.

Одним із найбільш деструктивних наслідків подорожчання нерухомості виглядає “витіснення” інвестицій з промислового сектора в сферу послуг і житлового будівництва. Фактично ринок нерухомості перешкоджає акумуляції заощаджень і здешевленню кредитних ресурсів. На віддаленішу перспективу зменшення інвестицій веде до погіршення динаміки ВВП. В оптимістичному варіанті приватні трансферти використовуються для розвитку малого і середнього бізнесу та збільшення кредитних ресурсів, маючи виразне інвестиційне спрямування.

Можна припустити, що в загальноукраїнському масштабі збільшення заробітної плати відбуватиметься головним чином за рахунок поживлення

виробництва у регіонах з низькою міграційною активністю, які виступатимуть „лідерами” у підвищенні заробітної плати для регіонів з високою міграцією. Не виключено, що у міграційних регіонах підвищення заробітної плати під дією відповідної загальноукраїнської тенденції призводить до збільшення безробіття внаслідок зменшення попиту на робочу силу, а відтак — посилення міграційних процесів.

Ситуація може виявитися цілком протилежною, якщо розширення доступу до освіти за рахунок приватних трансфертів сприятиме акумуляції людського капіталу. Загалом багато залежатиме від якості освіти, що фінансується приватними трансфертами, та низки супутніх соціально-економічних явищ. Акумуляцію людського капіталу знижують пияцтво, руйнування сімей та споживацькі настрої серед молоді, які асоціюються з надходженнями від працюючих за кордоном. Негативні наслідки може мати надмірне захоплення „престижними” спеціальностями у вищих навчальних закладах, яке простежується у середовищі заробітчан.

З метою підвищення регіональної ефективності приватних трансфертів доцільно адаптувати до українських умов досвід Китаю, Мексики та інших країн Латинської Америки, що передбачає розвиток державно-приватного партнерства і стимулювання інвестицій (розділ 1). Об’єктивно трудова міграція зменшує пропозицію робочої сили і таким чином підвищує рівноважне значення заробітної плати (рис. 2.6). Ефект посилюється використанням приватних трансфертів як замітника заробітної плати — це додатково обмежує пропозицію робочої сили і підвищує заробітну плату. Підвищення заробітної плати може мати додатковий обмежуючий вплив через зменшення попиту на гроші. Зі свого боку, це збільшує примусове безробіття. Незалежно від характеру безробіття—добровільне чи примусове, обмеження зайнятості стає чинником зменшення ВВП.

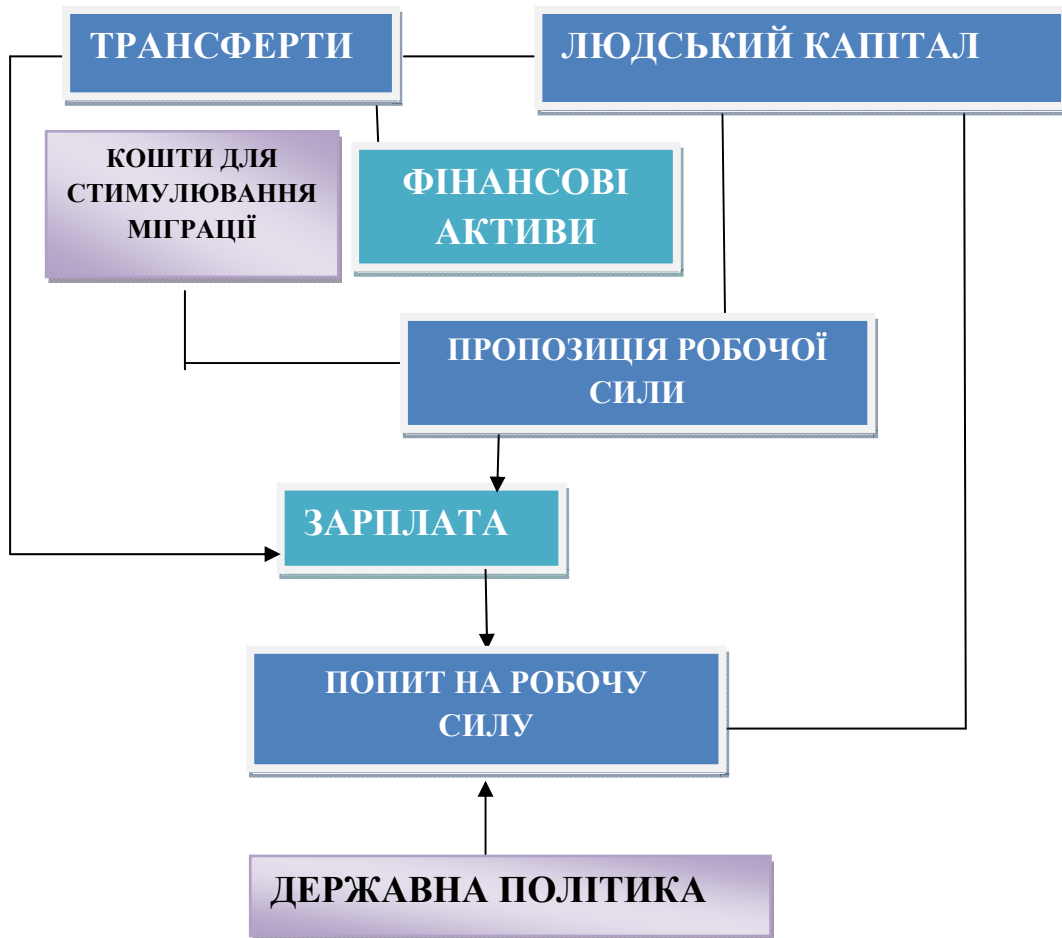

Рис. 2.6. Вплив приватних трансфертів на регіональний ринок праці

Джерело: [15]

З функціонуванням ринку робочої сили безпосередньо пов'язаний порівняно самостійний вплив міграції і приватних трансфертів на формування людського капіталу, що здійснюється у сфері освіти. Загалом не виключено, що надходження від працюючих за кордоном сприятимуть фінансуванню освіти та підвищенню якості робочої сили. Фактично в такому разі йдеться про акумуляцію людського капіталу і стимулювання попиту на робочу силу, що нівелюватиме наведені вище негативні тенденції на ринку праці. За таких умов підвищення заробітної плати не створює підстав для зменшення попиту на робочу силу, адже відбиває підвищену продуктивність праці. Якщо приватні трансферти трансформувати в якісну освіту, одночасне підвищення

заробітної плати і зайнятості природним чином знижуватиме стимули для трудової міграції.

Існуючий ринок праці в Україні характеризується низькими показниками, які пояснюються дією внутрішніх та зовнішніх чинників. За результатами дослідження деяких соціологів, чимала частка працездатного населення відмовляється виходити на ринок праці не тому, що не може знайти роботу, а тому що вони просто не бажають працювати. Їхня економічна не активність відбиває соціальну апатію та утриманські настрої суспільства і, особливо, серед важливого для ринку праці прошарку населення у віці від 25 до 49 років [125, с. 34–48]. Якщо врахувати, що на сьогодні у Львівській області майже кожен 10-й мешканець працездатного віку перебуває на заробітках за кордоном, то, з певною умовністю, можна стверджувати, що близько 400–450 тис. економічно активних мешканців області залучені до процесів міжнародної міграції [95, с. 156]³⁵.

Для емпіричного дослідження використовувалися річні дані динаміки регіонального продукту і приватних трансфертів за 2002–2010 рр.

Для загальної вибірки отримано такі результати:

$$\Delta Y_t = -0,531\Delta Y_{t-1} - 0,623REM_t - 1,389TIME, \quad (2.14)$$

$$\begin{matrix} (-7,26^*) & (-5,36^*) & (-10,11^*) \\ R^2 = 0,43 & DW = 2,04 & \end{matrix}$$

де ΔY_t — темп зростання регіонального продукту (%), ΔREM_t — приватні трансферти від працюючих за кордоном на загальноукраїнському рівні (% від ВВП), $TIME$ — фіктивна змінна часу.

Очевидно, що збільшення приватних трансфертів погіршує динаміку

³⁵ Хоча в регіональному контексті перевагами трудової міграції можуть слугувати як отримання переказів від працюючих за кордоном, так і зменшення рівня безробіття та соціального напруження; підвищення кваліфікації робочої сили за рахунок іммігрантів, які повернулись назад, негативними наслідками можуть стати: 1) погіршення вікової структури населення, 2) погіршення співвідношення між працездатним і непрацездатним населенням, 3) порушення морально-психологічного клімату у суспільстві, передусім у контексті сімейних відносин, 4) «відплив інтелекту» тощо [125, с. 34–48].

економічного розвитку на регіональному рівні. Також помітно, що за останню декаду простежується часова тенденція до зниження темпу зростання регіонального продукту (щороку темп зростання ВВП знижується на 1,4%, що є доволі високим показником). Отримана залежність може бути свідченням як невисокої ефективності інвестиційного процесу, так і невирішеності багатьох структурних проблем.

Отриманий результат стає ще виразнішим після включення фіктивних змінних для окремих областей:

$$\begin{aligned} \Delta Y_t = & -0,601\Delta Y_{t-1} - 0,675REM_t - 1,470TIME. & (2.15) \\ & (-8,29^*) & (-5,99^*) & (-11,02^*) \\ & R^2 = 0,54 & DW = 2,11 \end{aligned}$$

Позитивні індивідуальні характеристики мають м. Київ (на рівні статистичної значущості 1%), Чернівецька (5%), м. Севастополь і Херсонська обл. (10%). Негативні риси на обласному рівні виявлено для Тернопільської обл. (на рівні статистичної значущості 10%).

У розрізі окремих регіонів відповідні оцінки виявилися такими:

а) Західний регіон

$$\begin{aligned} \Delta Y_t = & -0,466\Delta Y_{t-1} - 0,467REM_t - 1,291TIME. & (2.16) \\ & (-3,09^*) & (-2,08^*) & (-4,73^*) \\ & R^2 = 0,42 & DW = 2,12 \end{aligned}$$

б) Центральний регіон

$$\begin{aligned} \Delta Y_t = & -0,711\Delta Y_{t-1} - 0,767REM_t - 1,561TIME, & (2.17) \\ & (-5,24^*) & (-3,50^*) & (-6,17^*) \\ & R^2 = 0,52 & DW = 2,23 \end{aligned}$$

в) Східний регіон

$$\begin{aligned} \Delta Y_t = & -0,878\Delta Y_{t-1} - 0,819REM_t - 1,849TIME, & (2.18) \\ & (-3,30^*) & (-2,13^*) & (-3,72^*) \\ & R^2 = 0,45 & DW = 2,18 \end{aligned}$$

г) Північний регіон

$$\begin{aligned} \Delta Y_t = & -0,498\Delta Y_{t-1} - 0,677REM_t - 1,483TIME, & (2.19) \\ & (-2,65^*) & (-2,34^*) & (-4,24^*) \\ & R^2 = 0,43 & DW = 2,27 \end{aligned}$$

д) Південний регіон

$$\Delta Y_t = -0,653\Delta Y_{t-1} - 0,786REM_t - 1,472TIME.$$

$$\begin{matrix} (-4,62^*) & (-3,21^*) & (-5,52^*) \end{matrix}$$

$$R^2 = 0,55 \quad DW = 2,15$$

Отримані результати не заперечують присутності “пастки стагнації” внаслідок надходжень приватних трансфертів, оскільки відповідний регресійний коефіцієнт виявився від’ємним (рис. 2.7), однак цей ефект менш виразний (і це певною мірою несподівано) для областей Західного регіону, які відрізняються підвищеною схильністю до міграції, переважно у країни Західної та Східної Європи. Водночас максимальний негативний ефект стосується областей Сходу та Півдня України, де переважає міграція до сусідньої Росії. Зазначені відмінності можна пояснити особливостями використання приватних трансфертів. Якщо в західних областях значна частина отриманих коштів використовується для отримання освітніх послуг та розвитку малого і середнього бізнесу, і це послаблює загальний негативний ефект, то в східних і південних областях домінування негативних чинників виглядає більш виразним. Загалом можна припустити, що характер впливу приватних трансфертів залежить від їхньої географічної орієнтації.

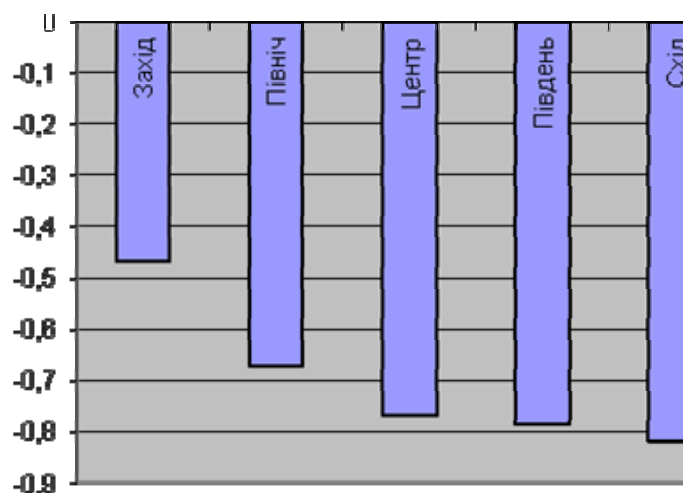

Рис. 2.7. Регресійний коефіцієнт впливу приватних трансфертів на динаміку регіонального ВВП

Джерело: розраховано за даними Держкомстату

Принагідно зауважимо, що в Західному регіоні найменша (в абсолютному вимірі) кореляція між темпом зростання регіонального ВВП і часовим трендом. Разом з тим цей коефіцієнт виявився найбільшим для областей Сходу України.

Проведені дослідження показали, що в межах України найбільшим рівнем депресивності вирізняються західні та північні області України, де поряд з традиційно низькими показниками індустріального розвитку помітних втрат зазнало і сільське господарство, яке є головною сферою економіки цих регіонів. Високий рівень дерепресивності, в свою чергу впливає на збільшення міграції, що ми і спостерігаємо в західних та північних областях. В свою чергу рівень ВВП вищий в регіонах з високим рівнем міграції.

Підсумовуючи отримані результати, використання даних загальноукраїнського і регіонального рівнів дозволяє надати характеристику впливу приватних трансфертів. Якщо для загальноукраїнських даних надходження приватних трансфертів супроводжується прискоренням динаміки ВВП, то протилежний результат для регіональних даних може свідчити про вагомість податкових та загальноекономічних (стабілізаційних) механізмів впливу приватних трансфертів. Також не виглядає сприятливою функціональна залежність, коли внаслідок прискорення динаміки ВВП відбувається збільшення приватних трансфертів, що можна вважати опосередкованим свідченням збільшення кількості працюючих за кордоном, попри досягнуте збільшення доходу. Така залежність означає, що вищий дохід може використовуватися для фінансування виїзду за кордон.

Водночас зниження заробітної плати та підвищенням безробіття схиляють до припущення щодо необхідності оптимізації впливу приватних трансфертів. Одним з них повинно стати послаблення прямого зв'язку між приватними трансфертами та імпортом, що повинно позначитися поліпшенням сальдо поточного рахунку.

2.2. Врахування чинника приватних трансфертів при формуванні стабілізаційної політики

Кризові явища 2008—2009 рр. привертають увагу до приватних трансфертів як одного з елементів антикризового регулювання економіки [28, с. 34–37]³⁶. При цьому важливо розрізнати два виміри стабілізаційної функції. Найперше йдеться про здатність приватних трансфертів забезпечити зростання доходу за допомогою збільшення витрат домашніх господарств на споживчі або інвестиційні цілі. Як отримано вище (рівняння (2.7)), немає підстав заперечувати таку залежність для української економіки. Інший вимір полягає у тому, як реагують працюючі за кордоном на погіршення (поліпшення) економічної ситуації в країні-донорі трудової міграції. Сприятливий антициклічний вплив передбачає збільшення приватних трансфертів на випадок сповільнення динаміки економічного зростання, тоді як певні труднощі може створювати проциклічний вплив, коли навпаки: економічний спад зумовлює зменшення надходжень приватних трансфертів.

Переважно стабілізаційний характер приватних трансфертів ототожнюється з їхньою антициклічністю, хоча таке визначення базується на безумовному стандартному припущенні, що надходження від працюючих за кордоном “обов’язково” стимулюють доход. Цього може не бути у більш загальному випадку. Не виключено, що приватні трансферти зростають під час спаду виробництва, але їхні надходження не збільшують, а зменшують доход. У

³⁶ У песимістичному сценарії 2009 р. експертами Світового банку очікувалося зменшення обсягів міграційного капіталу на 10%, а відновлення їх обсягів на рівні 2008 р. – не раніше 2012 р., що контрастує зі щорічним збільшенням приватних трансфертів у середньому на 15% у 1997—2007 рр. У 2009 р. найбільшого зменшення обсягів переказів очікували у країнах Європи та Центральної Азії – на 15%, однак у 2010–2011 рр. саме ці країни мали найшвидше відновити зростання міграційного капіталу – відповідно, на 3 і 8%, що загалом справдилося. Найбільшого зниження обсягів переказів очікували з Росії, ПАР, Малайзії та Індії, а також окремих країн Перської затоки, адже заробітки мігрантів мали знизитися на 5% [377]. Передбачалося, що зниження ВВП у промислових і нафтодобувних країнах може призвести до зниження обсягів переказів у країни-реципієнти капіталу [340, с. 100]. Разом з тим не очікувалося істотного зниження переказів з-за кордону в країни Латинської Америки і Карибського басейну.

такому разі про стабілізаційний характер стверджувати не приходиться, попри цілком сприятливу причинність «доход → приватні трансферти». Додаткові труднощі створює врахування циклу ділової активності в країні-перебування трудових мігрантів, який може бути про-, анти- або ациклічним стосовно циклічності в країні-донорі.

На наш погляд, стабілізаційну функцію приватних трансфертів слід розуміти саме в сенсі стимулювання доходу, тоді як зворотна залежність від доходу відіграє порівняно другорядне значення. Якщо під час спаду виробництва надходження приватних трансфертів не зростають “автоматично” — у відповідь на циклічну позицію економіки країни-донора, що не дозволяє мінімізувати втрати доходу, то це означає лише одне: доцільність використання низки стимулюючих заходів, що мають на меті збільшення надходжень від працюючих за кордоном.

В Україні справдилися припущення щодо оперативного відновлення надходжень приватних трансфертів у 2010–2011 рр. По-перше, не відбулося очікуваного масового повернення працюючих українців з-за кордону. Відповідно збережено підґрунтя для значних і стабільних надходжень іноземної валюти для сімей в Україні. По-друге, зріс термін перебування мігрантів за кордоном, що пов’язано зі зміною характеру міграції із «човникового» на «гастарбайтерський» [74]. По-третє, відносно «старіння» вітчизняної міграції за кордоном теж повинно позначитися більшими надходженнями коштів, адже мігранти облаштовуватимуть власне життя в Україні після повернення додому. По-четверте, збільшенню надходжень об’єктивно сприятиме поступове відновлення динаміки економічного зростання в країнах Західної Європи, а також збереження високого темпу зростання ВВП у сусідній Польщі, яка перетворюється в одну з найбільших країн-реципієнтів. Водночас збільшенню надходжень від працюючих за кордоном можуть перешкодити як зниження процентної ставки в Україні, так і серйозні економічні проблеми країн Південної Європи (Греція, Іспанія,

Італія, Португалія), які за останнє десятиліття залучили найбільше працюючих з України.

На сьогодні дедалі більше постає питання не лише щодо обсягів грошових переказів, а насамперед використання цього величезного фінансового ресурсу для розвитку домашніх господарств і регіональних економічних комплексів. Проведений аналітичний огляд переваг і обмежень приватних трансфертів переконує, що їхній баланс не виглядає недвозначно позитивним. Ймовірне стимулювання платоспроможного попиту та інвестицій може поєднуватися з погіршенням функціонування ринку праці, зниженням ефективності місцевих інвесторів, опортунізмом щодо оцінки дій влади, погіршенням якості інституцій тощо. Початкові переваги від надходжень іноземної валюти як чинника валютної і грошової стабільності можуть нівелюватися на віддаленішу перспективу недоліками хронічної доларизації економіки. Можна погодитися із А. Гайдуцьким, що проблему надходження міграційного капіталу слід підняти на національний рівень і визнати його важливою складовою системи обліку, формування грошової, кредитної та банківської політики, а також фінансового ринку.

Потенційно надходження від працюючих за кордоном – це чинник збільшення доходу домашніх господарств³⁷, який відіграє підвищене значення насамперед під час макроекономічних шоків, що обмежують приватне споживання. Прикладом може слугувати фінансова криза 2008–2009 рр., що призвела до стагнації сукупного попиту, зменшення обсягів виробництва та погіршення очікувань споживачів та інвесторів у багатьох країнах, включно з Україною. При цьому часто звучали припущення, що саме надходження коштів від працюючих за кордоном слугуватимуть вагомим стабілізаційним

³⁷ Емпірично цей факт доведено для більшості країн Латинської Америки [91, с. 89–114; 219, с. 1143–1154], країн Середземноморського басейну, Марокко, Пакистану, Індії, а також Румунії [311], Молдови [101, с. 48], Таджикистану [319, с. 244], Грузії і України [273, с. 7–20].

чинником. Таке припущення відповідає висновкам іноземних дослідників щодо стабілізуючого впливу приватних трансфертів [224, с. 55–81].

Стабілізаційний вплив приватних трансфертів може реалізовуватися декількома шляхами. У неокласичних моделях наголошується на важливості механізму перманентного доходу, що передбачає згладжування приватного споживання [213, с. 7–48]. Якщо зменшення доходу домашніх господарств розглядається тимчасовим явищем, то відбувається збільшення поточного приватного споживання за рахунок раніше зроблених заощаджень. В такому разі приватне споживання має антициклічний, а заощадження – проциклічний характер. Фактично приватні трансферти слугують одним з чинників диверсифікації ризику, коли перебування одного або декількох членів сім'ї за кордоном дозволяє отримувати дохід на випадок економічних труднощів у країні перебування. Не виключено, що в економіці зі значною трудовою еміграцією приватні трансферти зможуть компенсувати наслідки навіть перманентного зменшення доходу. Необхідною передумовою такого стабілізаційного впливу стає стабільність приватних трансфертів та відсутність несприятливих супутніх ефектів на зразок прискорення інфляції чи підвищеного попиту на імпорт.

У звичному кейнсіанському контексті приватні трансферти створюють ефект мультиплікатора споживчих видатків, коли виникає додатковий стимулюючий вплив за рахунок поширення видатків домашніх господарств-отримувачів валютних коштів на решту сегментів економіки [292, с. 21–36]. Величина відповідного мультиплікатора залежить від декількох чинників: а) граничної схильності приватного споживання від доходу, б) амплітуди ефекту добробуту, в) залежності сукупного попиту від обмінного курсу. Висока залежність приватного споживання від доходу означає, що виникає сприятливий взаємопідсилюючий вплив, коли приватні трансферти допомагають збільшенню доходу через збільшення видатків домашніх господарств, а це, зі свого боку, надає стимулюючого імпульсу приватному споживанню. Збіль-

шення доходу тим відчутніше, чим слабшою є залежність імпорту від внутрішньої абсорбції.

Як це формалізовано у рівнянні (2.1), ефект добробуту може підсилювати амплітуду приватного споживання, якщо надходження приватних трансфертів позначаються акумуляцією грошових та інших активів. Наприклад, придбання нерухомості у порівняно сприятливий докризовий період може слугувати своєрідним буфером, який дозволяє підтримувати приватне споживання на деякому рівноважному рівні під час негативних макроекономічних шоків. Не виключено, що на випадок циклічних труднощів в економіці джерелом додаткового доходу може стати продаж “зайвої” нерухомості або її оренда. Якщо ефект добробуту створюється наявністю заощаджень в іноземній валюті, додатковим сприятливим чинником може стати девальвація грошової одиниці (за умови, що її інфляційний “перенос” є порівняно незначним). Водночас поточні надходження приватних трансфертів ймовірно зміцнюватимуть грошову одиницю, що не лише послаблюватиме ефект добробуту, але й перешкоджатиме збільшенню експорту товарів і послуг. Також можна зауважити, що підвищена схильність до імпорту може стати чинником зменшення ефективності приватних трансфертів як стабілізаційного чинника.

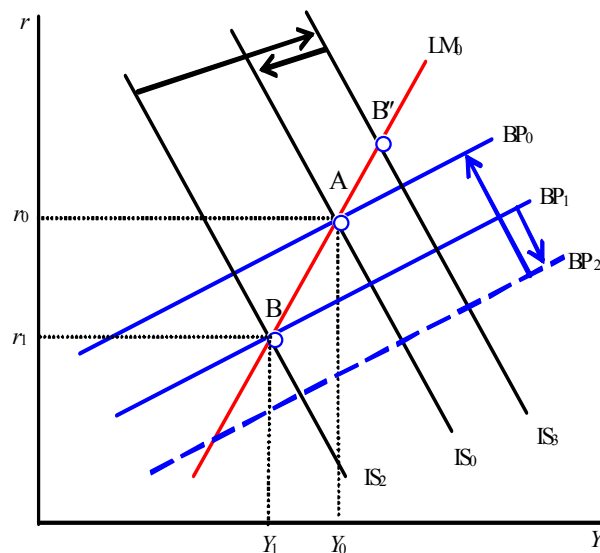
Використовуючи логіку теоретичної моделі (2.1)–(2.5), нижче нами пояснено стабілізуючий вплив приватних трансфертів на випадок негативного шоку на ринку товарів і послуг для обох систем обмінного курсу — плаваючого та фіксованого. Окремо розглянуто випадки високої та низької мобільності капіталу. Якщо більшість промислових країн характеризуються високою залежністю потоків капіталу від різниці процентних ставок (або високою мобільністю капіталу), то більшість країн, що розвиваються, відповідають припущенню низької мобільності капіталу.

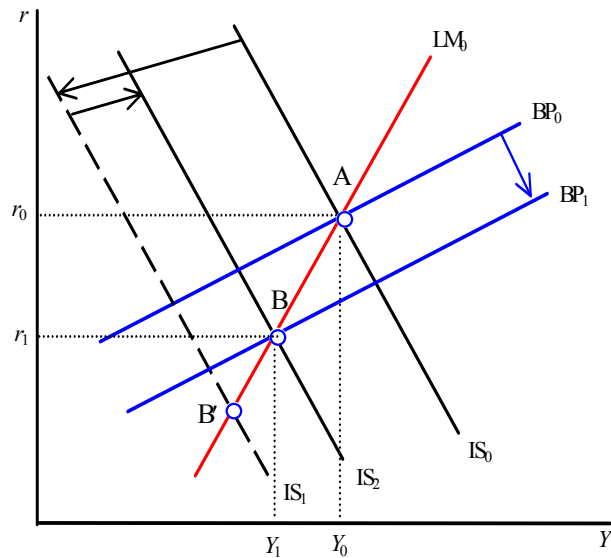
За умов плаваючого обмінного курсу зменшення сукупного попиту ($IS_0 \rightarrow IS_1$), що може бути наслідком зменшення приватного споживання, погіршення інвестиційних очікувань чи скорочення дефіциту бюджету, по-

значається тенденцією до зменшення доходу та зниження процентної ставки (т. В' на рис. 2.8а). Оскільки за умов високої мобільності капіталу наслідки впливу капіталу в зв'язку зі зниженням вартості кредитних ресурсів домінують над тенденцією до поліпшення сальдо поточного рахунку внаслідок зменшення доходу, відбувається девальвація грошової одиниці. Її наслідком стає поліпшення сальдо платіжного балансу ($BP_0 \rightarrow BP_1$) і часткове відновлення попиту на ринку товарів і послуг ($IS_1 \rightarrow IS_2$). Новий стан рівноваги економічної системи досягається на нижчому рівні доходу (т. В).

Неважко переконатися, що зниження доходу є відчутнішим за умови високої залежності попиту на гроші від процентної ставки. Якщо ж попит на гроші слабо залежить від процентної ставки (це передбачає близьку до вертикальної лінію LM), єдиними наслідками зменшення сукупного попиту стають зниження процентної ставки та девальвація грошової одиниці, яка в такому разі має максимальну амплітуду.

а) наслідки зменшення сукупного попиту;

б) стабілізаційний вплив приватних трансфертів;

Рис. 2.8. Вплив приватних трансфертів для високої мобільності капіталу за умов зменшення сукупного попиту (плаваючий обмінний курс)

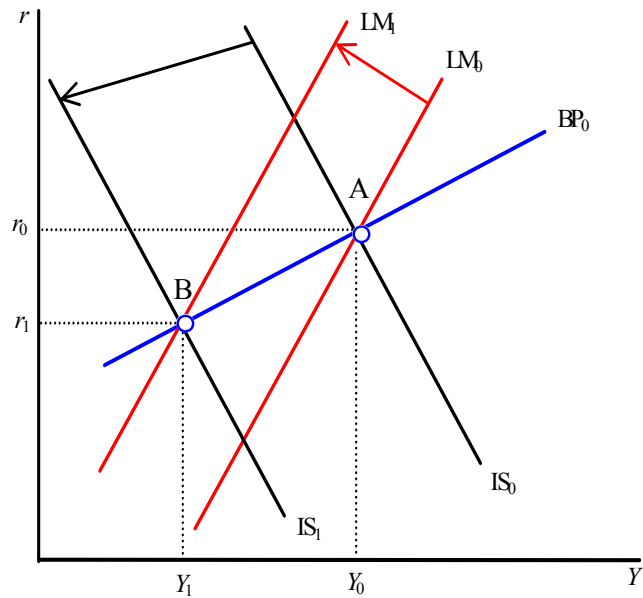
Надходження приватних трансфертів дозволяють відновити рівноважне значення доходу, але для цього ефект добробуту повинен бути достатньо потужним (рис. 2.8б). Приймаючи одночасне збільшення попиту ($IS_2 \rightarrow IS_3$) і поліпшення сальдо платіжного балансу ($BP_1 \rightarrow BP_2$), у новому стані внутрішньої рівноваги (т. B'') виникає додатне сальдо платіжного балансу. Відповідно відбувається зміцнення грошової одиниці, що надалі призводить до корекції сукупного попиту ($IS_3 \rightarrow IS_0$) і платіжного балансу ($BP_2 \rightarrow BP_0$). Економіка повертається у початковий стан (т. A), який характеризується рівнем доходу Y_0 та процентної ставки r_0 . Таким чином надходження приватних трансфертів мають стабілізуючий вплив, який реалізовується через збільшення сукупного попиту та зміцнення грошової одиниці. Вплив на обмінний курс набуває підвищеної ваги за умови відчутного зв'язку між знеціненням грошової одиниці та інфляцією.

Оскільки можливостей обмінного курсу недостатньо для повної нейтралізації несприятливого зменшення сукупного попиту ($IS_0 \rightarrow IS_1$), за відсутності приватних трансфертів повернення до початкового рівня доходу вима-

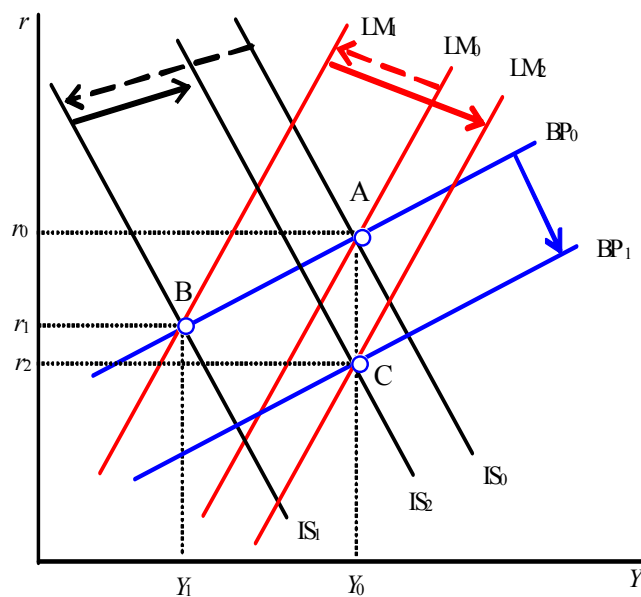
гає або збільшення пропозиції грошової маси, або збільшення дефіциту бюджету. Для економіки трансформаційного типу кожна з двох можливостей має низку вагомих обмежень.

Експансійна монетарна політика може бути небажаною за умови щільного зв'язку між девальвацією грошової одиниці та інфляцією. В такому разі прискорення цінової динаміки не лише послаблюватиме сприятливий ефект від ефекту добробуту та зниження РОК у зовнішній торгівлі, але може мати негативний вплив на сукупну пропозицію. Також не виключено, що можливостей для збільшення пропозиції грошової маси не буде за умови надто низької процентної ставки, хоча така ситуація не видається надто ймовірною для трансформаційної економіки.

Збільшення дефіциту бюджету дозволяє активізувати сукупний попит, але за умов високої мобільності капіталу амплітуда такого збільшення

а) наслідки зменшення попиту;

б) стабілізаційний вплив трансфертів;

Рис. 2.9. Вплив приватних трансфертів для високої мобільності капіталу за умови зменшення сукупного попиту (фіксований обмінний курс)

повинна бути достатньо значною, адже частково наслідки збільшення дефіциту бюджету нівелюватимуться зміцненням грошової одиниці. Зрозуміло, що можливостей збільшення дефіциту бюджету може бракувати за умови високої державної заборгованості. В такому разі може спостерігатися недовіра до заходів фіскального стимулювання економіки, яка істотно

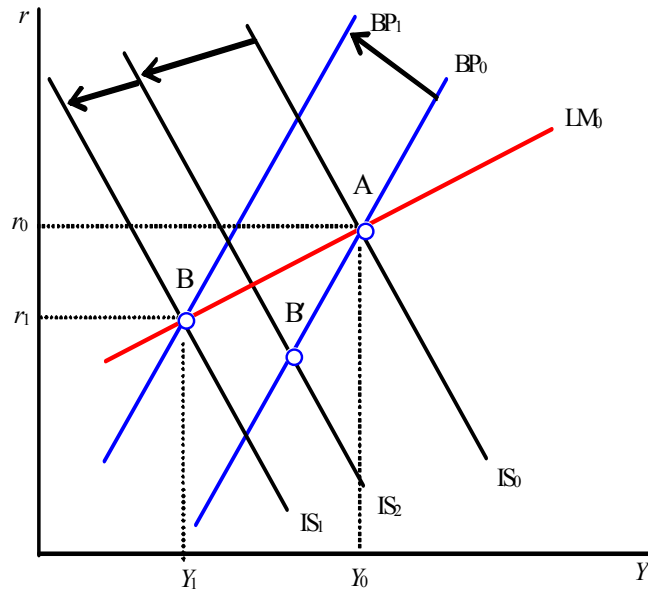
послабить експансійний вплив, а в екстремальному випадку може спровокувати відплив капіталу. В обох випадках — надмірної девальвації чи надмірного зростання державного боргу — у доларизованій економіці відбуватиметься дуже оперативна зміна на користь активів в іноземній валюті, що лише погіршить ситуацію.

За умов фіксованого обмінного курсу автономне зменшення сукупного попиту ($IS_0 \rightarrow IS_1$) позначається короткочасним погіршенням сальдо платіжного балансу, яке корегується зменшенням пропозиції грошової маси ($LM_0 \rightarrow LM_1$), оскільки центральний банк підтримує стабільність грошової одиниці (рис. 2.9а). Новий стан рівноваги доходу і платіжного балансу досягається у т. В. Результуючий спад виробництва тим більший, чим вищою є залежність платіжного балансу від процентної ставки.

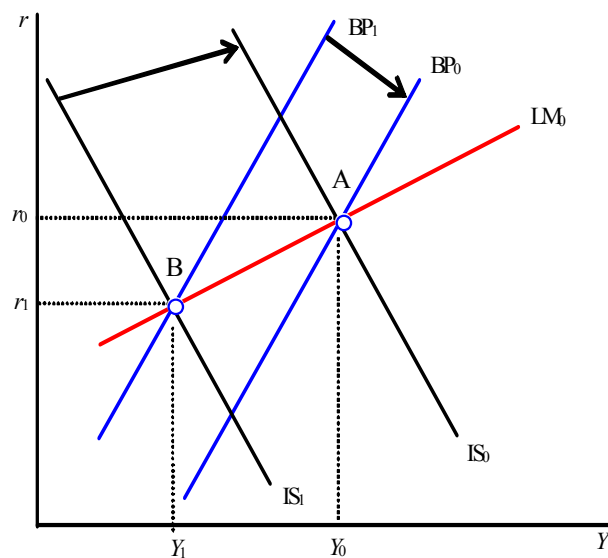
Надходження приватних трансфертів супроводжуються збільшенням сукупного попиту ($IS_1 \rightarrow IS_2$) і поліпшенням сальдо платіжного балансу ($BP_0 \rightarrow BP_1$), що відновлює рівновагу доходу на нижчому рівні процентної ставки (т. С). Таким чином наслідки використання приватних трансфертів видаються дуже сприятливими, адже до збільшення доходу додається зниження процентної ставки.

Якщо немає приватних трансфертів, альтернативою для стабілізації економіки на рівноважному рівні доходу стає збільшення дефіциту бюджету або девальвація грошової одиниці. Обидва інструменти макроекономічної політики мають ті ж обмеження, що проаналізовано вище: можливе прискорення інфляції в разі здешевлення грошової одиниці, підвищена загроза “втечі” від національної грошової одиниці у доларизованій економіці, неможливість подальшого збільшення дефіциту бюджету в економіці з високим рівнем державного боргу.

Для плаваючого обмінного курсу зменшення сукупного попиту ($IS_0 \rightarrow IS_1$) супроводжується зміцненням грошової одиниці (т. В'), що лише підсилює рестрикційний ефект через погіршення сальдо експорту-імпорту

а) наслідки зменшення сукупного попиту;

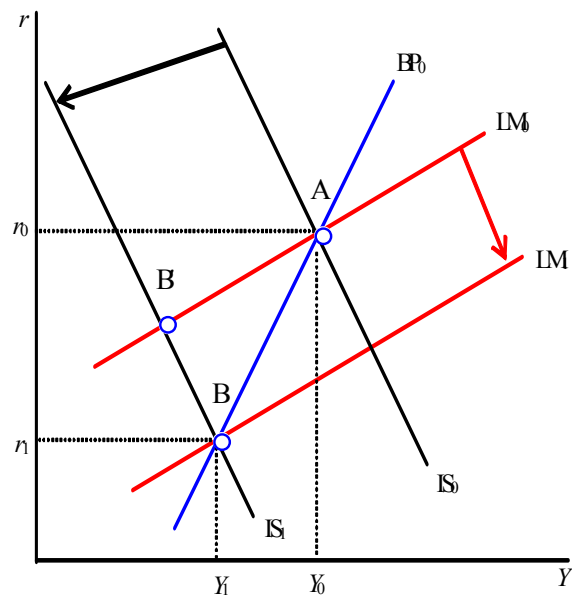

б) стабілізаційний вплив приватних трансфертів;

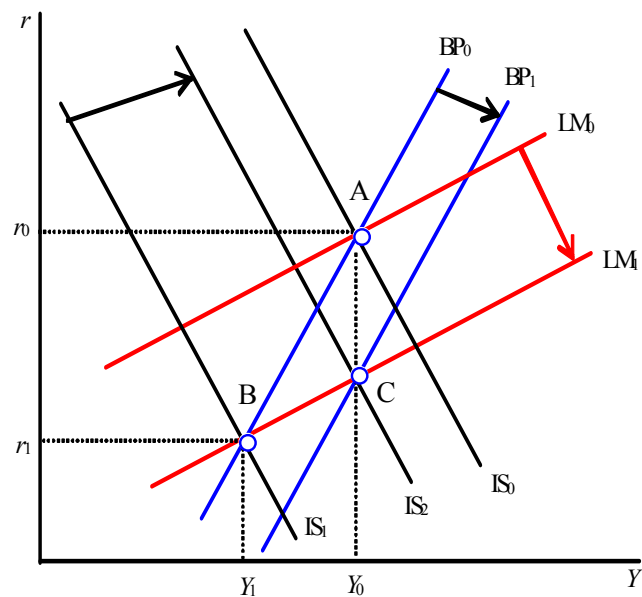
Рис. 2.10. Вплив приватних трансфертів для низької мобільності капіталу за умов зменшення сукупного попиту (плаваючий обмінний курс)

(рис. 2.10а). У підсумку виникає глибокий спад виробництва на тлі зниження процентної ставки.

Зрозуміло, що за умови зміцнення грошової одиниці ефект добробуту на ринку товарів і послуг частково нівелює негативний ефект, тоді як відповідна залежність попиту на гроші від реальної вартості грошових та

а) наслідки зменшення сукупного попиту;

б) стабілізаційний вплив трансфертів;

Рис. 2.11. Вплив приватних трансфертів для низької мобільності капіталу (фіксований обмінний курс)

інших активів має цілком протилежний вплив. При надходженні приватних трансфертів одночасне збільшення сукупного попиту та поліпшення сальдо платіжного балансу дозволяє повністю нейтралізувати

негативний вплив від зменшення попиту і повернутися на рівноважний рівень доходу (т. А).

Підтримання фіксованого обмінного курсу означає, що зменшення попиту ($IS_0 \rightarrow IS_1$) позначається припливом капіталу, а це зумовлює збільшення пропозиції грошової маси ($LM_0 \rightarrow LM_1$) та супутнє зниження процентної ставки (рис. 2.11а). Доход зменшується, попри доволі значне зниження процентної ставки порівняно з початковим станом (т. А). Надходження приватних трансфертів дозволяють поліпшити сальдо платіжного балансу ($BP_0 \rightarrow BP_1$) і стимулювати сукупний попит ($IS_1 \rightarrow IS_2$). Економіка повертається до рівноважного стану доходу, але на нижчому рівні процентної ставки (рис. 2.11б). Ситуація нагадує перебіг подій для високої мобільності капіталу, але відрізняються конкретні шляхи досягнення нового рівноважного стану (т. С).

Загалом все виглядає на те, що для фіксованого обмінного курсу стабілізаційний вплив приватних трансфертів виглядає виразніше. За умови плаваючого обмінного курсу певні труднощі створює супутнє зміцнення грошової одиниці, яке, з одного боку, підсилює ефект добробуту на ринку товарів і послуг, але з іншого боку, створює протилежний вплив за допомогою погіршення цінових співвідношень у зовнішній торгівлі та підвищення попиту на гроші (щоправда, це не має вирішального значення в ситуації з низькою мобільністю капіталу).

На випадок автономного макроекономічного шоку з боку сукупного попиту стабілізаційний вплив приватних трансфертів виглядає цілком несуперечливо за умов фіксованого обмінного курсу. Незалежно від мобільності капіталу — високої чи низької, надходження приватних трансфертів створюють сприятливий ефект добробуту, що відновлює сукупний попит на ринку товарів і послуг, а сукупне поліпшення платіжного балансу збільшує пропозицію грошової маси. У підсумку відбувається повернення до деякого рівноважного (або “природного”) рівня доходу на нижчому рівні процентної ставки. Якщо приватні трансферти мають антициклічний характер (тобто збіль-

шуються під час циклічного спаду виробництва), така структурна риса істотно допомагає проведенню стабілізаційної політики.

Для системи плаваючого обмінного курсу на випадок низької мобільності капіталу наслідки надходжень приватних трансфертів практично не відрізняються від умов фіксованого обмінного курсу, однак певні особливості створює випадок високої мобільності капіталу. Така структурна риса не заперечує стабілізаційного впливу приватних трансфертів, однак необхідною передумовою стає достатньо потужний ефект добробуту на ринку товарів і послуг (в поєднанні з порівняно незначною залежністю попиту на гроші від реальної вартості грошових активів). Якщо ж в сукупному попиті домінує ціновий ефект, то під час надходжень приватних трансфертів відбувається «витіснення» попиту на товари і послуги за допомогою зміцнення грошової одиниці.

На сьогодні дедалі більше постає питання щодо використання приватних трансфертів для розвитку домашніх господарств і регіональних економічних комплексів. Проведений аналітичний огляд переваг і обмежень приватних трансфертів переконує, що їхній баланс не виглядає недвозначно позитивним. Ймовірне стимулювання платоспроможного попиту та інвестицій може поєднуватися із погіршенням функціонування ринку праці, зниженням ефективності місцевих інвесторів, погіршенням якості інституцій тощо. Початкові переваги від надходжень іноземної валюти як чинника валютної і грошової стабільності можуть нівелюватися на віддаленішу перспективу недоліками хронічної доларизації економіки. Саме тому, міграційний капітал слід підняти на національний рівень і визнати його важливою складовою системи обліку, формування грошової, кредитної та банківської політики, а також фінансового ринку.

Таким чином, можна зробити аналітичні підсумки. Використовуючи теоретичні залежності стандартної моделі відкритої економіки, виявлено, що приватні трансферти створюють сприятливий ефект добробуту, який може

підсилюватися девальвацією грошової одиниці або зниженням рівня цін. Якщо ефект добробуту достатньо потужний, надходження приватних трансфертів дозволяють відновити рівноважне значення доходу. Для системи плаваючого обмінного курсу на випадок низької мобільності капіталу наслідки надходжень приватних трансфертів практично не відрізняються від умов фіксованого обмінного курсу, однак певні особливості створює випадок високої мобільності капіталу. Така структурна риса не заперечує самостійного стабілізаційного впливу приватних трансфертів.

2.3. Циклічні характеристики приватних трансфертів

У декількох дослідженнях суперечливі оцінки зв'язку між приватними трансфертами і циклом ділової активності отримано у розрізі окремих країн [209, с. 85—111; 211, с. 303—325]. З погляду реалій світової фінансової кризи 2008—2009 рр. додаткові труднощі створює можлива залежність приватних трансфертів від циклу ділової активності країн-реципієнтів іноземної робочої сили, яку зауважено в декількох прикладних дослідженнях [371, с. 290—303].

Кожен економічний цикл складається з чотирьох основних фаз: кризового спаду виробництва, депресії, поживлення і піднесення³⁸. Якщо еконо-

³⁸ Основними ознаками економічного циклу є тривалість, а також рушійні сили, які зумовлюють його генезу і механізми проходження. Традиційно розрізняють декілька циклів: Кондратьєва (тривалістю 40-60 років, головний чинник — радикальні технологічні зміни), Кузнеця (20 років, зрушення у відтворюваній структурі виробництва), Джаглера (7-11 років, взаємодія багатьох грошово-кредитних факторів), Китчина (3-5 років, зміна запасів на підприємствах). Вперше циклічністю зацікавилися представники класичної школи політичної економії, які пояснювали це несправедливістю у розподілі багатства (Д. Рікардо), відставанням попиту від пропозиції, оскільки робітники на свою зарплату купують лише частину продукції, а інша частка, що забезпечує отримання прибутку, не знаходить збуту (Т. Мальтус), недостатнім споживанням народних мас, невідповідністю між виробництвом і споживанням (С. де Сімонді). Водночас французький економіст Ж.-Б. Сей стверджував, що пропозиція породжує власний попит, і кризи в усій економіці неможливі. К. Маркс він піддав конструктивній критиці погляди на економічні цикли, пов'язавши відповідні зміни із антагоністичною суперечністю між суспільним характером виробництва та капіталістичною формою привласнення його результатів. Український економіст М. Туган-Барановський, основною причиною циклічних коливань називав диспропорції між рухом заощаджень та інвестицій у галузях, що виробляють засоби виробництва, а також недосконалість регулюючої ролі ринкового механізму в сфері нагромадження й використання суспільного капіталу [104].

мічні кризи післявоєнного часу були асинхронними³⁹, то остання в часі світова фінансова криза 2008—2009 рр. має виразний глобальний характер, що визначає можливий специфічний характер впливу приватних трансфертів, адже у кризовому стані опинилися і країни-отримувачі, і країни-джерела приватних трансфертів.

Потенційно приватні трансферти можуть згладжувати циклічні коливання, оскільки зростають у “важкі часи” [353, с. 32]. Надходження від працюючих за кордоном запобігають зменшенню приватного споживання і компенсують втрату іноземної валюти. У більшості випадків переваги від отримання приватних трансфертів опосередковано поширюються на решту домашніх господарств, де немає працюючих за кордоном. Теоретичні підстави для антициклічного характеру приватних трансфертів створюються їхньою альтруїстичною мотивацією, тобто використанням для фінансової підтримки власних родин. Відповідні міркування мають достатнє емпіричне обґрунтування.

Аналіз приватних трансфертів з 21 країни Західної Європи до 7 країн ЦСЄ показав, що середній розмір переказу позитивно корелює з різницею доходів, тоді як не впливає різниця процентних ставок (це заперечує інвестиційне спрямування приватних трансфертів) [353, с. 32]. Виразний антициклічний вплив приватних трансфертів отримано для Мексики [211, с. 303–325], Сальвадору, Туреччини, Алжиру, Єгипту і Марокко [209, с. 85–111]. З погляду використання приватних трансфертів для антициклічної політики підвищене значення має їх відносна стабільність, що зазвичай відрізняє від інших компонент потоків капіталу [353, с. 32] і має позитивний

³⁹ Так, у 1993 р. у Німеччині, Франції та деяких інших країнах Західної Європи стався спад виробництва, у 1995-1996 рр. — стагнація, тоді як в Японії економічна криза відбулася лише в 1997-1999 рр. (темпи зростання ВВП у 1997 р. становили лише 1,6% порівняно з 5,1% у 1996 р., а в 1998 р. їх зниження становило 2,5%, в тому числі промислового виробництва — на 7,1%). Тривале економічне зростання у США після 1992 р. значною мірою пояснюється великим і стабільним припливом капіталу, який наприкінці 90-х років щорічно становив у середньому приблизно 550 млрд. дол., у тому числі портфельні інвестиції — майже 50 млрд. дол. [122].

макроекономічний вплив [266, с. 135–146]. К. Бух та А. Кукуленц для великої вибірки панельних даних 87 країн, що розвиваються, за період 1970–2000 рр. виявили, що рівень економічного розвитку не має виразного впливу на обсяги отриманих приватних трансфертів, але зайвого разу підтвердили їхню стабільність порівняно з іншими компонентами потоків капіталу [212].

З початком світової фінансової кризи (осінь 2008 р.) оптимістична перспектива багатьох країн-донорів трудової міграції пов'язувалася зі стабільністю значних надходжень від працюючих за кордоном (або приватних трансфертів) [250, с. 1–18; 260, с. 75–87], попри певні побоювання щодо синхронного характеру кризових явищ у світовій економіці [217, с. 27; 296, с. 833–838]. Приміром, у країнах Латинської Америки порівняно незначне зменшення приватних трансфертів стало сприятливим чинником на тлі відпливу капіталу і зменшення обсягів експорту [301]. Приватні трансферти з Росії до інших країн СНД відчутно зменшилися у 2009 р., але стрімко повернулися на докризовий рівень у 2010 р. [260, с. 75–87], що з певністю полегшило проведення антикризової політики, тим паче з урахуванням стрімкої девальвації грошових одиниць більшості країн-реципієнтів (це підвищило купівельну спроможність надходжень від працюючих за кордоном). Важливість збереження приватних трансфертів як антикризового стабілізатора доходу наголошували експерти МВФ [224, с. 55–81]. Відповідні міркування виглядають дуже актуальними для вітчизняної економіки, де за кордоном перебувають від 2 до 3 млн. чол (за різними оцінками), а щорічні надходження іноземної валюти від них становлять не менше 4% від ВВП, а за деякими оцінками — до 10% від ВВП [121, с. 91–105].

Емпіричні дослідження переважно демонструють сприятливий антициклічний характер приватних трансфертів [224, с. 55–81; 232, с. 25–42; 296, с. 833–838; 250, с. 1–18; 371, с. 290–303], хоча не бракує протилежних результатів [256, с. 144–152; 299]. Відмінні циклічні характеристики приватних

трансфертів можуть пояснюватися досягнутим рівнем доходу та відкритістю економіки [301].

Прийнято вважати, що антициклічний характер приватних трансфертів змінюється на проциклічний вплив у разі їхнього використання переважно на інвестиційні цілі. Подібно впливає зв'язок з вартістю активів домашніх господарств. Приміром, подорожчання нерухомості може зумовити збільшення припливу капіталу від працюючих за кордоном, тоді як її здешевлення (цього слід очікувати під час спаду виробництва) може обмежити надходження коштів з-за кордону. Емпіричні свідчення на користь проциклічності приватних трансфертів отримано для Туреччини [203, с. 303—325] і Тунісу [209, с. 85—111]. В інтерпретації Ч. Дурду і С. Сайяна істотний механізм становить ендогенність боргу і дефляції, що важливо на випадок раптового відпливу капіталу (*англ.* sudden stop) [203, с. 303—325].

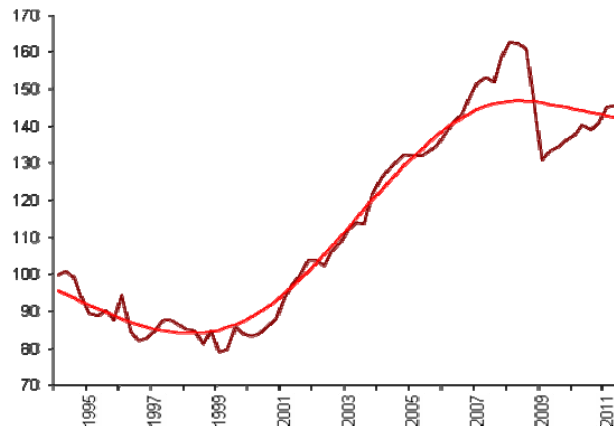
П. Джуліано і М. Руїз-Арранц отримали проциклічний вплив приватних трансфертів для двох третин з досліджуваних 100 країн [256, с. 144—152]. Відповідний результат пояснюється саме інвестиційним характером приватних трансфертів за умови обмежень фінансового ринку. Під час фази економічного зростання інвестиційна перспектива виглядає краще, що заохочує надходження від працюючих за кордоном. В міру розвитку фінансових інститутів проциклічність приватних трансфертів слабне, але для країн Латинської Америки зауважено, що антициклічність приватних трансфертів поєднується з стимулюванням інвестицій [250, с. 1—18].

С. Саян, С. Тас і Я. Ялта [350] наголошують, що потрібно враховувати не лише вплив приватних трансфертів у контексті циклу ділової активності, але й зв'язок між такими циклами для країни-джерела та країни-отримувача. Емпірично встановлено, що приватні трансферти від мексиканських робітників зі США залежать від економічної ситуації в обох країнах, але альтруїстична мотивація (економічна кон'юнктура в Мексиці) домінує над економічною мотивацією (цикл ділової активності в США), що послаблює

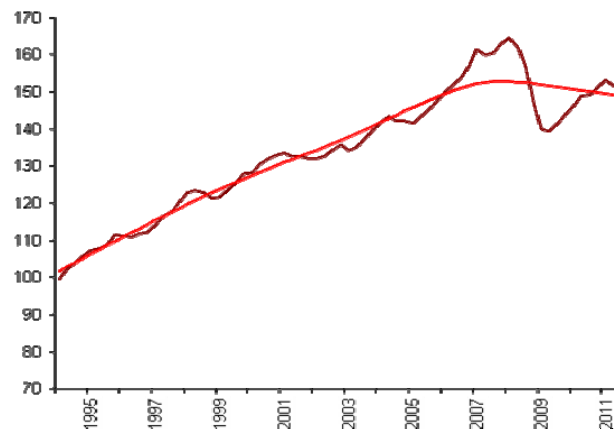
можливий негативний вплив економіки США. Якби не елементи альтруїзму в мотивації мексиканських робітників у США, то надходження приватних трансфертів мали б зменшитися набагато відчутніше. Подібно К. Варгас-Сільва отримав для Мексики, що приватні трансферти мають антициклічний вплив, але результат залежить від специфікації обраної авторегресивної моделі [371, с. 290—303].

А. Курі та Д. Малік за даними 116 країн за 1970—2007 рр. показали, що приватні трансферти характеризуються антициклічністю для країн-джерел, але мають проциклічний вплив для країн-отримувачів приватних трансфертів [301]. Водночас для країн з високим рівнем доходу приватні трансферти втрачають вплив на цикл ділової активності країн-отримувачів, набуваючи проциклічного характеру для країн-донорів. Загалом такі результати відповідають припущенню про інвестиційний характер приватних трансфертів.

З-поміж країн колишнього Радянського Союзу, стабілізуючий вплив приватних трансфертів зауважено В. Мошнягою для Молдови, що дозволяє підтримувати соціальну стабільність і знизити напруженість соціального конфлікту [101]. Антициклічний вплив неважко пояснити тим, що більшість отриманих коштів використовуються на приватне споживання, включно з “потребами розвитку” (освіта, охорона здоров’я, туризм, придбання товарів довгострокового користування, зокрема комп’ютерів та інформаційно-комунікаційних послуг). Подібні міркування висловлюються для України [18; 121, с. 91—105], але бракує відповідних емпіричних свідчень. Водночас зауважений зв’язок між приватними трансфертами і житловим будівництвом, як це задокументовано А. Гайдуцьким [18], може означати використання надходжень від працюючих за кордоном з інвестиційною метою, що передбачає проциклічний вплив.

а) Україна;

б) країни-джерела приватних трансфертів;

Рис. 2.12. Циклічні зміни ВВП в Україні та країнах-реципієнтах вітчизняної міграції, 1994—2011 рр.

Примітка: цикл ділової активності у промисловому виробництві визначено за допомогою фільтру Ходріка—Прескотта

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Виразно помітно, що з початком світової фінансової кризи (осінь 2008 р.) український ВВП зазнав глибокого спаду, який виразно контрастує з періодом інтенсивного економічного зростання 2006—2007 рр. (рис. 2.8.а). У 2010—2011 рр. вітчизняний ВВП частково відновився, але однаково залишається на 15% нижчим від докризового максимуму. Якщо абстрагуватися від циклічних ефектів другої половини 1990-х років, за останню декаду динаміка українського ВВП значною мірою повторює траєкторію інтегрованого показника країн-джерел приватних трансфертів (рис. 2.8.б), що враховує

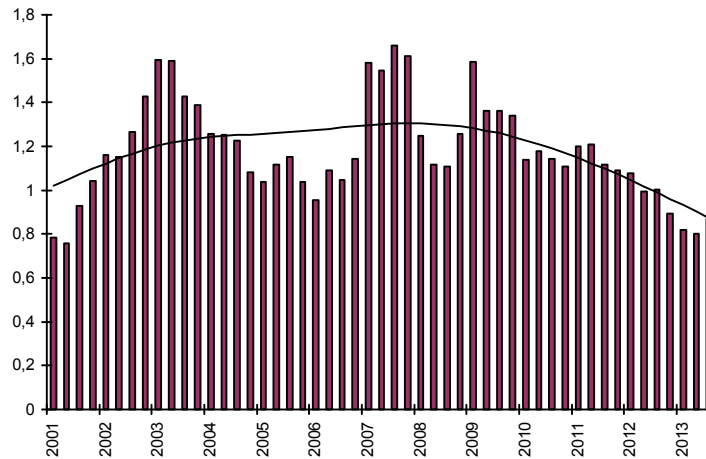
показники промислового виробництва країн — головних місць перебування українських трудових мігрантів: Іспанії, Італії, Португалії, Польщі та Росії.

У кризовому 2009 р. — на тлі глибокого спаду виробництва — обсяги приватних трансфертів істотно зросли (приблизно на 0,5% від ВВП) порівняно з докризовим 2008 р. (рис. 2.8). Водночас в успішних 2006—2008 рр. приватні трансферти зменшувалися, що схиляє до припущення про антициклічний характер. Втім, подібну асиметрію важче простежити для даних попередніх років.

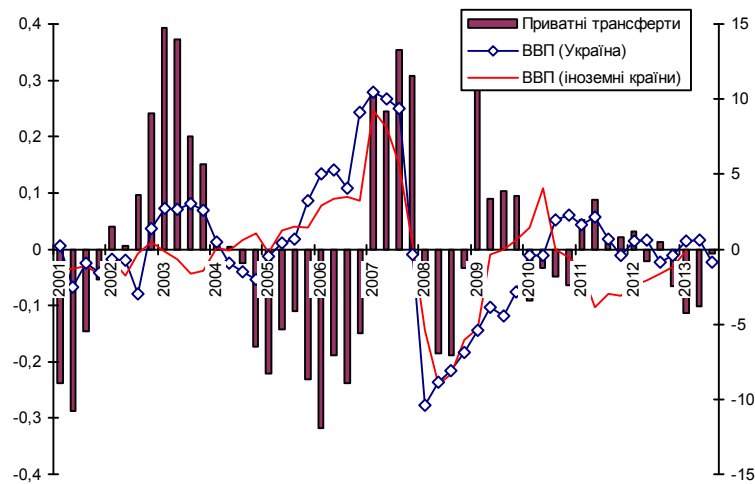
Відхилення від рівноважного тренду показують, що в 2006—2008 рр. виразне симетричне пожвавлення виробництва понад рівноважний тренд в Україні та країнах-джерелах приватних трансфертів супроводжувалося як відносним, так і абсолютним зменшенням приватних трансфертів (рис. 2.13а). Післякризове відновлення ВВП у 2010—2011 рр. відбувається на тлі збільшення приватних трансфертів, але їхні обсяги залишаються значно нижчими від рекордних значень 2002—2004 рр. Водночас зауважимо, що рівноважний тренд приватних трансфертів стабілізувався на рівні 3% від ВВП.

Візуальне порівняння циклічної динаміки надходжень від працюючих за кордоном та ВВП України і за кордоном не заперечує, що: 1) останнім часом надходження від працюючих за кордоном зростають під час циклічного гальмування динаміки ВВП (приміром, це помітно для 2002—2003 і 2009—2010 рр.) і зменшуються під час економічного пожвавлення (2007—2008 рр.); 2) зі середини минулої декади цикли ділової активності України та країн-джерел приватних трансфертів характеризуються високою синхронізацією (рис. 2.9б), яка, втім, дещо послабла в 2011—2013 рр.

Найпростіший інструмент статистичного дослідження — коефіцієнт кореляції — демонструє тісний зв'язок між циклами ділової активності в Україні та країнах-джерелах приватних трансфертів (табл. 2.1), що не суперечить поширеним уявленням про підвищену залежність української

а) загальний обсяг (% від ВВП);

б) відхилення від тренду (%);

Рис. 2.13. Приватні трансферти в Україні (% від ВВП), 2001–2013 рр.

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

економіки від зовнішньої кон'юнктури. Разом з тим приватні трансферти не виявляють вагомого зв'язку з обома циклами — внутрішнім та зовнішнім, але відповідні коефіцієнти є від'ємними, що схиляє до припущення про ациклічність (брак зв'язку) або антициклічність (обернений зв'язок) приватних трансфертів у циклі ділової активності. Подібні результати отримано при використанні приватних трансфертів у відносному вимірі (% від ВВП).

Тест Джохансена виявляє щонайменше одне коінтеграційне рівняння для всіх тестових припущень (табл. 2.2). Водночас статистика Trace не виключає наявності навіть трьох коінтеграційних рівнянь для окремих тестових

припущень, що передбачає не лише взаємний зв'язок циклів ділової активності, але й вплив приватних трансфертів на обидва показники.

Таблиця 2.1

Кореляція приватних трансфертів та циклу ділової активності (відхилення у % від рівноважного тренду)

	RC_t	YC_t^*	YC_t
Приватні трансферти (RC_t)	1	-0,29	-0,05
Промислове виробництво країн-джерел приватних трансфертів (YC_t^*)	-0,29	1	0,72
ВВП в Україні (YC_t)	-0,05	0,72	1

Враховуючи коінтеграцію рівнів досліджуваних змінних, для вивчення взаємного зв'язку між ними використано регресійну модель з коригуванням помилки. Спочатку оцінено функціональні залежності для рівнів, а згодом залишки відповідних рівнянь використано для оцінки короткочасної динаміки залежних змінних.

Таблиця 2.2

Тест Джохансена на коінтеграцію приватних трансфертів та циклів ділової активності в Україні та за кордоном

Тренд даних	Жодного	Жодного	Лінійний	Лінійний	Квадратичний
	Немає константи	Константа	Константа	Константа	Константа
Тип тесту	Немає тренду	Немає тренду	Немає тренду	Тренд	Тренд
Trace	3	1	3	1	3
Max-Eig	1	1	1	1	1

Структуру моделі можна представити таким чином:

$$Y_t = c_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{l=1}^m \sum_{j=0}^n \beta_{l,j} X_{l,t-j} + z_t, \quad (2.21)$$

$$y_t = c_1 + \sum_{i=1}^k a_i y_{t-i} + \sum_{l=1}^m \sum_{j=0}^n b_{l,i} x_{l,t-j} + d_1 z_{t-1} + v_t, \quad (2.22)$$

де Y_t — залежна змінна, X_t — вектор m незалежних змінних, z_t , u_t — залишки (помилки прогнозу) відповідних регресійних рівнянь, c_0 , c_1 — константи.

У рівнянні (2.21) коефіцієнти $\alpha_i - \beta_j$ відбивають довгостроковий зв'язок між залежною і незалежними змінними, а у рівнянні (2.22) коефіцієнти $a_i - b_j$ характеризують короткострокові залежності. Включення залишків z_{t-1} з рівняння (2.21) у рівняння (2.22) дозволяє отримати точніші оцінки регресійних коефіцієнтів, що враховують вплив довгострокових тенденцій на короткочасну динаміку досліджуваних показників. Для оцінки впливу приватних трансфертів можна використати як їхній відносний показник (% від ВВП), так і циклічні відхилення від рівноважного тренду.

Взаємний зв'язок між циклічною позицією ВВП (відхилення від рівноважного тренду) і приватними трансфертами оцінено за допомогою методу двокрокових найменших квадратів (2SLS) для квартальних даних 1999—2011 рр. Використовувалася система двох регресійних рівнянь з двома залежними (ендогенними) змінними — циклічною динамікою доходу та приватними трансфертами. Вплив приватних трансфертів враховувався у двох специфікаціях — за допомогою як відносного (% від ВВП), так і циклічного показника (відхилення у % від рівноважного тренду).

Отримані результати виявилися такими:

$$\begin{aligned}
 YC_t = & 0,603YC_{t-1} - 0,876REM_{t-1} + 0,987REM_{t-3} \\
 & (8,38^*) \quad (-2,09^{**}) \quad (2,32^{**}) \\
 & + 0,506Y_{t-1}^* - 1,654crisis, \\
 & (4,67^*) \quad (-2,54^*) \\
 R^2 = & 0,79 \quad DW = 1,73 \quad ADF = -6,08^*
 \end{aligned} \tag{2.23a}$$

$$\begin{aligned}
 REM_t = & 0,985REM_{t-1} - 0,034YC_{t-3} + 0,034YC_t^*, \\
 & (60,31^*) \quad (-1,85^{***}) \quad (1,48) \\
 R^2 = & 0,59 \quad DW = 2,15 \quad ADF = -7,88^*
 \end{aligned} \tag{2.23б}$$

де YC_t — відхилення ВВП України від рівноважного тренду (%), REM_t — приватні трансферти (% від ВВП), YC_t^* — відхилення від рівноважного тренду

промислового виробництва найважливіших країн-акцепторів української міграції (1994=100), *crisis* — фіктивна змінна, що враховує вплив кризових явищ (2004Q4—2005Q2, 2008Q4—2010Q4 — 1, решта кварталів — 0).

Надходження від працюючих за кордоном спочатку зменшують відхилення ВВП від рівноважного тренду, тобто приватні трансферти мають стабілізуючий характер, але з лагом у три квартали виникає виразний протилежний вплив. Така риса може означати, що в кризових 2009—2010 рр. зросли обсяги приватних трансфертів допомагали подоланню наслідків світової фінансової кризи, а надалі підсилили динаміку ВВП. З іншого боку, погавлення ВВП призводить до зменшення приватних трансфертів (з лагом у три квартали), що може бути наслідком зменшення стимулів до трудової міграції.

Цикл ділової активності в Україні виглядає синхронізованим з циклічною динамікою країн-джерел приватних трансфертів, тоді як вплив $Y C_t^*$ на приватні трансферти не простежується на статистично значущому рівні, хоча відповідний коефіцієнт є додатним. Це означає, що економічний спад 2008—2009 рр. у світовій економіці позначився одночасним сповільненням економічного зростання в Україні, але очікуване зменшення надходжень приватних трансфертів не обов'язково мало бути відчутним (зрозуміло, що спад виробництва, підвищене безробіття і нижчі заробітки мають супроводжуватися зменшенням доходів трудових мігрантів за кордоном). Цілком передбачувано під час кризових періодів ВВП знижується нижче рівноважного рівня (фіктивна змінна *crisis*), але не виявлено жодного впливу на приватні трансферти. Це може означати, що надходження від працюючих за кордоном реагують радше на динаміку ВВП, ніж відчуття економічної кризи в суспільстві.

Оцінки короткочасної динаміки виявляють істотні розбіжності від оцінених довгострокових залежностей:

$$\begin{aligned}
yc = & 0,483yc_{t-1} - 1,040rem_{t-1} + 0,509rem_{t-3} \\
& (3,82^*) \quad (-2,85^*) \quad (1,37) \\
& + 0,824y_{t-1}^* - 0,761z1_{t-1}, \\
& (4,74^*) \quad (-4,13^*) \\
& R^2 = 0,58 \quad DW = 2.16 \quad ADF = -7,31^*
\end{aligned} \tag{2.24a}$$

$$\begin{aligned}
rem_t = & 0,058yc_{t-3} - 0,097yc_{t-4}^* - 0,594z2_{t-1}, \\
& (1,87^{***}) \quad (-1,85^{***}) \quad (-4,31^*) \\
& R^2 = 0,28 \quad DW = 1,78 \quad ADF = -6,53^*
\end{aligned} \tag{2.24б}$$

де $z1_{t-1}$ і $z2_{t-1}$ — помилки прогнозу для циклу ділової активності в Україні та надходжень приватних трансфертів.

По-перше, стає виразнішим рестрикційний вплив приватних трансфертів. Короткочасні коефіцієнти для впливу приватних трансфертів на циклічну динаміку доходу загалом відповідають довгостроковим залежностям за лаговою структурою функціонального впливу, але отримані оцінки відрізняються на користь рестрикційного впливу; окрім того, додатному коефіцієнту при rem_{t-3} бракує статистичної значущості. Водночас циклічне збільшення доходу стає чинником збільшення приватних трансфертів, як це отримано в моделі (2.7)—(2.10).

Змін немає щодо характеру прямої залежності динаміки доходу від циклічної позиції за кордоном, але для приватних трансфертів з'являються слабкі ознаки оберненого зв'язку (коефіцієнт при yc_{t-4}^* виявився значущим на рівні 10%). Як це показують значення коригуючих коефіцієнтів, в обох випадках — доходу і приватних трансфертів — довгострокові залежності коригуються досить оперативно.

Використання циклічного показника приватних трансфертів посилює враження щодо відсутності стабілізаційного впливу приватних трансфертів, хоча не заперечується стимулювання динаміки доходу:

$$\begin{aligned}
 YC_t = & 0,482YC_{t-1} + 1,233RC_{t-3} + 0,606YC_{t-1}^* - 1,210crisis, \\
 & (4,49^*) \quad (2,09^{**}) \quad (3,70^*) \quad (-1,75^{***}) \\
 R^2 = & 0,73 \quad DW = 1,54 \quad ADF = -5,36^*
 \end{aligned} \quad (2.25a)$$

$$\begin{aligned}
 TRC_t = & 0,349 TRC_{t-1} + 0,025 YC_t - 0,065 YC_t^*, \\
 & (2,63^*) \quad (0,98) \quad (-1,716^{***}) \\
 R^2 = & 0,19 \quad DW = 2,12 \quad ADF = -6,31^*
 \end{aligned} \quad (2.25b)$$

де RC_t — відхилення приватних трансфертів від рівноважного тренду (% від ВВП).

Використання приватних трансфертів у вигляді відхилень від рівноважного тренду посилює висновок щодо експансійного (дестабілізуючого) впливу приватних трансфертів. Збільшення приватних трансфертів на один процентний пункт понад рівноважний тренд призводить до циклічного відхилення ВВП на 1,2%. Для українських умов логічно припустити, що приватні трансферти використовувалися переважно для придбання житла за умови обмежень фінансового ринку, коли домашні господарства не мали можливостей отримання іпотечних позик. Також не виключено, що в окремих випадках майбутні приватні трансферти слугували своєрідною заставою при наданні таких позик для членів сімей, де існували джерела надходжень від працюючих за кордоном.

Зі зміною специфікації показника приватних трансфертів втрачається залежність від вітчизняного циклу ділової активності, але водночас з'являється обернена залежність від циклу ділової активності країн-джерел приватних трансфертів. Такий результат означає, що збільшення надходжень від працюючих за кордоном у 2008—2009 рр. стало наслідком не так альтруїстичних міркувань щодо підтримки власних сімей в Україні, а погіршення перспектив за кордоном, що поставило під сумнів використання зароблених коштів для перманентного облаштування у країнах перебування (включно з подальшою еміграцією з України членів сімей та їх інтеграції в іноземному середовищі).

Залишки рівнянь (2.25a) і (2.25b) використано для оцінки короткочасних залежностей:

$$\begin{aligned}
 yc_t = & 0,363yc_{t-1} + 0,718trc_{t-3} + 0,982yc_{t-1}^* - 0,766z1_{t-1}, & (2.26a) \\
 & (2,05^*) & (1,70^{***}) & (4,17^*) & (-3,91^*) \\
 & R^2 = 0,45 & DW = 1,90 & ADF = -5,43^*
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 trc_t = & 0,075yc_{t-3} - 0,096yc_t^* - 0,756z2_{t-1}, & (2.26b) \\
 & (2,69^*) & (-1,78^{***}) & (-5,62^{**}) \\
 & R^2 = 0,37 & DW = 1,69 & ADF = -7,04^*
 \end{aligned}$$

де $z3_{t-1}$ і $z4_{t-1}$ — помилки прогнозу для циклу ділової активності в Україні та надходжень приватних трансфертів.

В обох випадках – динаміки ВВП і приватних трансфертів – високі коефіцієнти при $z3_{t-1}$ і $z4_{t-1}$ засвідчують оперативну корекцію довгострокових залежностей. Короткочасні залежності загалом повторюють архітектуру довгострокових зв'язків. Важливих відмінностей дві. По-перше, з'являється прямий зв'язок між вітчизняним циклом ділової активності та приватними трансфертами. По-друге, зникає залежність від циклу ділової активності країн-джерел приватних трансфертів. Також вартує уваги відсутність авторегресивної залежності для приватних трансфертів. Це означає, що в короткочасному плані надходження від працюючих за кордоном залежать від поточної кон'юнктури і можуть бути вкрай мінливими.

Оцінки довгострокових коефіцієнтів виявляють проциклічний вплив приватних трансфертів передусім за умови використання очищених від тренду даних (у такому разі немає початкового антициклічного впливу, що послаблює загальний проциклічний вплив). Такий результат переважно підтримується короткочасними оцінками, хоча не виглядає абсолютно переконливим. У довгостроковому плані поживлення ВВП в Україні виглядає щонайменше нейтральним щодо приватних трансфертів, тоді як короткочасний вплив стає виразно проциклічним. Таким чином проведене дослідження свідчить на користь інвестиційної гіпотези приватних трансфертів, коли збільшення надходжень від працюючих за кордоном слід очікувати під час економічного буму. Для конкретних українських умов таку залежність

неважко пояснити використанням приватних трансфертів для придбання нерухомості. Коригування помилки виявляє, що короткочасна динаміка обох показників — циклічних змін ВВП та приватних трансфертів — оперативно коригується відповідно до існуючих довгострокових залежностей.

Пожвавлення виробництва за кордоном не може вважатися чинником довгострокового збільшення приватних трансфертів (у специфікації з циклічним показником відповідний коефіцієнт стає від'ємним). Оцінки короткочасних коефіцієнтів виразно демонструють, що циклічне збільшення доходу за кордоном позначається сповільненням динаміки приватних трансфертів в економіку України. Підтверджено виразну залежність циклу ділової активності в Україні від циклічної динаміки на зовнішніх ринках.

Кризові явища 2008—2009 рр. позначилися зменшенням ВВП, але не вплинули на приватні трансферти. Оскільки пожвавлення виробництва не зменшує обсяги приватних трансфертів, опосередковано можна стверджувати, що прискорення динаміки економічного зростання не може бути переконливим “рецептом” для зменшення обсягів міграції робочої сили.

Для Польщі та Словаччини отримано проциклічний вплив приватних трансфертів, який спостерігається на тлі стимулювання доходу надходженнями від працюючих за кордоном (Додаток Б). В Румунії приватні трансферти не реагують на цикл ділової активності.

В процесі даного дослідження було підтверджено виразну залежність циклу ділової активності в Україні від циклічної динаміки на зовнішніх ринках, так, як оцінки довгострокових коефіцієнтів виявляють проциклічний вплив приватних трансфертів, передусім за умови використання очищених від тренду даних (у такому разі немає початкового антициклічного впливу, що послаблює загальний антициклічний вплив). Такий результат переважно підтримується короткочасними оцінками, хоч і не є абсолютно переконливим. У довгостроковому плані пожвавлення ВВП в Україні виглядає щонайменше нейтральним щодо приватних трансфертів, тоді як короткочасний

вплив стає виразно проциклічним. Надходження від осіб, що працюють за кордоном, спочатку зменшують відхилення ВВП від рівноважного тренду, але з часом виникає виразний проциклічний вплив. Така риса є сприятливою для української економіки й може означати, що у кризовий період зросли обсяги приватних трансфертів допомагали подоланню наслідків світової фінансової кризи.

Висновки до розділу

Вплив міграції на економічне зростання видається суперечливим. З одного боку, трудову міграцію можна розглядати засобом зменшення безробіття та акумуляції капіталу—фінансового і людського. З іншого боку, надходження від працюючих за кордоном можуть створювати власні деформації на ринку праці, а відповідно — погіршувати інвестиційну перспективу. Все залежить від характеру використання приватних трансфертів і супутньої економічної політики.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. В теоретичному контексті стандартної моделі відкритої економіки (IS—LM—BP) інструментальний вплив приватних трансфертів як чинника рівноваги доходу і платіжного балансу вирішальною мірою залежить від амплітуди ефекту добробуту і можливостей нейтралізації впливу надходжень від працюючих за кордоном на цінову динаміку та обсяги імпорту. Амплітуда збільшення сукупного попиту загалом та попиту на імпорт зокрема слабне в разі підвищеного попиту на гроші, який має стосунок до приватних трансфертів. На вищий попит на гроші передусім слід очікувати в разі переорієнтації приватних трансфертів зі споживання на інвестиції, яке може мати низку переваг: а) збільшення обсягів виробництва та гальмування інфляції, б) стимулювання обмеженого імпортозаміщення, в) формалізація грошових надходжень від працюючих за кордоном. Враховуючи функціональні залежності сукупної пропозиції, в економіці з високою міграційною активністю

позитивний вплив приватних трансфертів може підсилюватися високою залежністю обсягів виробництва від реальної грошової маси порівняно зі залежністю від РОК та підвищеною залежністю пропозиції робочої сили від реальної заробітної плати порівняно з попитом на неї.

2. Оцінки для загальноукраїнських даних показують, що надходження приватних трансфертів супроводжується підвищенням заробітної плати, але на тлі збільшення безробіття. Все виглядає на те, що на сьогодні зменшенню трудової міграції, як це наближено можна характеризувати показником приватних трансфертів, сприяє таке економічне зростання, яке не супроводжується підвищенням заробітної плати. Таким чином зарано сподіватися, що зі збільшенням доходів українських громадян сповільниться відтік робочої сили за кордон.

Обернена залежність безробіття від приватних трансфертів, що спостерігається на тлі підвищення заробітної плати, лише частково відповідає логіці “пастки стагнації”, адже не передбачає зменшення пропозиції робочої сили. Водночас позитивний вплив на динаміку ВВП може означати переважання ефектів сукупного попиту. Також не виключено, що сприятливий зв'язок між приватними трансфертами і заробітною платою відбиває акумуляцію людського капіталу. В такому разі прискорення динаміки ВВП може досягатися за допомогою вищої продуктивності праці, а це може зумовлювати вище безробіття.

Оскільки простежується виразна пропорційність між приватними трансфертами та імпортом, нейтралізація відповідного зв'язку може бути одним з перспективних напрямів політики вирівнювання платіжного балансу.

Водночас оцінки для регіональних даних демонструють негативний вплив приватних трансфертів на динаміку економічного зростання, що може свідчити про важливість сприятливих механізмів впливу на загальнодержавному рівні, наприклад за допомогою податкових надходжень від податків на приватне споживання, тоді як таких важелів бракує на регіональному

рівні. Негативний вплив приватних трансфертів на динаміку регіонального продукту є найменшим для західних областей, а найвищим – для східних та південних областей.

3. Оцінки довгострокових коефіцієнтів виявляють дестабілізуючий вплив приватних трансфертів, передусім за умови використання очищених від тренду даних (у такому разі немає початкового антициклічного впливу, що послаблює загальний антициклічний вплив). Такий результат переважно підтримується короткочасними оцінками, хоча не виглядає абсолютно переконливим. У довгостроковому плані пожвавлення ВВП в Україні виглядає щонайменше нейтральним щодо приватних трансфертів, тоді як короткочасний вплив стає виразно проциклічним. Таким чином проведене дослідження свідчить на користь інвестиційної гіпотези приватних трансфертів, коли збільшення надходжень від працюючих за кордоном слід очікувати під час економічного буму. Для конкретних українських умов таку залежність неважко пояснити використанням приватних трансфертів для придбання нерухомості.

Коригування помилки виявляє, що короткочасна динаміка обох показників — циклічних змін ВВП та приватних трансфертів — оперативно коригується відповідно до існуючих довгострокових залежностей. Оцінки короткочасних коефіцієнтів виразно демонструють, що циклічне збільшення доходу за кордоном позначається сповільненням динаміки приватних трансфертів в економіку України. Підтверджено виразну залежність циклу ділової активності в Україні від циклічної динаміки на зовнішніх ринках.

Кризові явища 2008–2009 рр. позначилися зменшенням ВВП, але не вплинули на приватні трансферти у статистичній моделі, де показники ВВП і приватних трансфертів використано у вигляді відхилень від циклічної позиції. Водночас структурна регресійна модель показала пряму залежність приватних трансфертів від кризових явищ, що засвідчує альтруїстичну мотивацію приватних трансфертів. Оскільки пожвавлення виробництва не

зменшує обсяги приватних трансфертів, опосередковано можна стверджувати, що прискорення динаміки економічного зростання не може бути переконливим “рецептом” для зменшення обсягів міграції робочої сили.

4. На випадок автономного макроекономічного шоку з боку сукупного попиту стабілізаційний вплив приватних трансфертів виглядає цілком несуперечливо за умов фіксованого обмінного курсу. Незалежно від мобільності капіталу — високої чи низької, надходження приватних трансфертів створюють сприятливий ефект добробуту, що відновлює сукупний попит на ринку товарів і послуг, а сукупне поліпшення платіжного балансу збільшує пропозицію грошової маси. У підсумку відбувається повернення до деякого рівноважного (або «природного») рівня доходу на нижчому рівні процентної ставки. Якщо приватні трансферти мають антициклічний характер (тобто збільшуються під час циклічного спаду виробництва), така структурна риса істотно допомагає проведенню стабілізаційної політики.

Для системи плаваючого обмінного курсу на випадок низької мобільності капіталу наслідки надходжень приватних трансфертів практично не відрізняються від умов фіксованого обмінного курсу, однак певні особливості створює випадок високої мобільності капіталу. Така структурна риса не заперечує стабілізаційного впливу приватних трансфертів, однак необхідною передумовою стає достатньо потужний ефект добробуту на ринку товарів і послуг (в поєднанні з порівняно незначною залежністю попиту на гроші від реальної вартості грошових активів). Якщо ж в сукупному попиті домінує ціновий ефект, то під час надходжень приватних трансфертів відбувається “витіснення” попиту на товари і послуги за допомогою зміцнення грошової одиниці.

5. З-поміж досліджуваних трансформаційних економік, стимулюючий (стабілізаційний) вплив приватних трансфертів виявлено для Польщі та Словаччини. Також для цих двох країн отримано проциклічний вплив приватних трансфертів, який спостерігається на тлі стимулювання доходу

надходженнями від працюючих за кордоном. В Румунії приватні трансферти не реагують на цикл ділової активності та не мають впливу на динаміку економічного зростання.

6. Для поліпшення інвестиційного клімату в Україні доцільно «зв'язати» принаймні частину отриманих надходжень від працюючих за кордоном за допомогою спільних державно-приватних проєктів, що в свою чергу послужить розширенню інфраструктури в сільській місцевості, як це практикується у деяких країнах (Мексика), а також дозволить використати зароблені за кордоном кошти для розвитку малого та середнього бізнесу, та послабить стимули для їх використання для збільшення імпорту споживчих товарів. Внаслідок оподаткування операцій з іноземною валютою та запровадження податків на нерухомість і товари розкоші (автомобілі), можна реалізувати заходи, щодо послаблення функціонального зв'язку між приватними трансфертами та імпортом. У першому випадку знизиться купівельна спроможність приватних трансфертів, а також послабнуть стимули для доларизації економіки, так, як головний розрахунок полягає у послабленні дії ефекту добробуту, що повинно зменшити приватне споживання та попит на імпорт. Таким чином можна підняти життєвий рівень в регіонах, які відрізняються високим рівнем депресивності. В межах України найбільшим рівнем депресивності вирізняються західні та північні області України, де поряд з традиційно низькими показниками індустріального розвитку помітних втрат зазнало і сільське господарство, яке є головною сферою економіки цих регіонів.

РОЗДІЛ 3.

ПРАКТИЧНІ НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИВАТНИХ ТРАНСФЕРТІВ ПРИ ФОРМУВАННІ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

3.1. Приватні трансферти як чинник економічної політики

Як показано у розділах 1 і 2, проблеми трудової міграції є актуальними для України у багатьох аспектах — рівноваги на ринку праці, стимулювання сукупного попиту, стабілізаційної політики, а також формування міграційної політики, яку слід розглядати одним із проявів економічної політики.

У контексті міграції робочої сили та отримання надходжень від працюючих за кордоном певні проблеми становить:

- а) переорієнтація приватних трансфертів зі споживання на інвестиції,
- б) формалізація надходжень від працюючих за кордоном,
- в) надання приватним трансфертам більшого антициклічного спрямування, передусім за рахунок інвестиційного процесу.

Не відкидаючи важливості традиційних питань міграційної політики, як регулювання питань нелегальної міграції чи обмеження “втечі” за кордон кваліфікованих працівників, на підвищену увагу заслуговують особливості використання приватних трансфертів. На наш погляд, відповідні підходи повинні бути інтегрованими у державну міграційну політику як систему концептуально об'єднаних засобів досягнення певних коротко- і довгострокових цілей. Пропозиції щодо використання приватних трансфертів передбачають: а) прогнозування міграційних процесів та надходжень від працюючих за кордоном, б) розробку регіональних і міжрегіональних програм використання коштів від працюючих за кордоном, в) розробку механізму взаємодії з українськими, міжнародними і закордонними організаціями, асоціаціями і фондами з метою надання практичної допомоги і залучення фінансових коштів для вирішення міграційних проблем.

Незважаючи на низку прийнятих законів⁴⁰, існуюча законодавча база у сфері міграції не створює належних передумов для ефективного використання приватних трансфертів. Визначені напрямки діяльності та пріоритети держави стосуються передусім нормативно-правової сфери і не торкаються соціально-економічних аспектів міграційних процесів. Правовий захист громадян України в зарубіжних державах все ще розуміється у вузькому значенні, тобто як допомога на рівні дипломатичних установ України за кордоном та розповсюдженні інформації, а не використання економічного потенціалу трудової міграції.

Додаткову проблему становить узгодження інтересів України та європейських країн, які виступають головними реципієнтами української робочої сили. До середини 1980-х років країни ЄС досить спрощено регламентували питання міграції, однак з початку 1990-х років у зв'язку з відомими соціально-економічними процесами в країнах колишнього соціалістичного табору становище принципово змінилося. На сьогодні уряди країн ЄС обговорюють припинення або значне обмеження використання праці іммігрантів, передусім у контексті післякризових змін на ринку праці. На цьому наполягають передусім Німеччина, Нідерланди, Франція та Великобританія⁴¹. Оскільки

⁴⁰ Конвенція про статус біженця 1951 р. та Протоколу 1967 р. [68]; Закон України “Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства” [52]; “Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту” [53]; Закон України “Про громадянство України” [58], Закони України “Про Державну прикордонну службу України” [55, 56]; та “Про внесення змін в деякі законодавчі акти в зв'язку з прийняттям Закону “Про державну Конвенція про статус біженця 1951 р. та Протоколу 1967 р. [52]; та “Про внесення змін в деякі законодавчі акти в зв'язку з прийняттям Закону “Про державну прикордонну службу України” [55], які набрали чинності з 1 серпня 2003 р., “Про свободу пересування і свободу вибору місця проживання в Україні” [57]; “Про основи національної безпеки України” [59]. Механізмами реалізації цих законів стали численні постанови уряду, що регулювали окремі питання. Між тим, попри широкий перелік нормативно-правових документів, низка питань дотепер залишається відкритою.

⁴¹ До причин, що обумовили необхідність істотних змін в імміграційній політиці країн ЄС варто зарахувати недвозначний вислів экс-канцлера ФРН Г. Коля: “Проблема імміграції виросла до такого масштабу, що може зробити серйозний стримуючий вплив на весь процес західноєвропейської інтеграції” [167]. Подібно висловився колишній прем'єр-міністр Великобританії Д. Мейджор на зустрічі глав європейських держав у Люксембурзі: “Імміграція — як легальна, так і нелегальна вийшла на 1-ше місце в політичній повістці країн ЄС” [168].

іміграційна політика країн ЄС, попри деякі розходження і національні особливості, характеризується обмеженням для залучення низькокваліфікованої робочої сили, боротьбою з нелегальною іміграцією та проведенням політики рееміграції⁴², це з певністю впливає на міграційні потоки та отримання приватних трансфертів країнами-донорами, до яких належить Україна.

Визначення цілей і концепції міграційної політики є основою для розробки системи заходів або засобів, спрямованих на ефективне вирішення проблеми приватних трансфертів. Класифікація засобів міграційної політики може здійснюватися по різноманітних критеріях: за їхнім утриманням (економічні, правові), за характером впливу на об'єкт управління (організаційні, адміністративні) і т.д. [159].

На наш погляд, підвищення ефективності використання приватних трансфертів вимагає низки кроків, що безпосередньо чи опосередковано стосуються міграційної політики:

- 1) розробка довго- і короткострокового прогнозу надходження приватних трансфертів,
- 2) узгодження політики на ринку праці з країнами-реципієнтами української робочої сили.

Надійні прогнози надходжень коштів від працюючих за кордоном потрібні для адекватної оцінки макроекономічного впливу приватних трансфертів (у рамках відповідної стабілізаційної політики на загальнодержавному рівні чи регіональних програм розвитку). Хоча найкращі аналітичні можливості забезпечують структурні моделі, що враховують географічну структуру міграційних потоків, параметри домашніх господарств, тривалість перебу-

⁴² В основу практичних рішень Ради ЄС з питань трудової міграції покладено засади, що масштаби залучення робочої сили повинні визначатися не безробіттям, а реальними потребами національної економіки у робочій силі. У підсумку взаємодії довгострокових чинників економічного, соціального і політичного характеру зі середини 1970-х років сформувалася нова іміграційна політика стосовно країн з-поза ЄС, що виражалася в наступному: а) заборона необмеженого в'їзду іноземної робочої сили з метою працевлаштування, що підвищило вагу якісних характеристик трудових мігрантів; б) розпочато заходи щодо скорочення чисельності трудових мігрантів; в) започатковано заходи для соціальної інтеграції імігрантів.

вання за кордоном, сфери зайнятості трудових мігрантів чи напрямки використання приватних трансфертів у країні-отримувачі приватних трансфертів [320], практично реалізація такого підходу для конкретних українських умов видається доволі складною. По-перше, немає статистично достовірних даних щодо величини заробітної плати працюючих за кордоном (у розрізі окремих країн) чи відповідних двосторонніх фінансових потоків, як це доступно дослідникам за кордоном [251, с. 1–16]. По-друге, не набули належного поширення анкетні опитування домашніх господарств, а без такої інформації важко визначити конкретні напрями використання приватних трансфертів — на приватне споживання чи інвестиції.

Довгострокові (якісні) тенденції, що стосуються макроекономічного впливу вітчизняних приватних трансфертів, можна визначити на підставі запропонованих структурних моделей (розділ 2), а для визначення короткочасних тенденцій цілком достатньо прогнозів на основі методології ARMA (n, m), де n характеризує порядок авторегресивної залежності, а m — порядок ковзної середньої.

Структурні моделі на зразок (2.7)—(2.10) можна вважати достатньо надійним інструментом макроекономічного аналізу, який дозволяє ідентифікувати засадничі функціональні взаємозв'язки та сформулювати відповідні пропозиції для економічної політики, але для їхнього використання з метою середньострокового прогнозування існують щонайменше дві перешкоди. По-перше, необхідно мати трендові прогнозні значення незалежних змінних. Це не створює особливих проблем для стабільного економічного середовища, але при появі значних макроекономічних шоків з'являються істотні труднощі для отримання таких прогнозів, що погіршує якість використаних значень. Зазвичай прогнозні значення отримують за допомогою або одномірних методів часових рядів на зразок Бокса—Дженкінса чи експоненціального значення, або експертних оцінок. По-друге, вітчизняні часові ряди не настільки довгі, щоб можна було уникнути стандартних помилок прогнозу.

Це не підважує вагомості отриманих результатів (розділ 2), але акцентує важливість використання альтернативних методів, які дозволяють отримати короткочасні прогнози на основі одномірних часових рядів. Найпростішими виглядають трендові моделі та методи експоненціального значення, а складнішу (і в більшості випадків точнішу) альтернативу складають методи авторегресії-ковзної середньої у рівнях (ARMA) або різницях (ARIMA) вихідного часового ряду. Нижче представлено таку модель для рівнів та перших різниць приватних трансфертів, а згодом отримані результати доповнено використанням одного з методів експоненційного згладжування — Холта—Вінтерса.

Оскільки показник приватних трансфертів REM_t не може вважатися стаціонарним, модель ARIMA, що використовує перші різниці, має очевидні переваги, однак тим не менше з метою додаткових можливостей порівняльного аналізу нами також оцінено модель ARMA.

Оцінені за квартальними даними 2001Q1—2014Q1 рр. одномірні моделі часових рядів виявилися такими

а) ARMA(2,2) (використано логарифм рівня приватних трансфертів)

$$\begin{aligned}
 REM_t = & 0,598AR(1) + 0,399AR(2) & (3.1) \\
 & (2,35^{**}) & (1,57) \\
 & + 0,689MA(1) - 0,307MA(2) + 0,110CRISIS, \\
 & (3,10^*) & (-1,42) & (6,20^*) \\
 & R^2 = 0,73 & DW = 1,54 & ADF = -4,38^*
 \end{aligned}$$

б) ARIMA(1,1) (використано перші різниці логарифма приватних трансфертів) (3.2)

$$\begin{aligned}
 rem_t = & -0,453AR(1) + 0,981MA(1) + 0,177CRISIS, \\
 & (-3,32^*) & (44,80^*) & (6,03^*) \\
 & R^2 = 0,28 & DW = 2,04 & ADF = -7,20^*
 \end{aligned}$$

де $AR(1)$ — авторегресивний компонент першого порядку, $MA(1)$ — ковзна середня першого порядку, $CRISIS$ — фактивна змінна для врахування кризових явищ (2008Q4—2009Q4 — 1, для решти кварталів — 0).

Обидві моделі — ARMA(2,2) і ARIMA(1,1) — демонструють доволі точне наближення фактичних даних (рис. 3.1), передусім для періодів локальної стабільності приватних трансфертів, що цілком природно. Візуально відмінності між обома моделями простежити важко, але можна помітити, що в 2008—2009 рр. оцінки ARIMA(1,1) занижували динаміку приватних трансфертів, тоді як оцінки ARMA(2,2) виявилися занадто оптимістичними. Середньоквадратична помилка прогнозу для моделі ARMA(2,2) є на третину вищою, що засвідчує переваги для моделі ARIMA(1,1).

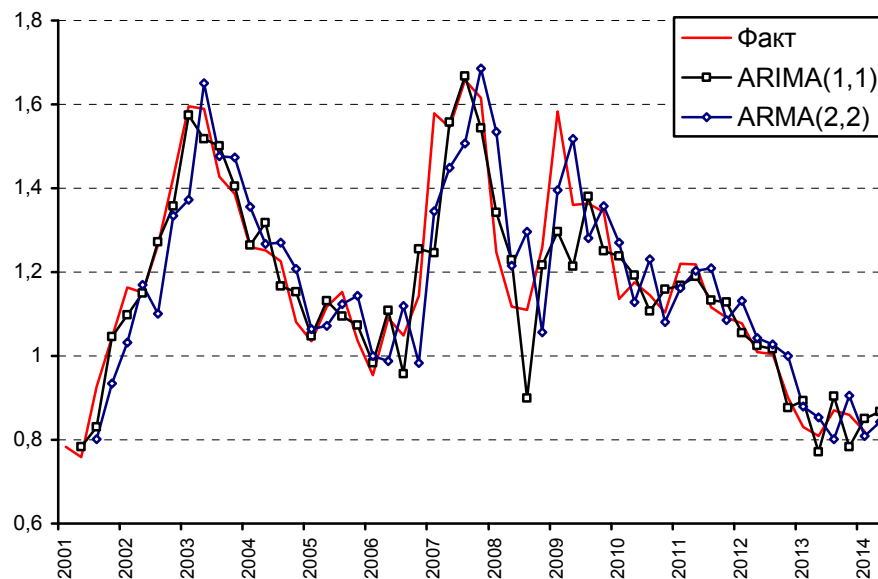

Рис. 3.1. Фактичні та розраховані значення приватних трансфертів (% від ВВП), 2001—2014 рр.

Джерело: власні розрахунки

Коефіцієнт детермінації R^2 вищий для моделі ARMA(2,2), але це цілком природно для даних у рівнях. Також порівняно невисокий коефіцієнт детермінації R^2 для перших різниць може бути наслідком залежності від циклічних явищ в обох економіках — українській і за кордоном, які, втім, проблематично використати для цілей короткочасного прогнозування. По-перше, відповідні дані з'являються зі значним часовим запізненням і, що гірше, досить часто коригуються. По-друге, процедура ідентифікації рівно-

важного тренду може бути досить вразливою до значень у кінцевих точках. Одним з вирішень цієї проблеми може бути використання прогнозних значень на основі процедури експоненційного згладжування, але це може бути джерелом власних помилок.

Приватні трансферти виглядають достатньо інерційними в оцінках для рівнів (за підсумком двох лагів поточне значення практично повністю залежить від лагових значень), але для перших різниць простежується істотна (майже наполовину) корекція з лагом у квартал. В обох випадках ковзна середня не виявляє звичного коригуючого впливу.

Кризові явища 2008—2009 рр. позначилися збільшенням приватних трансфертів приблизно на 0,1-0,17% від ВВП, як це передбачають альтруїстичні міркування (відповідний коефіцієнт має високу статистичну значущість на рівні 1%). Це означає, що погіршення матеріального стану сімей трудових мігрантів викликало збільшення переказів з метою підтримання приватного споживання.

На рис. 3.2 фактичні та отримані прогнозні значення представлено для коротших часових періодів. Оцінена модель досить точно описує поведінку приватних трансфертів, включно з періодами значних відхилень від рівноважного тренду. Прогнозні значення виглядають дещо заниженими в 2009—2010 рр., однак надалі відмінності від фактичних значень знову стають порівняно незначними. Вартує уваги, що в 2011—2012 рр. авторегресійні моделі ARIMA(1,1) передбачають вищі надходження приватних трансфертів, ніж це зареєстровано офіційною статистикою. Такий результат може пояснюватися триваючою стагнацією виробництва у країнах Південної Європи (Греція, Іспанія, Італія, Португалія), які є головними країнами-акцепторами вітчизняної трудової міграції.

Помітно, що простіший метод експоненційного згладжування (Холта—Вінтерса) забезпечує значно нижчу точність прогнозу (це ілюструє складнощі використання для прогнозування структурних моделей), однак не має

альтернатив для отримання прогнозів часових рядів. Отриманий за даними станом на 1 квартал 2014 р. прогноз надходжень приватних трансфертів до кінця року передбачає їхню стабілізацію на досягнутому рівні. Це означає що надходження приватних трансфертів залишатимуться вдвічі нижчими від значень кризового 2009 р. і на третину нижчими — від значень 2010—2011 рр.

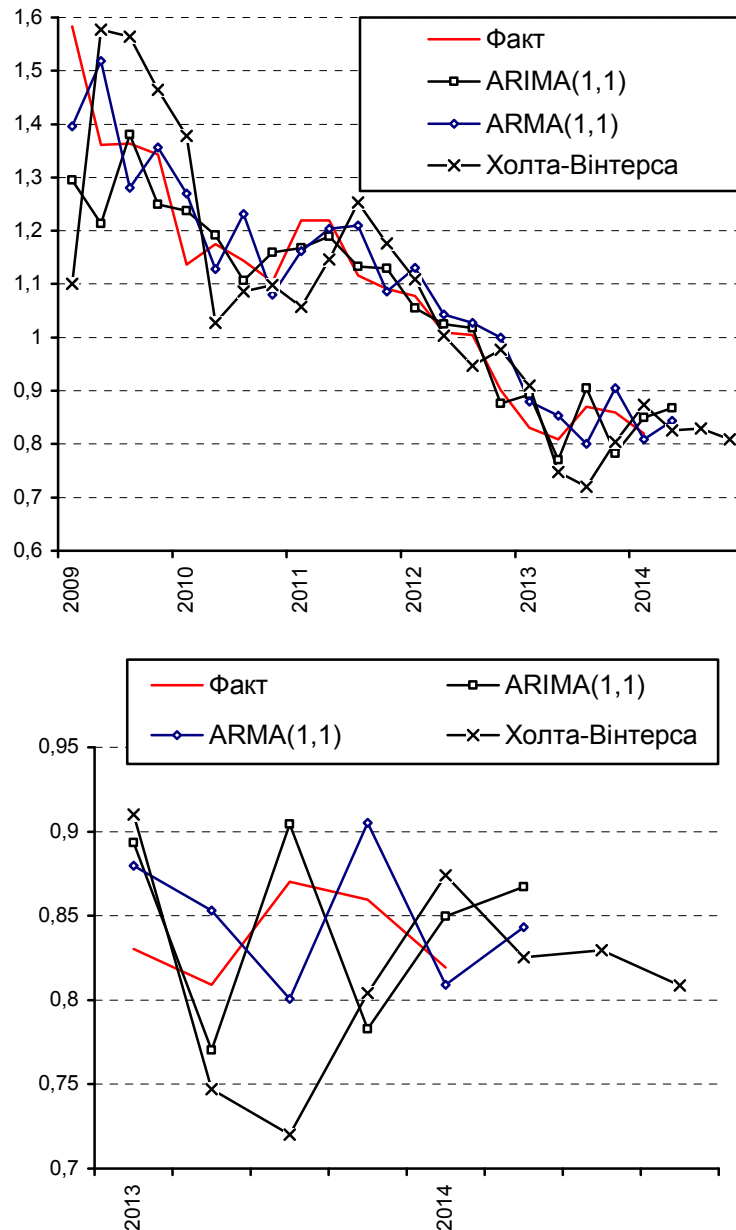

Рис. 3.2. Фактичні та прогнозні значення приватних трансфертів (% від ВВП), 2009—2014 рр.

Джерело: власні розрахунки

Така ситуація може пояснюватися зовнішніми і внутрішніми причинами. Одна з них — це згадане сповільнення економічної діяльності в країнах Південної Європи, де працюють більшість трудових мігрантів з України. Інша — зменшення надходжень від працюючих за кордоном у зв'язку з погіршенням економічної ситуації загалом та інвестиційного клімату зокрема в Україні в 2010—2013 рр. Прогнози на один квартал (2014Q2) більш оптимістичні. Модель ARIMA(1,1) передбачає збільшення приватних трансфертів до 0,87% від ВВП, а модель ARMA(2,2) — до 0,84% від ВВП (фактичне значення 2014Q1 становило 0,82% від ВВП).

Прогнозування приватних трансфертів становить прикладний інтерес з декількох міркувань:

- 1) стан платіжного балансу,
- 2) оцінка масштабів трудової міграції (це важливо для розуміння процесів на ринку праці),
- 3) попит на кредитні ресурси,
- 4) динаміка ВВП.

Вплив на платіжний баланс докладно проаналізовано у розділі 2, а тому обмежимося зауваженням, що надходження від працюючих за кордоном можуть використовуватися декількома шляхами: а) придбання товарів місцевого виробництва, б) збільшення банківських депозитів, в) придбання товарів імпорту. В першому випадку найімовірніше відбуватиметься обмін іноземної валюти на місцеву грошову одиницю, що сприятиме досягненню рівноваги попиту і пропозиції на валютному ринку. Ще кращий ефект досягається у разі здійснення заощаджень у національній грошовій одиниці. Водночас підвищений попит на товари імпорту значною мірою нівелює вплив на платіжний баланс. Не виключено, що валютні надходження від працюючих за кордоном підсилуватимуть доларизацію економіки.

Оцінку масштабів трудової міграції найлегше здійснити на підставі надходжень приватних трансфертів (у розрізі окремих країн). Питання не

видається другорядним, адже міграційні потоки зазвичай відрізняються тривалістю, величиною отриманої заробітної плати, вразливістю до циклічних явищ, віковою структурою, характером – перманентний чи тимчасовий. Донедавна найвищою схильністю до приватних трансфертів характеризувалися міграційні потоки до країн Південної Європи, однак ця риса слабне у зв'язку з кризовим станом цих економік, а на перспективу — зміною вікової структури трудової міграції. Оскільки в структурі приватних переказів переважали надходження коштів від працівників старшого покоління до молодших членів сімей, це зумовлювало значний обсяг і стабільність приватних трансфертів. Однак така ситуація навряд чи втримається на майбутнє, навіть без врахування кризового стану економік Південної Європи. Переїзд за кордон дітей трудових мігрантів надає міграції все більше перманентного характеру, що не передбачає значних приватних трансфертів (надходження трансфертів обмежується коштами для осіб похилого віку та деякими іншими порівняно другорядними міркуваннями, як підтримання у належному стані об'єктів нерухомості). Високу схильність до переказу коштів власним родинам можна припустити для трудової міграції до Росії, адже в цьому випадку рідко йдеться про можливість перманентного перебування в країні-акцепторі.

Для областей Західної України, які становлять головний ареал вітчизняної трудової міграції, важливим чинником видається зміна диференціалу заробітної плати між Україною і сусідньою Польщею, яка стає все більшим акцептором української робочої сили, але на відміну від країн Південної Європи не йдеться про тривале перебування трудових мігрантів на території країни-акцептора. Трудова міграція до Польщі має переважно сезонний характер і зосереджена в секторах сільського господарства та будівництва. Українських заробітчач, а це переважно жителі сільської місцевості, приваблює не лише вищий заробіток, але й можливість гнучкого управління власним робочим часом. Зазвичай трудові мігранти синхронізують власні виїзди з характером запланованих робіт в Україні, а зароблені за кордоном

кошти використовуються як для приватного споживання, так і для ведення виробничої діяльності у власних селянських господарствах чи малих підприємствах власних родин.

Приймаючи встановлений емпірично зв'язок між приватними трансфертами і ВВП (розділ 2), надходження від працюючих за кордоном стають важливим елементом прогнозування динаміки ВВП. Звичайно, за масштабом приватних трансфертів Україна поступається таким країнам, як Філіппіни, Пакистан, Албанія, Боснія і Герцеговина чи країни Середньої Азії, проте надходження достатньо значні, щоб впливати на економічне зростання, тим більше з врахуванням опосередкованих механізмів валютного ринку.

Попит на кредитні ресурси мав виразний стосунок до приватних трансфертів у 2006—2008 рр., коли це стало одним з інструментальних чинників “бульбашки” на ринку нерухомості та стрімкого погіршення сальдо платіжного балансу⁴³. Повторення такої ситуації мало ймовірно у найближчі роки з декількох міркувань — поточного макроекономічного стану української економіки, підвищеної вразливості домашніх господарств до ризику, невизначеності щодо перспектив країн-найбільших акцепторів української робочої сили, однак на випадок більшої переорієнтації приватних трансфертів на інвестиції можна сподіватися на компліментарність надходжень від працюючих за кордоном та кредитів банківської системи.

⁴³ У 2006—2008 рр. придбання квартир і будівництво будинків мало всі ознаки спекулятивної “бульбашки”, коли упродовж деякого часу висока прибутковість спонукає до все більших вкладень коштів, які врешті-решт припиняються внаслідок усвідомлення завищеної вартості активів, так що з'являється зворотня цінова тенденція. Надмірне вкладення коштів у придбання нерухомості мало декілька несприятливих наслідків. По-перше, погіршився стан фінансових інституцій. Комерційні банки кредитували під достатньо високий відсоток, так що з початком спадної корекції вартості житла опинилися у скрутному становищі, коли вартість застави впала, а спроби її реалізації лише погіршують ситуацію. По-друге, операції на ринку нерухомості поглибили деформації у розміщенні ресурсів. Заробітчани купували нерухомість переважно в обласних центрах з порівняно високими коштами проживання. З іншого боку, для потенційних інвесторів привабливішими виглядають саме невеликі районні міста, де кошти проживання нижчі, а тому робоча сила — дешевша. Для регіонів з інтенсивною міграцією ситуація на ринку праці погіршується ймовірним зменшенням пропозиції робочої сили внаслідок ефекту заміщення між заробітною платою і приватними трансфертами.

Поки що таке припущення справджується для гривневих кредитів, але ситуація цілком протилежна для валютних кредитів — приватні трансферти корелюють зі зменшенням обсягів кредитування. Такі результати отримано на основі регресійних моделей попиту на кредитні ресурси:

а) загальний обсяг

$$cr_t = 0,356cr_{t-1} + 0,474cr_{t-2} + 0,817y_{t-1} - 0,094rem_{t-3}, \quad (3.3)$$

$$\begin{matrix} (2,75^*) & (3,73^{**}) & (3,19^*) & (-1,71^{***}) \end{matrix}$$

$$R^2 = 0,47 \quad DW = 2,19 \quad ADF = -6,23^*$$

б) валютні кредити

$$crd_t = 0,379crd_{t-1} + 0,352crd_{t-2} + 1,432y_t - 0,156rem_{t-3}, \quad (3.4)$$

$$\begin{matrix} (2,81^*) & (2,63^*) & (3,51^*) & (-1,75^{***}) \end{matrix}$$

$$R^2 = 0,36 \quad DW = 2,16 \quad ADF = -6,75^*$$

в) гривневі кредити

$$crh_t = 0,638crh_{t-1} + 0,219crh_{t-2} + 0,252y_t + 0,089rem_{t-3}, \quad (3.5)$$

$$\begin{matrix} (4,17^*) & (1,45) & (1,17) & (1,98^{***}) \end{matrix}$$

$$R^2 = 0,37 \quad DW = 2,106 \quad ADF = -6,26^*$$

де cr_t — сукупний обсяг наданих кредитів (млрд. грн), crd_t і crh_t — обсяги валютних та гривневих кредитів, відповідно (млрд. грн), y_t — ВВП (в цінах 1994 р.), rem_t — приватні трансферти (% від ВВП). Усі показники використано у вигляді перших різниць відповідних логарифмів.

Асиметричний вплив приватних трансфертів на обсяги валютних і гривневих кредитів може пояснюватися міркуваннями валютного ризику та диверсифікації кредитного портфеля. Надходження приватних трансфертів обмежують потребу в отриманні валютних кредитів, становлячи альтернативне джерело кредитних ресурсів (рівняння (3.4)). Це може стосуватися як інвестицій малого і середнього бізнесу, так і приватного споживання. Домашні господарства, що отримують приватні трансферти, не потребують дешевших, але водночас ризиковніших з погляду практики неодноразових девальвацій гривні, валютних кредитів. Подібна мотивація може стосуватися й приватних інвесторів. Водночас доступ до приватних трансфертів як джерела

валютних надходжень може слугувати своєрідною гарантією на випадок девальвації гривні, що схиляє до отримання гривневих кредитів (рівняння (3.5)). В такому разі отримується виграш від знецінення грошової одиниці.

Негативний вплив приватних трансфертів на обсяги валютного кредитування домінує, що підтверджується оцінками для загального обсягу кредитування (рівняння (3.3)). Загалом така залежність не виглядає оптимальною, адже приватні трансферти не сприяють збільшенню обсягів кредитування, а в ширшому розумінні — розвитку фінансового ринку. Не виключено, що зменшення попиту на валютні кредити відбиває поглиблення доларизації економіки. У такому разі надходження приватних трансфертів стає одним з чинників дезорганізації фінансового ринку, адже доларизація економіки погіршує управління грошовою масою і створює перебільшені ефекти від девальвації грошової одиниці в сукупному попиті, які послаблюють стандартний стимулюючий вплив через поліпшення сальдо експорту-імпорту товарів і послуг⁴⁴.

З інших залежностей варто зауважити підвищену кореляцію між динамікою ВВП і обсягами валютного кредитування: кожен відсоток зростання ВВП супроводжується збільшенням таких кредитів на 1,4%. Водночас немає залежності гривневих кредитів від зростання ВВП (відповідний регресійний коефіцієнт є додатним, але йому бракує статистичної значущості), що знижує залежність загального обсягу кредитування від динаміки ВВП. Підвищений зв'язок між темпом зростання ВВП і валютними кредитами з певністю відбиває інвестиційне спрямування таких кредитів, які використовуються переважно для придбання іноземного обладнання і технологічних товарів. Обсяги кредитування доволі інерційні, що більшою мірою стосуються гривневих кредитів.

⁴⁴ Зокрема, наявність валютних активів у володінні приватного сектора може спричинити збільшення внутрішнього попиту (ефект добробуту), яке нівелюватиме вплив девальвації грошової одиниці на торговельний баланс.

Надходження приватних трансфертів дозволяють збільшити обсяги депозитів банківської системи:

$$\begin{aligned} dep_t = & 0,056 & -0,085e_t & + 0,448y_{t-2} & + 0,084rem_{t-2}, & (3.6) \\ & (9,44^*) & (-3,88^*) & (1,84^{***}) & (1,70^{***}) \\ & R^2 = 0,32 & DW = 2,06 & ADF = -7,18^* \end{aligned}$$

де dep_t — депозити банківської системи (млн. грн), e_t — обмінний курс гривні (грн. за долар). Усі показники використано у вигляді перших різниць відповідних логарифмів (дані 2001Q4—2013Q4).

З лагом у два квартали надходження приватних трансфертів сприяє збільшенню обсягів депозитів банківської системи. Це означає, що отримувачі надходжень від працюючих за кордоном певний час очікують перш ніж прийняти рішення про заощадження частини коштів на банківських рахунках. Отриманий коефіцієнт приблизно відповідає амплітуді збільшення гривневих кредитів внаслідок надходжень приватних трансфертів (рівняння (3.5)). Так само з лагом у два квартали відбувається збільшення депозитів внаслідок прискорення динаміки ВВП, що цілком очікувано. Девальвація гривні на 10% зменшує обсяг депозитів на 0,85%.

Декілька інших можливих застосувань приватних трансфертів виглядають досить суперечливо. Зокрема, це стосується згаданої вище пропозиції А. Гайдуцького щодо використання приватних трансфертів для збільшення доходів бюджету [14, с. 24–37]. З одного боку, це вимагає адміністративної формалізації фінансових потоків, що навряд чи легко реалізувати на практиці. З іншого боку, правильніше утриматися від додаткових податків та зборів, а натомість зосередитися на створенні стимулів для інвестиційної діяльності.

Поки що в Україні немає зв'язку між приватними трансфертами і надходженнями до бюджету:

$$\begin{aligned} rev_t = & 0,123metal_{t-2} & -0,565y_t & -0,045rem_t, & (3.7) \\ & (2,21^{**}) & (-2,38^{**}) & (-0,87) \\ & R^2 = 0,28 & DW = 2,04 & ADF = -7,20^* \end{aligned}$$

де rev_t — надходження до зведеного бюджету (% від ВВП), $metal_t$ — світові ціни на метал (індекс, 2005=100). Усі показники використано у вигляді перших різниць відповідних логарифмів.

Коефіцієнт при rem_t виявився від'ємним, але йому бракує статистичної значущості. Це означає, що приватні трансферти принаймні не стали чинником збільшення надходжень до бюджету. Така ситуація підкреслює важливість заходів щодо зміни існуючого стану справ.

Примітно, що надходження до бюджету позитивно залежать від світової ціни на метал (з лагом у два квартали), тоді немає очікуваного прямого зв'язку з динамікою ВВП. Виразна антициклічність показника надходжень до бюджету, яку можна наближено вважати свідченням антициклічності податкових надходжень, не виглядає найкращою структурною характеристикою української економіки і може бути наслідком використання фіскальної дисципліни для досягнення фінансової стабілізації. У такому разі під час кризових явищ (спад виробництва) здійснюються заходи щодо збільшення надходжень до бюджету. Водночас за умов економічного буму відбувається зменшення податкових та інших надходжень до бюджету.

Відсутність сприятливої залежності сальдо бюджету від приватних трансфертів підтверджується оцінками VAR/VEC (додаток Б). Водночас помітно, що поліпшення сальдо бюджету призводить до збільшення приватних трансфертів (вага у декомпозиції залишків поступово сягає 20%). Це можна інтерпретувати таким чином, що заходи щодо збільшення податкових надходжень або зменшення урядових видатків супроводжуються збільшенням трудової міграції, а це, зі свого боку, призводить до збільшення приватних трансфертів. Надходження приватних трансфертів мають поміркований інфляційний вплив, що загалом відповідає логіці функціональних взаємозв'язків (рис. 2.1).

Приймаючи вагомий зв'язок між поліпшенням сальдо бюджету і економічним зростанням⁴⁵, доцільно формувати механізми впливу приватних трансфертів на збільшення надходжень або зменшення видатків бюджету. Тим паче це важливо з погляду оберненого зв'язку між збільшенням ВВП і сальдо бюджету, який виглядає аномально і загалом вимагає окремого дослідження. Водночас збільшення ВВП сприяє надходженням від міграції, що свідчить на користь припущення про аподібний зв'язок між доходом і міграцією. Поліпшення сальдо бюджету теж збільшує приватні трансферти на довгострокову перспективу. Така залежність може бути наслідком підвищеного попиту на гроші в разі посилення податкової дисципліни або зменшення урядових видатків (різноманітні субсидії, пільги тощо).

Недоцільність використання фіскального тиску для отримання додаткових податкових надходжень від працюючих за кордоном зовсім не означає відмови від багатьох практичних рішень, які отримали застосування за кордоном в процесі регулювання трудової міграції. Окрім розвитку малого і середнього бізнесу, що не викликає жодних раціональних заперечень, видається доцільним зміцнення зв'язку між приватними трансфертами і сальдо бюджету. Ідеальне вирішення — оподаткування доходів мігрантів згідно діючого законодавства (об'єктивно цьому сприятиме легалізація працюючих за кордоном українців). У гіршому випадку це можна робити на базі середньої заробітної плати в Україні, виходячи з кількості проведених днів за кордоном.

Одним з дієвих рішень можуть стати спільні програми заохочення репатріації трудових мігрантів. У більшості випадків такі програми мають селективний характер, оскільки розраховані на заохочення репатріації тільки визначених категорій іммігрантів, а саме: осіб, національності яких є

⁴⁵ Вартує уваги, що довгострокові коефіцієнти відповідної VEC-моделі теж передбачають довгострокову пряму залежність рівнів ВВП і приватних трансфертів від поліпшення сальдо бюджету. Подібно приватні трансферти підвищують довгостроковий рівень споживчих цін.

небажаними для країни-імпортера; професій які не користуються попитом на національному ринку праці і т.п. Дані програми передбачають спільне будівництво засобами країн-імпортерів і експортерів робочої сили підприємств у країнах походження з використанням грошових заощаджень робітників-мігрантів. Результатом подібних заходів повинно було стати, з одного боку, уповільнення нової еміграції, а з іншого боку — забезпечення робочими місцями визначеної частини реемігрантів.

Прикладом такого співробітництва є Німеччина і Туреччина, які підписали двосторонню угоду про створення кооперативів розвитку, а в подальшому й акціонерних товариств із залученням коштів турецьких гастарбайтерів. У Нідерландах ініційовано державний проект, розрахований на стимулювання від'їзду іноземців із країни і забезпечення їх зайнятості на батьківщині, що передбачає надання кредитів робочим мігрантам, які бажають відкрити, власні невеликі підприємства на батьківщині. У рамках даної програми у колишній Югославії був створений спеціальний фонд для фінансування зайнятості в економічно відсталих районах масової еміграції. В Італії міграційна політика до 2007 р. практично зосереджувалася на переведенні іммігрантів із нелегального статусу в легальний [86, с. 171], однак останнім часом помітно урізноманітнення підходів.

Для України видається можливим запозичення відразу декількох із перелічених вище підходів. По-перше, цілком реалістично започаткувати кооперативи розвитку за німецько-турецьким зразком. Оскільки значна кількість вітчизняної трудової міграції зайнята у сільському господарстві, природним є функціонування таких кооперативів саме у цьому секторі. Відповідну діяльність необхідно підтримувати доречними фінансовими інструментами, як пільгові кредити, дольова участь чи компенсація видатків на інфраструктуру.

По-друге, вартує уваги спільне пільгове кредитування реемігрантів, що плануються зайнятися підприємницькою діяльністю. Необхідною передумо-

вою для таких проектів має бути наявність відповідного досвіду за кордоном та участь з власними фінансовими активами.

По-третє, регіональні фонди зайнятості можуть поширювати свою діяльність не лише на реемігрантів, але й членів їхніх сімей, що залишилися в Україні. Це може сприяти становленню підприємницької діяльності в різноманітних сферах і таким чином створювати джерела для збільшення податкових надходжень.

Для координації відповідної різнопланової діяльності в Україні визріла необхідність створення спеціалізованого органу, аналогічного за функціями міграційним службам інших країн. Зокрема, в СНД міграційні служби створено у всіх країнах, за винятком України та Білорусі. Така служба може мати самостійний статус — з підпорядкуванням Кабінету Міністрів, або функціонувати в структурі Міністерства юстиції чи МВС. Регулювання міграції повинно стосуватися не лише вирішення серйозних життєвих проблем, пов'язаних з репатріацією, поверненням депортованих, вимушеними та нелегальними міграціями, але й способів використання приватних трансфертів і міграційного капіталу загалом. Також необхідно активізувати роботу Ради з питань трудової міграції при Кабінеті Міністрів України, використати рішення П'ятого Всесвітнього форуму українців.

Можна погодитися, що для реалізації державної міграційної політики України за кордоном доцільно передбачити низку заходів [84], які необхідно модифікувати таким чином, щоб повніше врахувати орієнтацію на ефективніше використання приватних трансфертів:

- запровадження у складі дипломатичних установ України у країнах, де перебуває значна чисельність працівників-мігрантів (Італія, Греція, Іспанія, Португалія, Велика Британія), посади штатних працівників, які би опікувались питаннями праці та соціального забезпечення трудових мігрантів, а також використання відповідних приватних трансфертів як на місці (приміром, для розвитку освітніх ініціатив), так і в Україні. Зокрема, на увагу

заслугує запровадження схеми надання пільгових кредитів на основі накопичувальних рахунків мігрантів для набуття освіти, вирішення житлового питання, відкриття малого бізнесу тощо;

- організаційна, інформаційна, дипломатична та фінансова підтримка громадських об'єднань мігрантів за кордоном, використання їхніх можливостей для поширення серед мігрантів актуальної інформації щодо повернення, працевлаштування чи відкриття власного бізнесу в Україні;

- зменшення ставок імпортного мита на ввезення мігрантами інструментів та устаткування з метою започаткування власного бізнесу в Україні;

- забезпечення органами місцевої влади, соціальними службами інформаційної та психологічної допомоги в реінтеграції мігрантів, які повертаються додому;

- розробку та затвердження державної, а також регіональних (для регіонів, охоплених масовим виїздом на роботу за кордон) програм, спрямованих на заохочення повернення заробітчан.

Передусім необхідно враховувати специфіку країни як такої, що одночасно і віддає, і приймає населення та використовується для транзиту мігрантами. Кожний з цих векторів характеризується різними за характером і складом міграційними потоками, які, у свою чергу, вимагають диференційованого підходу і специфічних засобів впливу.

Умовою комплексного підходу є й співпраця різних відомств, що опікуються міграцією. Навіть у разі централізації більшості функцій управління в цій сфері шляхом створення Державної міграційної служби, залишається чимало питань щодо міграції та мігрантів, які мають спільно і скоординовано вирішуватися галузевими міністерствами (наприклад, працевлаштування та соціальний захист, грошові перекази, охорона здоров'я, освітні питання тощо).

Міграційна політика повинна мати виразний регіональний вимір і стосуватися цілком конкретних питань: а) сприяння зайнятості, б) отримання

нових професій і перекваліфікація (відповідно до потреб регіонального ринку праці), в) напрями використання грошових переказів на потреби підприємництва та соціальних ініціатив, г) суспільна реінтеграція мігрантів, що повертаються додому тощо. Зазначені проблеми стають ще загальнішими з врахуванням сучасної тенденції до повернення українських трудових мігрантів з країн Південної Європи, які найбільше потерпіли від світової фінансової кризи 2008—2009 рр. Відповідну тенденцію можна вважати “примусовим” поверненням трудових мігрантів, адже це відбувається під впливом не так поліпшення економічних умов в Україні, як внаслідок втрати можливостей праці за кордоном. Оскільки на найближчі роки не передбачається поліпшення економічної ситуації в країнах — найбільших акцепторах української трудової міграції, масове повернення трудових мігрантів додому слід вважати перманентним явищем.

Хоча отримані емпіричні результати (розділ 2) засвідчують конструктивний вплив приватних трансфертів як чинника прискорення динаміки ВВП та зниження безробіття на загальнодержавному рівні, такі результати не підтверджуються для регіональних даних. Поясненням може слугувати те, що сприятливий вплив приватних трансфертів реалізовується за допомогою механізмів обмінного курсу чи сальдо бюджету, які не актуальні на регіональному рівні. Можна зробити висновок, що поки що бракує ефективних механізмів використання приватних трансфертів на регіональному рівні.

Насамперед відповідні структури на регіональному рівні повинні координувати працевлаштування трудових мігрантів. Поки що зазначена робота не розглядається пріоритетним напрямком державної політики [75]. Оскільки в Україні проблема трудової міграції не видається настільки важливою, як приміром на Філіппінах⁴⁶, концентрація необхідних повноважень на регіональному рівні видається цілком достатньою для прийняття необхідних рішень.

⁴⁶ Наприклад, на Філіппінах Президент Республіки особисто цікавиться усіма питаннями політики стосовно зовнішньої трудової міграції та бере безпосередню участь у розробці міграційної політики й наглядає за впровадженням програм трудової міграції.

Питання праці та міграції мають розглядатися не лише з точки зору розвитку людських ресурсів, але передусім як невід'ємна складова програм регіонального економічного розвитку.

На регіональному рівні доцільно організувати спеціальну соціологічну службу з метою вивчення можливостей працевлаштування трудових мігрантів, а також мотивації учасників міграційних процесів. Йдеться не лише про вивчення спонукальних причин до міграції, але передусім дослідження можливостей використання грошових коштів від працюючих за кордоном для пожвавлення інвестиційного процесу в Україні. Отримане інфляційне забарвлення приватних трансфертів можна інтерпретувати ознакою їхнього використання переважно для збільшення приватного споживання. Відсутність бажаного інвестиційного спрямування можна пояснити як несприятливим інвестиційним кліматом, так і складнішими міркуваннями ментального, психологічного і економічного характеру. Масового розвитку дрібного і середнього бізнесу не відбувається; щонайбільше кошти мігрантів вкладаються у торговельні підприємства та заклади дозвілля (кафе, ресторани тощо). Немає свідчень скільки-небудь вагомих інвестицій у розвиток аграрного чи промислового виробництва.

Існуючі аналітичні центри, зокрема на зразок діючих при окремих академічних установах (Львівська політехніка), не повністю відповідають поставленим завданням, оскільки переважно концентруються на культурологічних завданнях, не ставлячи за мету дослідження економічних механізмів трудової міграції.

Важливо зосередитися на стимулюванні такої мотивації рішень у межах домашніх господарств, що передбачає трансфер капіталу між поколіннями. Якщо старше покоління під час праці за кордоном заощадило певні кошти, існують декілька способів використання зроблених заощаджень: а) збільшення поточного споживання, б) створення власної «подушки безпеки» у вигляді буферних заощаджень, покликаних забезпечити необхідними

коштами на старість, в) передача коштів власним дітям з метою започаткування власної підприємницької діяльності. Збільшення поточного споживання домашніх господарств — це найпростіший, але не найбільш ефективний спосіб використання приватних трансфертів. Акумуляція коштів на банківських рахунках чи здійснення заощаджень в інший спосіб (наприклад, придбання цінних паперів фондового ринку) становить кращу альтернативу, адже поліпшує можливості для інвестицій і запобігає як підвищенню цін на споживчому та інших ринках (нерухомість), так і зростанню попиту на імпорт. Сімейний бізнес — ще краще вирішення, але поки що бракує прикладів саме такого використання приватних трансфертів, що, природно, створює питання щодо пояснення причин такого стану справ: складний інвестиційний клімат, локальний монополізм, брак мотивації для підприємницької діяльності тощо. Відповідні питання виходять за межі даного дослідження, але, безумовно, становлять інтерес в контексті вивчення механізмів макроекономічного впливу приватних трансфертів.

Для України є підстави припустити, що збільшенню приватного споживання сприяють міркування порівняльного доходу, коли міграційні рішення приймаються на підставі поведінки оточуючого середовища. При цьому виїзд до праці за кордон може бути наслідком відповідної поведінки інших домашніх господарств. Також така мотивація передбачає використання приватних трансфертів передусім на цілі приватного споживання, яке може мати перебільшений (або статусний) характер. У такому разі для визначення характеру приватних трансфертів важливо ідентифікувати вектор економічних, соціальних і культурних чинників, як це пропонується в академічній літературі.

Ще один аспект становить компліментарність інвестицій, що фінансуються надходженнями приватних трансфертів, та інвестиційних проектів за участю місцевих інвесторів. Враховуючи специфіку вітчизняної трудової міграції, підвищеної віддачі слід очікувати від інвестицій у створення малих

селянських ферм, будівельних підприємств, транспортних фірм. Такі підприємницькі структури на основі капіталу та за особистою участю мігрантів або членів їхніх сімей здатні стати засобом залучення сучасних технологій для таких видів діяльності, які здатні створити краще середовище для інвестиційної діяльності великих та середніх підприємств.

Разом з тим міграційні процеси вимагають тіснішої співпраці та координації зусиль практично всіх урядових міністерств, що цілком можливо в рамках Міжвідомчої координаційної ради з питань міграції при Кабінеті Міністрів України, яку створено згідно з Постановою Кабінету Міністрів № 1056 від 10 липня 1998 р. [124]⁴⁷ На жаль, Рада провела лише два засідання з часу свого заснування, причому останнє в часі – ще далекому 1999 р. Відтак можна погодитися, що вона не функціонує. Водночас міжвідомчий підхід дозволяє сконцентрувати різноманітні управлінські та інші ресурси з тим, щоб оперативно задовольняти потреби трудових мігрантів. Крім того, виникають можливості для захисту вразливих шукачів роботи за кордоном від тенет недобросовісних вербувальників.

Важливим наслідком кращої організації роботи з трудовими мігрантами повинно стати створення банку даних про кон'юнктуру ринку праці у тій чи іншій країні, яке має проводитися постійно, зі залученням персоналу українських посольств за кордоном. Така діяльність передбачає збір аналітичної інформації, інтенсивні контакти з представниками іноземних компаній та державних установ у країнах-акцепторах вітчизняної трудової міграції.

⁴⁷ Раду очолює Віце-прем'єр України, заступником Голови Ради є Голова державного комітету у справах національностей та міграції, а до складу входять заступник Міністра закордонних справ, заступник Міністра внутрішніх справ, заступник Міністра праці та соціальної політики, заступник Міністра освіти та науки, заступник Міністра охорони здоров'я, заступник Міністра економіки, заступник Міністра фінансів, заступник Міністра юстиції, заступник Голови Державної прикордонної служби, заступник Голови державного комітету у справах національностей та міграції (Секретар Ради), заступник Голови Державної митної служби, заступник Голови Служби безпеки, представники Секретаріату Президента та Кабінету Міністрів України, що займаються питаннями міграції, а також Голова ради з питань міграції при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим.

Більшість зарубіжних країн-донорів трудової міграції створили спеціалізовані автономні органи при міністерствах праці, що відповідають за реалізацію національної програми трудової міграції відповідної країни. Прикладом, на Філіппінах відповідальність за вироблення міграційної політики покладається на управління, до складу якого входить лише п'ять осіб – представник приватного сектору, представник профспілок моряків, представник жіночих організацій, адміністратор та міністр праці, який очолює Правління. Така організація зводить до мінімуму кількість рівнів підпорядкування, спрощує спілкування між ними та підвищує ефективність прийняття рішень щодо міграційної політики. Правління має повноваження переглядати структуру програми працевлаштування за кордоном, передбачені нею процедури та механізми її реалізації, відповідно до вимог часу й динаміки міграційних процесів. Від рівня розвитку інституційної спроможності на пряму залежить, наскільки успішними будуть міграційна політика та програми трудової міграції в тій чи іншій країні, оскільки громадяни сприймають таку політику й такі програми саме через призму повсякденної роботи чиновників і рішень посадовців. Недостатня спроможність відповідальних установ ефективно й результативно керувати системою міграції є такою ж серйозною вадою, що й недосконалість законодавчо-нормативної бази у даній галузі, й так само ускладнює і без того проблематичні міграційні процеси.

Навіть попри зауважене вище погіршення економічної ситуації найбільших країнах-акцепторах, сукупний шенгенський потенціал трудової міграції та еміграції оцінюється досить високо. Згідно з результатами Донецького інституту соціальних досліджень та політичного аналізу, відсоток бажаючих шукати роботу за кордоном становить загалом 5,4%, ймовірний - 11,6%. Припускаючи збереження в найближчому майбутньому значного потенціалу вітчизняної трудової міграції, залишається актуальною реалізація урядової Концепції міграційної політики в Україні, прийнятої 27 лютого 2011 р., що визначає підходи до формування та створення інформаційно-аналітичної сис-

теми, яка дасть можливість автоматизувати процеси діяльності Державної міграційної служби України, здійснювати обмін інформацією з іншими органами державної влади з метою забезпечення реалізації ними державної політики у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших категорій мігрантів.

Концепцію передбачається реалізувати протягом 2013—2015 рр. у три етапи (рис. 3.2). На першому етапі передбачено декілька кроків: а) розробка законодавчих актів, що регулюватимуть збирання, зберігання та використання інформації про громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, а також обмін інформацією з відповідними органами виконавчої влади; б) створення телекомунікаційної мережі між Державною міграційною службою України та її територіальними органами і підрозділами; в) запровадження організаційних і технічних заходів щодо захисту персональних даних та створення системи захисту інформації; створення веб-порталу інформаційно-аналітичної системи [160].

Основними завданнями другого етапу передбачено: а) введення в дію інформаційних ресурсів, створених відповідно до законодавства у сфері захисту інформації та персональних даних; б) запровадження інформаційної (автоматизованої) системи обліку та аналізу міграційних процесів із забезпеченням конституційних гарантій щодо недопущення поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди; в) впровадження системи електронного документообігу з використанням цифрового підпису.

На третьому етапі має відбуватися повноцінний моніторинг, аналіз та оцінка ризиків міграційних процесів і вироблення пропозицій щодо зменшення негативного впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток держави. Загалом має відбуватися створення інформаційно-аналітичної системи, що сприятиме виконанню Плану дій щодо лібералізації

Європейським Союзом візового режиму для України, який схвалено на саміті Україна – Європейський Союз (22 листопада 2010 р., м. Брюссель).

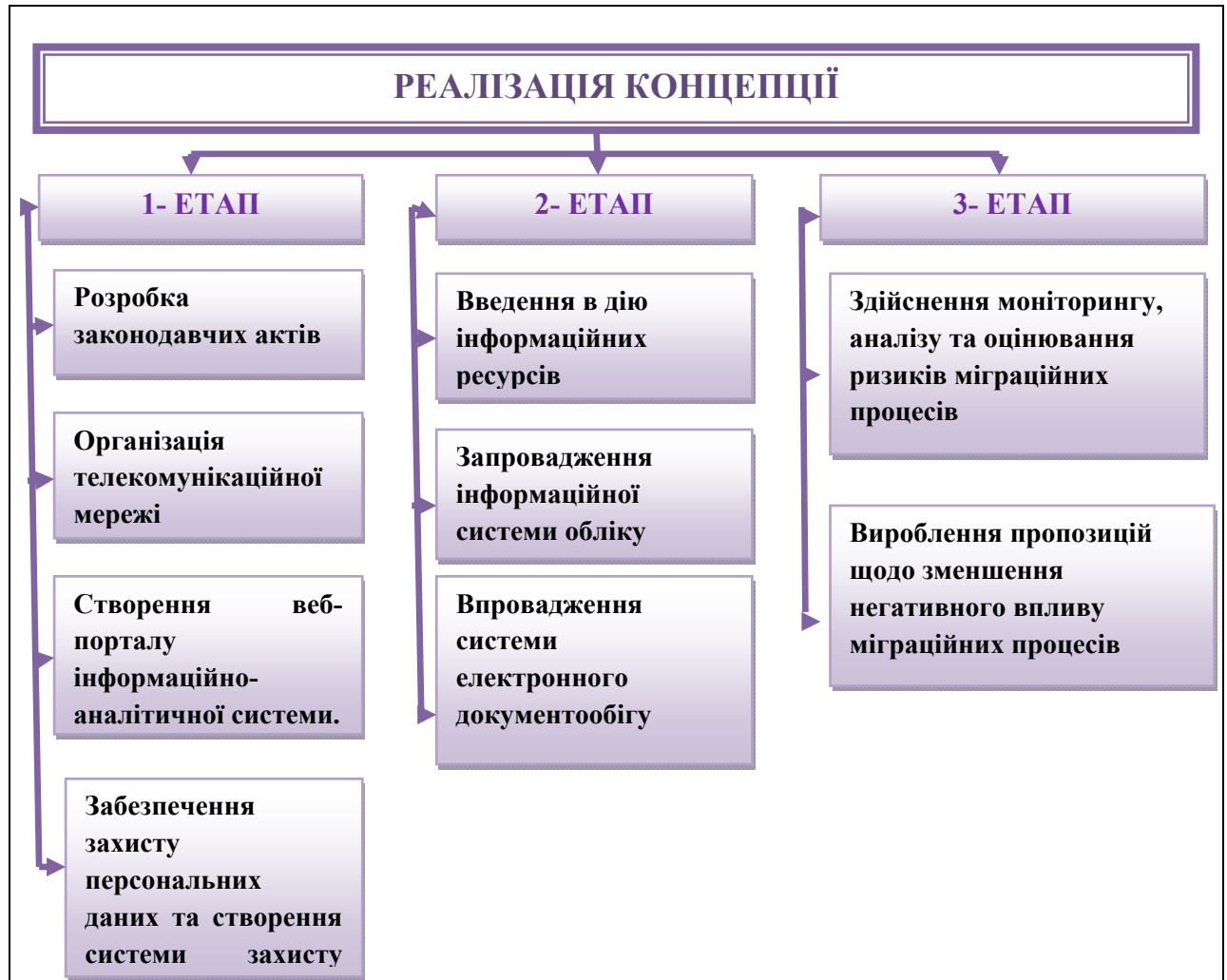

Рис. 3.1. Схема реалізації Концепції міграційної політики в Україні

Джерело: [160]

Окрім низки позитивних характеристик запропонованої Концепції міграційної політики в Україні (визначення основних проблем в міграційній політиці та способів їх вирішення, адаптація національного законодавства у сфері міграції до принципів міжнародного права, створення автоматизованої системи реєстру міграційних потоків, створення належної бази для прийняття ряду інших підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють більш практичні й оперативні-необхідні питання у міграційній сфері), можна виок-

ремити декілька потенційних негативних моментів. По-перше, запропоновані механізми вирішення міграційних проблем мають у більшій мірі декларативний характер і не стосуються конкретних проблем: залучення приватних трансфертів до інвестиційної діяльності, способів фінансової підтримки програм створення робочих місць за участю трудових мігрантів, розвиток інфраструктури депресивних регіонів з підвищеною схильністю до трудової міграції.

По-друге, не передбачено передачу повноважень у міграційній сфері єдиному органу державної влади, що мав би займатися реалізацією міграційної політики в Україні.

По-третє, не визначено механізмів захисту прав українських трудових мігрантів. Це видається важливим з погляду легалізації фінансових потоків та підвищення їхньої інвестиційного спрямування.

Нарешті, не акцентовано інструментальної ролі аналітичних процедур, зокрема в аспектах налагодження систематичних досліджень та надійного статистичного обліку міграційних процесів. Важливо відокремити в структурі приватних трансфертів грошових переказів від валютних транзакцій, що становить підвищений інтерес з погляду оцінки економічного впливу надходжень від працюючих за кордоном [335, с. 11].

Підсумовуючи аналіз напрямів економічної політики щодо використання приватних трансфертів, важливо досягти їхнього залучення офіційними каналами та більшого використання на інвестиційні цілі. Хоча емпіричні оцінки показують використання приватних трансфертів для збільшення банківських депозитів та кредитів, амплітуда відповідного впливу може бути вищою, тим паче з врахуванням помітного в 2012-2013 рр. зменшення надходжень від працюючих за кордоном. Необхідно підсилити аналітичну роботу щодо коротко- і довгострокового прогнозування надходжень приватних трансфертів, яке потрібне для оцінки стану платіжного балансу, оцінки масштабів трудової міграції (це важливо для розуміння процесів на ринку

праці), попиту на кредитні ресурси та динаміки ВВП. Державна міграційна політика України має орієнтуватися на зміцнення зв'язків зі середовищем трудових мігрантів, створення привабливих умов для використання валютних заощаджень у малому та середньому підприємстві, сільському господарстві, житловому будівництві тощо.

3.2. Підходи до заохочення інвестиційного впливу приватних трансфертів

Проблема залучення коштів працюючих за кордоном до інвестиційного процесу не залишається поза увагою вітчизняних високих посадових осіб. Зі слів директора Генерального департаменту кредитно-грошової політики НБУ О. Щербакової, потрібно думати над залученням коштів внутрішнього інвестора, передусім з міркувань значно вищої вартості гривневих фінансових ресурсів [108]. Хоча потенційні трудові мігранти краще усвідомлюють ринкову перспективу, зокрема у півтора рази частіше, порівняно з іншими особами, схвалюють створення сприятливих умов для підприємництва [131], в Україні далі бракує відповідних можливостей для реалізації приватних ініціатив. Але ознайомившись за кордоном з практикою ведення бізнесу, наші співвітчизники переконуються, що займатися цією справою в нашій країні — це справа занадто ризикована, а тому зароблені за кордоном гроші витрачаються на будівництво житла, освіту дітей, придбання предметів широкого вжитку, але не на відкриття власної справи.

Використовуючи логіку неформальної моделі Ю. Карлінга [221, с. 6], якщо приватні трансферти використовуються лише для збільшення приватного споживання, то майбутні видатки домашніх господарств можуть фінансуватися лише за допомогою все тих же надходжень від працюючих за кордоном, а це передбачає тривалість у часі процесу трудової міграції. Натомість у разі використання приватних трансфертів для заощаджень та інвес-

тицїй виникають передумови для створення джерел майбутнього доходу. Вторинні переваги виникають в разі використання трансфертів для придбання товарів і послуг місцевого виробництва. Найлегше це реалізувати в житловому будівництві, але головним викликом стає створення такого середовища, яке не залежатиме від приватних трансфертів на довгострокову перспективу, що дозволить відмовитися від трудової міграції як засобу вирішення економічних проблем країни-донора.

Водночас таке скерування приватних трансфертів на певні інвестиційні цілі не повинно бути екзогенним, тобто таким, що не враховує власної мотивації домашніх господарств, які отримують надходження від працюючих за кордоном. У такому контексті дуже перспективними виглядають тренінги з фінансових стратегій домашніх господарств, як це запропоновано Ю. Карлінгом. Такі тренінги дозволяють окреслити можливості використання акумульованого капіталу, оцінити відповідний баланс переваг та ризиків, а також знайти найкращий варіант інвестування.

Для конкретних українських умов такі тренінги повинні передбачати:

1) визначення оптимальної міжчасової стратегії приватного споживання та заощаджень. Проблему для більшості українських домашніх господарств становить бажання якнайшвидшого досягнення високих стандартів особистого споживання (автомобілі, побутова техніка) та облаштування власного житла, що в багатьох випадках зумовлює залучення споживчих кредитів (на додаток до надходжень від працюючих за кордоном). Така поведінка є ризиковною і не сприяє підтриманню макроекономічної рівноваги. Надмірне споживання — понад рівноважне значення довгострокового перманентного доходу — загрожує обмеженням інвестиційної активності та підвищує ймовірність кризи платіжного балансу внаслідок зростаючого попиту на імпорт;

2) оцінка доходності окремих видів заощаджень (гривневі та валютні депозити, придбання цінних паперів). Якщо банківські депозити далі залишаються найпоширенішим способом здійснення заощаджень, то придбання

цінних паперів становить порівняно малознайомий вид інвестиційної діяльності. Зрештою, за умови поточної невизначеності щодо стану банківської системи та підвищеної нестабільності обмінного курсу навіть розміщення коштів на депозитних рахунках передбачає портфельну диверсифікацію за валютою і терміном розміщення коштів, це не виглядає тривіальним завданням;

3) розрахунок прибутковості приватних підприємницьких ініціатив (відкриття об'єктів роздрібної торгівлі та сфери послуг, ремонтних майстерень тощо, провадження сучасного фермерського господарства і т.п.). Такі знання необхідні для ведення підприємницької діяльності, а їх відсутність найчастіше відлякує потенційних інвесторів.

Хоча припускається, що приватні трансферти дозволяють краще адаптуватися до реалій перехідної економіки та успішніше керувати ризиками [141; 363, с. 173—178; 298, с. 249–252], відповідна гіпотеза потребує верифікації за даними цілеспрямованих анкетних досліджень. Такі дослідження необхідно проводити серед трудових мігрантів та членів їхніх сімей з метою виявлення найбільш типових перешкод та сприятливих характеристик, що допомагають управлінню ризиками та адаптації до мінливих ринкових умов. Особистий досвід трудових мігрантів дозволяє виявити корисні відмінності економічного середовища за кордоном і в нашій країні, що можуть стати корисними для ширшого використання зарубіжного досвіду в практиці вітчизняних реформ.

Задля підвищення ефективності та рівня безпеки грошових переказів мігрантів необхідно підсилити державне регулювання у таких аспектах:

- максимальне спрощення законодавства у сфері надходжень грошових переказів;
- стимулювання самозайнятості та розвиток підприємництва;
- пільгові умови оподаткування для малого і середнього бізнесу;

- надання дозволу на безмитне ввезення засобів виробництва з-за кордону;
- сприяння підвищенню кваліфікації та перекваліфікації працюючих за кордоном;
- надання юридичної та консультаційної допомоги на випадок створення нових робочих місць.

Позитивний вплив на залучення грошових переказів з-за кордону матимуть такі заходи, як надання пільг по валютних вкладах у національних банках (вищий відсоток по депозитах порівняно із внутрішніми вкладами, звільнення депозитів від оподаткування, пільгові поштові та телеграфні тарифи на перекази в іноземній валюті тощо); продаж працівникам-мігрантам державних цінних паперів, які не оподатковуються; створення сприятливого клімату для використання валютних коштів на придбання товарів, землі під індивідуальну забудову, будівництво промислових об'єктів і об'єктів інфраструктури, купівлю виробничого устаткування; створення спеціалізованих державних закладів, які здійснюють консультативні функції.

Оподаткування приватних трансфертів має суперечливий характер. З одного боку, податки можуть пригнічувати виробництво, а з іншого — сприяють фінансуванню ефективних видатків державного і місцевих бюджетів. На наш погляд, не слід робити будь-яких винятків для працюючих за кордоном, а небажане збільшення приватного споживання оподатковувати за допомогою відповідних податків (ПДВ, на нерухомість, акцизи). Такі податки не перешкоджатимуть розвитку реального сектора, але одночасно допомагатимуть вирішенню фіскальних проблем.

Особливої уваги заслуговує податок на нерухомість, який зазвичай використовується для фінансування видатків місцевих органів влади. Слід зауважити, що регіони з високою трудовою міграцією (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Чернівецька області) відрізняються підвищеною схильністю до вкладення коштів у придбання нерухомості.

Досить часто це набуває перебільшеного характеру, що створює непотрібне відволікання коштів на цілі приватного споживання і обмежує інвестиційні можливості. Висока статусність нерухомості не дозволяє сподіватися на вирішення цієї проблеми «природним» шляхом — на основі запозичення досвіду країн перебування (Західна Європа), де об'єкти нерухомості не розглядаються засобом статусного споживання, а перевага віддається довгостроковій стратегії заощаджень, які мають гарантувати згладжування приватного споживання упродовж обох періодів — трудового і пенсійного. Дієве оподаткування нерухомості, з одного боку, збільшуватиме надходження у бюджет, а з іншого боку — слугуватиме профілактикою „бульбашки” на ринку нерухомості.

Якщо раціонально перерозподілити відповідні кошти, можна отримати істотне джерело поповнення внутрішніх інвестиційних ресурсів. Йдеться про розробку загальнодержавної та регіональної міграційних програм, орієнтованих на формування системи переказу міграційних коштів та надання інформаційно-консультаційної підтримки у їх освоєнні, сприянні у започаткуванні власного бізнесу, забезпеченні соціальних гарантій. Для стимулювання інвестування зароблених мігрантами коштів в економіку України необхідно створювати органами регіональної влади та місцевого самоврядування сприятливі умови для започаткування мігрантами власного бізнесу на основі створення малих та середніх підприємств, спільних підприємств тощо [128].

Не меншої уваги заслуговує процес повернення вчорашніх мігрантів на батьківщину. Оскільки працюючі за кордоном мають досвід ведення бізнесу, налагоджені зв'язки та нові ідеї, а також фінансові кошти, це дозволяє за належного державного сприяння створити нове підприємство спільно з іноземними партнерами. Таких прикладів достатньо багато в сусідній Польщі, яка теж відрізняється підвищеною трудовою міграцією. Найпереконливіше виглядає фірма SolarisBus&Coach, яку створено вчорашнім трудовим мігрантом — Кшиштофом Ольжевським, котрий довгий час працював інженером

на німецькій фірмі MAN⁴⁸. На сьогодні фірма SolarisBus&Coach перетворилася в одного з найбільших європейських виробників автобусів і трамваїв. Зрозуміло, що передумовою успіху стали навички засновника фірми та його ділові контакти, отримані під час роботи за кордоном.

Приклад фірми SolarisBus&Coach добре ілюструє відому ситуацію «потрійного виграшу», коли бенефіціарами стають окремі особи (К. Ольжевський), країна-акцептор (Німеччина) і країна-донор (Польща). Автобуси Solaris оснащено німецькими двигунами фірми MAN, вироблена продукція використовується і в Польщі, і в Німеччині, а також експортується у декілька десятків європейських країн. Загалом «потрійний виграш» передбачає не так вкладення коштів, як стимулювання трансферу технологій та підприємницького know-how. Надалі створення нових робочих місць дозволяє зупинити відтік за кордон робочої сили нижчої кваліфікації.

Останнім часом подібну практику намагаються всіляко стимулювати у Китаї та Індії, які, зі свого боку, копіюють раніший досвід Тайваню. Ставиться за мету повернення працюючих за кордоном у сегменті висококваліфікованої робочої сили, а передусім осіб, здатних створювати власні підприємства. На початку 1980-х років Тайвань створив технологічний парк Хіншу (Hinschu Science-based Industrial Park), який виявився достатньо ефективним засобом використання потенціалу зарубіжних тайванців, котрі в 1960—1970-х роках покинули країну. Станом на 2000 р. 113 із 289 компаній були створені колишніми мігрантами, що отримали освіту в США та інших західних країнах. Більшість компаній відкривали два офіси — на Тайвані і за кордоном, а також практикували ротацію працюючих. Іноземним фахівцям-етнічним

⁴⁸ SolarisBus&Coach — польська автобусобудівна компанія, що знаходиться у Болехово, біля Познані. Компанію було засновано 2 серпня 1994 р. Кшиштофом Ольжевським під назвою Neoplan Polska, ця компанія збирала автобуси Neoplan за ліцензією заводу-виробника. Вже через місяць, 5 вересня 1994 р. надійшло перше замовлення з Варшави на 15-метровий тривісний низькопідлоговий автобус Neoplan N4020. Рівно через рік, 5 вересня 1995 р., компанія виграла тендер на поставку 50 автобусів до Познані. У 1997 р. Neoplan Polska стала єдиною компанією Польщі, що випускала міські автобуси в широкому спектрі довжин: 10-метрові, 12-метрові, 15-метрові і двосекційні 18-метрові [361].

тайванцям компенсувалися кошти переїзду (до 1990-х років) та відсотки за іпотекою, а також полегшувалися умови створення власних підприємств. Певною мірою цей досвід пізніше повторив континентальний Китай: субсидії для вчорашніх мігрантів для придбання житла, безплатне навчання для дітей, допомога в знаходженні місця праці для членів сім'ї.

В Україні за період 2008—2012 рр. є чимало прикладів, коли вчорашні трудові мігранти за власні заощадження відкривають свій малий бізнес: швейні виробництва, готелі, перевезення, “зелений” туризм. Поки що немає прикладів створення технологічних промислових підприємств, але можна припустити, що з часом кількість перейде в якість. Доречно узагальнювати, вивчати і рекламувати такі приклади, доносити їх до відома наших співвітчизників, зокрема за допомогою рекламних кампаній за кордоном.

Міжнародний досвід показує, що ефективним механізмом оперативного залучення коштів на бюджетні потреби може бути випуск спеціальних державних облігацій та їх розміщення серед мігрантів і діаспори. За післявоєнні роки цим механізмом скористалися уряди більш ніж 20 країн світу (Ізраїль, Індія, Бангладеш, Китай, Ефіопія, Еритрея, Ліван, Пакистан, Непал, Марокко, Ямайка, Зімбабве, Кенія та ін.) на суму понад 50 млрд. доларів. З них майже 40 млрд. доларів припадає на дві країни — Ізраїль та Індію [18].

Деякі країни продають облігації для мігрантів у рамках програм фінансування інфраструктурних проектів (Ізраїль, Бангладеш, Філіппіни). Але більшість країн використовують такий механізм одноразово — для вирівнювання платіжного балансу, фінансування державного боргу, реалізації національних програм розвитку соціальної інфраструктури. Найбільш активно за такою програмою працювала Індія, де річні обсяги продажу облігацій сягають 30-50% сум офіційних грошових переказів, а в Ізраїлі — практично 100%.

Оцінюється, що Україна може розраховувати від продажу облігацій на отримання приблизно 3-6 млрд. доларів щорічно, а це становить лише 5% від усіх активів українських мігрантів і діаспори. Грошові перекази, на відміну

від інших інвестиційних ресурсів, не залежать від кризових процесів і мають антициклічну природу. Такий проект можна організувати під патронатом Міністерства фінансів чи Національного банку (як це відбувається в Індії, Непалі), державних банків (Шрі-Ланка, Китай), спеціалізованих державних компаній (Ізраїль, Ефіопія). Викуп облігацій та виплата процентного доходу гарантуються урядом [16].

На першому етапі облігації доцільно розповсюджувати у країнах найбільшої концентрації українців (країни ЄС, Росія, США, Канада, Ізраїль). Продаж облігацій можна здійснювати через консульства (як це має місце у Непалі), міжнародні банківські холдинги (Індія), відділення національних банків за кордоном (Філіппіни), спеціалізовані компанії (Ізраїль).

Ще одним способом використання коштів мігрантів можуть слугувати цільові облігації, зокрема у сфері житлового будівництва⁴⁹. Хоча попередній досвід таких облігацій виглядає недостатньо ефективним — з причини недостатньої довіри інвесторів, за умови вдосконалення відповідного механізму цільові облігації можуть стати одним з реальних методів залучення інвестиційних ресурсів при будівництві житла [102, с. 14–16].

Також для залучення міграційного капіталу можна використати іпотечні облігації, що становитимуть інтерес за умови підвищеної доходності порівняно з банківськими депозитами. Якщо такі облігації базуватимуться на високій якості іпотечних кредитів та зрозумілих засобах управління ризиками, це компенсуватиме відомі особливості українського ринку, які викликають недовіру інвесторів. Оскільки іпотечні облігації спеціалізованого

⁴⁹ Поняття “цільова облігація” було визначене Законом України “Про цінні папери і фондову біржу” від 18.06.1991 р. № 1201 –ХІІ [60]. В ст. 10 зазначено, що облігації можуть бути процентними і безпроцентними (цільовими). Обов'язковим реквізитом цільових облігацій є зазначення товару (послуг), під який вони випускаються. Згідно зі ст. 11 протокол рішення про емісію облігацій повинен обов'язково містити пункт щодо строку продажу відповідних товарів або надання відповідних послуг за даними цільовими облігаціями. Дохід за цільовими облігаціями не виплачується, а власникові такої облігації надається право на придбання відповідних товарів або послуг (ст. 13). Цільові безвідсоткові, так звані дисконтні, облігації можуть приносити власникові прибуток. Сьогодні існує два типи таких облігацій - короткострокові (на 1,5 або 2 роки) і довгострокові (від 2 до 10 років).

емітента можуть розраховувати на певні преференції з боку регуляторів, можна розраховувати на їх ліквідність та привабливість для інвесторів. Тому необхідно «підсилювати» іпотечні цінні папери за допомогою впливових державних інституцій – таких, як центральні банки або уряди. Найпростішим рішенням є створення універсального посередника – іпотечного агента, який спонсорується такими інституціями, в т.ч. через надання йому певних преференцій. До іпотечних активів централізованих у такого агента встановлюються жорсткі вимоги щодо якості, при цьому способи дотримання цих вимог не викликають у інвесторів жодних сумнівів, як і сумнівів у ліквідності його боргових зобов'язань, які прирівнюються до державних цінних паперів. Але попри всі позитивні якості іпотечних облігацій існує один негативний аспект - відсутність законодавчої бази, яка регулювала б обіг іпотечних цінних паперів.

Оскільки однією з найгостріших проблем трудової міграції є відсутність належного соціального захисту працівників-мігрантів⁵⁰, для залучення міграційного капіталу можна запропонувати ще один вид облігацій – “пенсійний”. Суб'єктами у цьому процесі є: Пенсійний фонд України, який випускає в обіг пенсійні облігації і бере на себе (від імені держави) зобов'язання при досягненні пенсійного віку виплачувати визначену суму коштів його пред'явнику (фізичній особі); громадяни, фізичні особи-підприємці, самозайняте населення, які купують пенсійні облігації для себе, а також юридичні особи – для своїх працівників; державний ощадний банк або інший державний банк, який надає послуги із збереження грошових коштів та здійснення виплати доходу пред'явникам пенсійних облігацій за вказівкою Пенсійного фонду; органи фінансового контролю. Для запровадження в Україні пенсійних облігацій потрібен

⁵⁰ За даними обстеження з питань трудової міграції, проведеного Держстатом України в 2008 р., лише 35,1% заробітчан мали дозволи і на перебування, і на роботу. Хоча більшість (83,6 %) мігрантів працювали за кордоном за наймом, трудовий контракт мала лише третина з них (34,5 %), решта працювали за усною домовленістю [87].

окремий закон, що регулюватиме усі моменти цього процесу, чітко визначити права та зобов'язання його учасників [157].

Випуск пенсійних облігацій повинен контролюватися Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, яка здійснює увесь контроль за додержанням законодавства Пенсійним фондом при випуску пенсійних облігацій. Основними функціями Комісії є формування і реалізація єдиної державної політики у сфері розвитку і функціонування ринку цінних паперів і їх похідних в Україні, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів; координація діяльності державних органів з питань формування ринку цінних паперів; державне регулювання і контроль за випуском і обігом цінних паперів і їх похідних на території України, забезпечення законодавчого регулювання в цій сфері. Крім того, Комісія зосереджує свою увагу на проблемах, які являються найбільш актуальними для розвитку економіки України – сприяння створенню належного середовища для залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій.

Випуск пенсійних облігацій повинен передбачати альтернативні варіанти вибору їх придбання і отримання доходу для громадян: більший дохід упродовж одного року чи менший дохід упродовж 3 чи 5 років, у будь-який час після досягнення пенсійного віку пред'явивши Пенсійному фонду пенсійну облігацію для погашення. Пенсійні облігації повинні мати вільний продаж та бути власністю особи, що гарантує останній повернення їх вартості з урахуванням рівня інфляції та додаткового відсотка. А також мати вільний обіг між її пред'явниками, тобто продаватися, передаватися в спадок, даруватися при цьому використовуватися не тільки при досягненні громадянами встановленого пенсійного віку в країні, але і при настанні інших страхових випадків (інвалідність, втрата годувальника тощо) (рис. 3.6.). Подібно до ощадних облігацій, пенсійні облігації призначені для громадян, котрі використовують їх для збереження і нагромадження власних коштів для пенсійного забезпечення. Довгострокова можливість

використання коштів Пенсійним фондом забезпечує формування ефективної фінансової політики в країні в цілому [157].

У багатьох країнах світу влада і суспільство давно усвідомили економічну важливість переказів, які здатні збільшити ВВП у державах — отримувачах грошових трансфертів. У Албанії понад 17% дрібного бізнесу засновано на кошти мігрантів, в Мексиці і Сальвадорі — 20-30%. Основними сферами вкладення капіталу є будівництво і придбання нерухомості, транспортних засобів комерційного призначення, розширення фермерського господарства та ін. Важливо, що перекази мігрантів набагато стабільніші порівняно з прямими і портфельними інвестиціями, а також збільшуються в періоди криз, військових конфліктів і напередодні великих свят [23].

З огляду на досвід залучення іноземного капіталу в інших країнах можна визначити такі перешкоди у здійсненні цього процесу: відсутність відповідного інвестиційного клімату; недосконалість ринкового механізму; нестабільність політичної ситуації; низький рівень ділової та професійної кваліфікації підприємців; відсутність зацікавлених партнерів; нестача привабливих інвестиційних проектів; руйнівна податкова система; відсутність дієвої системи страхування інвестицій; надмірний монополізм в економіці; надвисокий рівень інфляції; невирішеність питання щодо приватної власності на землю.

В умовах значних проблем державного бюджету суттєвою перешкодою для розвитку інфраструктурних проектів стає відсутність ефективного механізму державної підтримки, передусім у частині розвитку соціальної інфраструктури, яка недостатньо приваблива для приватних інвестицій [146].

Механізм забезпечення державної підтримки розвитку соціальної інфраструктури має базуватися на ефективному організаційному забезпеченні, яке передбачає законодавчу та програмно-цільову підтримку.

Державна підтримка розвитку соціальної інфраструктури передбачає визначення проблем, які існують у сфері соціальної інфраструктури, визна-

чення цілей і заходів з їх подолання та впровадження механізму реалізації цих заходів. Інструменти державної підтримки розвитку соціальної інфраструктури повинні використовуватись передусім як стимулюючі засоби для впровадження інфраструктурних проектів та прискорення економічного розвитку регіонів. Насамперед потрібна спеціальна нормативно-законодавча бази, покликана сприяти подоланню депресивності територій та стимулюванню соціально-економічного розвитку. Так, у Польщі розроблена національна стратегія регіонального розвитку, що передбачає п'ять ключових напрямів державної регіональної політики, головним з яких є розвиток і модернізація інфраструктури задля підвищення конкурентоспроможності регіонів [146].

Фіскально-кредитна допомога передбачає застосування низки економічних інструментів. Наприклад, в Японії використовують:

1) безпосередні стимули (податкові пільги й спеціальні норми амортизації) промисловим фірмам, що здійснюють інвестиції у депресивних територіях;

2) позики державних фінансових закладів і виплати процентів за позиками місцевих органів влади;

3) фінансування будівництва виробничої інфраструктури. У Франції застосовуються позики громадських фондів, податкові пільги (звільнення від плати за патент, прискорена амортизація). У Великобританії гранти у розмірі щорічної ренти для приватних осіб, що орендують будівлі промислового (або комерційного) призначення, на депресивних територіях можуть зростати удвічі; також практикується надання грантів (до 12% вартості отриманого кредиту) на виплату відсотків за будь-якою позикою, що надана малим підприємствам.

Інноваційно-організаційна підтримка розвитку соціальної інфраструктури полягає у створенні нових форм організації та функціонування продук-

тивних сил задля активізації соціально-економічного розвитку⁵¹. На українському ґрунті перспективно виглядає експеримент зі створення умов для розвитку соціальної інфраструктури в регіонах з інтенсивною міграцією. У підсумку це сприятиме покращенню якості та зростанню ефективності державного управління розвитком об'єктів соціальної інфраструктури на регіональному рівні [146].

В Україні для підвищення активності малих підприємств та стимулювання їхньої діяльності доцільно було б на державному рівні здійснити ряд практичних заходів, передусім щодо надання пільг для малого бізнесу [147]. Такий крок дасть реальну можливість для використання приватного капіталу, стимулює залучення коштів, зароблених мігрантами, для розвитку своєї держави.

Позитивний вплив на зростання обсягів грошових переказів з-за кордону матимуть такі заходи, як надання пільг по валютних вкладах у національних банках (вищий відсоток по депозитах порівняно із внутрішніми вкладками, звільнення депозитів від оподаткування, пільгові поштові та телеграфні тарифи на перекази в іноземній валюті тощо); продаж працівникам-мігрантам державних цінних паперів, які не оподатковуються; створення сприятливого клімату для використання валютних коштів на придбання товарів, землі під індивідуальну забудову, будівництво промислових об'єктів і об'єктів інфраструктури, купівлю виробничого устаткування; створення спеціалізованих державних закладів, які здійснюють консультативні функції.

⁵¹ У цій сфері класичним є приклад Силіконової долини — регіону в штаті Каліфорнія (США), де сконцентровані високотехнологічні підприємства з виробництва комп'ютерів та програмного забезпечення, засобів мобільного зв'язку та біотехнологій, а також крупні університети й наукові центри. Структурно-інституційні інструменти підтримки розвитку соціальної інфраструктури полягають у створенні передумов для збалансованого розвитку її об'єктів. Одним з таких інструментів виступає залучення приватних інвестицій у розвиток підприємств соціальної інфраструктури [179].

Абсолютна більшість інвестицій від асоціацій мігрантів йде на розвиток загальносуспільних потреб: будівництво водоочищувальних споруд, шкіл, медичних пунктів, місць відпочинку і розваг, парків тощо. Транснаціональні асоціації мігрантів, які беруть активну участь у розвитку своєї батьківщини, фактично, створюють паралельні владні структури по відношенню до традиційного режиму.

Одним із ключових напрямів державної політики щодо регулювання трудових міграцій повинно бути стимулювання інвестування зароблених мігрантами коштів в економіку України та забезпечення зворотності міграцій. Для цього необхідними є розроблення і впровадження спеціальної програми адаптації трудових мігрантів до українського суспільства, яке змінюється за період їх відсутності, стрижнем його має бути стимулювання самозайнятості та мікропідприємництва для осіб, які повертаються після трудової діяльності за кордоном. У цій програмі варто, зокрема, передбачити пільгові умови оподаткування протягом стартового періоду, дозвіл на безмитне ввезення засобів виробництва громадянами України з-за кордону, сприяння підвищення кваліфікації та перекваліфікації, надання юридичної та консультаційної допомоги. Ця програма має бути доповнена місцевими програмами розвитку малого бізнесу, створення нових робочих місць, зокрема і за рахунок коштів, зароблених українськими громадянами за кордоном (на сьогодні ефективність залучення «міграційних» коштів в економіку України, зокрема в малий бізнес, є вкрай низькою).

Ідея підтримки та розвитку підприємництва може бути реалізована на основі цілеспрямованої взаємодії трьох сторін: «органи влади - громадськість (контактні аудиторії) - спілки підприємців» (районного центру підтримки підприємства). Метою програмних заходів є створення дієвого механізму співпраці підприємців, найманих працівників недержавного сектора на засадах соціального партнерства у напрямі вирішення нагальних проблем

розвитку району, забезпечення зайнятості населення та вирішення інших проблем соціально-економічного розвитку.

Головне завдання - активізувати індивідуального виробника та підприємця. Організаційно забезпечити досягнення мети пропонується через створення центрів підтримки підприємництва, основними завданнями повинні бути:

- розвиток діалогу і співпраці в спільних інтересах органів місцевого самоврядування з підприємницькими колами;

- створення постійно діючого спільного дорадчого органу підприємницьких кіл для оперативного вирішення нагальних проблем взаємодії та активізації участі середнього класу у безпосередньому управлінні розвитком районів;

- проведення навчальних програм та семінарів для підприємців-початківців, а також організація надання консультаційних послуг місцевим підприємцям, фермерам, керівникам установ з надання консультаційних послуг з різних питань підприємницької діяльності;

- надання послуг по розробці бізнес-проектів для залучення інвестицій та кредитів (розробка установчих документів для створення підприємств різних форм власності та їх реєстрації, системи інформаційного забезпечення підприємницьких структур, технічна підтримка малого бізнесу тощо).

Для реалізації завдань центрів доцільно визначити як основні такі напрями:

Навчальний - розробка та проведення короткотермінових навчальних програм для фізичних осіб, безробітних фермерів та сільськогосподарських виробників; юридичних осіб (підприємств та сільських господарств); підприємців за участю представників місцевих органів влади, кредитних спілок, фінансових установ;

Консультаційний - юридичні консультації, консультування на етапі створення і розвитку бізнесу; солідарна участь влади у розвитку малого бізнесу;

Інформаційний - пошук нормативно-законодавчих документів; пошук вітчизняних підприємств-партнерів та закордонних компаній; надання інформації про кредити та фондові ресурси в Україні, послуги мережі Інтернет тощо.

Надання сервісних послуг технічного характеру, враховуючи, що підприємства-початківці, підприємці, фермери не мають матеріальних можливостей для придбання елементарних засобів комунікації для повноцінного ведення бізнесу. Центри повинні, при потребі, надавати послуги зв'язку (телефон, факс, електронна пошта), можливість користування іншою оргтехнікою тощо.

Розширення сектору малого приватного підприємництва дозволить послабити існуючу на регіональному рівні проблему безробіття, посилить ринкову конкуренцію, сприятиме формуванню ринкової інфраструктури та задовольнятиме потреби мігрантів шляхом самозайнятості та саморозвитку. Для фінансово-банківського сектора міграційний капітал може стати додатковим стимулом розвитку його інфраструктури та відкриє можливості розширення сфери послуг, адже більшість одержувачів переказів є жителями сільської місцевості, де доступ до фінансових установ є досить обмеженим.

Загалом, уряди більшості країн зрозуміли невідворотність та важливість процесів міграції і припливу міграційного капіталу, що за умов адекватного регулювання сприятливо впливає на економічний розвиток та розв'язання соціальних проблем регіону. Причому для запровадження таких програм реально (за відповідного спрямування зусиль урядових структур України) отримати підтримку від країн-реципієнтів вітчизняної робочої сили, які в умовах кризи, вочевидь, будуть зацікавлені в поверненні українських заробітчани на батьківщину [126, с. 20-28].

Основні пропозиції щодо використання міграційного капіталу передбачають:

1. Залучення трансфертів мігрантів до підприємницької діяльності – забезпечення органами регіональної влади та місцевого самоврядування сприятливих умов для започаткування мігрантами власного бізнесу на основі створення малих та середніх підприємств, спільних підприємств, участі у створенні корпорацій тощо:

а) Мігранти, повертаються в Україну з отриманим за кордоном досвідом ведення бізнесу, налагодженими за кордоном зв'язками та новими ідеями, а також з заробленими коштами, що дозволяє їм, за належного сприяння, створити нове підприємство спільно з іноземними партнерами. Створення спільних підприємств є значною перевагою для України адже дозволяє залучити не лише трансферти мігрантів, але й іноземні інвестиції, які активізують економічну діяльність. Для цього необхідно створити належне інформаційне, технічне та інше забезпечення для одночасного прийому та супроводу міграційного капіталу та іноземних інвестицій на місцевому рівні [81, с. 156-162];

б) Досить часто спостерігається ситуація, коли мігранти, які продовжують працювати за кордоном не мають бажання чи можливості повернутись в Україну, реально передбачають можливість ефективного використання зароблених грошей в Україні. На основі активізації співпраці між банківськими та іншими фінансовими установами, які виступатимуть в ролі посередників, пропонуємо посилити співпрацю між мігрантами, які виступатимуть у ролі кредиторів та підприємцями-реципієнтами кредитів. Можливі і інші форми залучення коштів мігрантів, наприклад, у формі портфельних інвестицій – купівля акцій, внесок в статутний фонд, частка в акціонерному капіталі.

2. Стимулювання інвестиційної діяльності комерційних банків з залученням міграційного капіталу:

а) Створення підрозділів у банківських установах, основною функцією яких було б надання інформаційної та консультаційної підтримки мігрантам щодо кредитної політики держави та безпосередньо банку, допомоги у розрахунку ефективності залучення кредитних коштів для реалізації певного інвестиційного проекту, залучення коштів на депозити з метою подальшого використання їх для кредитування підприємств малого і середнього бізнесу;

б) Удосконалення системи переказу коштів від мігрантів з-за кордону. Досвід Португалії: в середині 90-х років урядом країни було скасовано плату за переказ коштів від мігрантів по всій мережі найбільших банків, які мали кореспондуючі рахунки в банках за кордоном. Це спричинило до швидкого зростання кількості переказів через банківську мережу, дозволило зменшити втрати мігрантів, легалізувати грошові потоки та принесло значну вигоду банківській системі країни [279].

3. Посилення ролі небанківських фінансових установ у залученні коштів мігрантів:

а) створення розгалуженої мережі пенсійних фондів за рахунок відрахувань мігрантів, які проживають за кордоном, проте в майбутньому планують повернутись на Україну;

б) створення кредитних спілок для відновлення функцій кооперації та отримання переваг від спільної діяльності;

в) створення мережі інвестиційних венчурних компаній та фондів з метою ефективного поєднання інвестицій та інновацій;

4. Розширення функції консалтингових установ (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Механізми взаємодії мігранта та консультаційної установи

Джерело: [128, с. 723-728]

а) створення організації по роботі з мігрантами, що повернулись в Україну:

- проведення інформаційної, роз'яснювальної та пошукової роботи з питань працевлаштування;
- надання консультацій з питань відкриття власного бізнесу;
- надання рекомендацій стосовно проблематики ведення власного бізнесу з врахуванням економічних (аналіз ринку, перспектив розвитку галузі, складання бізнес-плану, розробка маркетингової програми і т.д.), юридичних (реєстрація підприємства, умови отримання ліцензій та патентів і ін.) та інших питань;

б) створення консалтингового центру для осіб, яким мігранти надсилають кошти.

Оскільки мігранти працюють за кордоном, але значну частину коштів надсилають на батьківщину в розпорядження рідних та близьких, необхідно

розробити механізм тристоронніх контактів між мігрантом, розпорядником коштів та посередницько-консалтинговою установою [102, с. 205-210].

Потенційні трудові мігранти схвалюють створення сприятливих умов для підприємництва в Україні, оскільки ринкову перспективу усвідомлюють краще за інших громадян. Але наші співвітчизники переконуються, що займатися цією справою в нашій країні — це справа занадто ризикована, а тому зароблені за кордоном гроші витрачаються на будівництво житла, на освіту дітей, предмети широкого вжитку, але не на відкриття власної справи.

Позитивний вплив на залучення грошових переказів з-за кордону матимуть такі заходи, як надання пільг по валютних вкладах у національних банках; продаж працівникам-мігрантам державних цінних паперів, які не оподатковуються; створення сприятливого клімату для використання валютних коштів на придбання товарів, землі під індивідуальну забудову, будівництво промислових об'єктів і об'єктів інфраструктури, купівлю виробничого устаткування; створення спеціалізованих державних закладів, які здійснюють консультативні функції.

Для залучення міграційного капіталу на ринку України можна би було використати такий механізм кредитування, як іпотечні облігації. Це компенсуватиме певні особливості українського ринку, які викликають невпевненість в інвесторів.

Ще можна запропонувати пенсійні облігації залучення міграційного капіталу в Українську економіку. Можливість використання коштів Пенсійним фондом забезпечить формування ефективної фінансової політики в країні.

Одним із напрямів державної політики щодо регулювання трудових міграцій повинно бути стимулювання інвестування зароблених мігрантами коштів та забезпечення зворотності міграцій. Для цього необхідними є розроблення і впровадження спеціальної програми адаптації трудових мігрантів до українського суспільства, яке змінюється за період їх

відсутності, а також стимулювання самозайнятості та мікропідприємництва для осіб, які повертаються після трудової діяльності за кордоном.

Запропоновані принципи сприятимуть зростанню довіри, збільшенню поінформованості мігрантів та впевненості у власних силах, що безсумнівно позитивно відобразилося б на активізації підприємницької діяльності.

3.3. Шляхи нейтралізації міграційних ризиків на ринку праці

Розвиток підприємницької ініціативи, включно з використанням для цього приватних трансфертів, може вважатися одним із способів нейтралізації міграційних ризиків на ринку праці. Однак такі дії необхідно підтримати додатковими кроками, що здатні поліпшити координацію попиту і пропозиції на ринку праці.

Як зауважено в розділі 1, певні труднощі може становити недвозначний вплив приватних трансфертів на ринку праці. З одного боку, це може створювати попит на робочу силу, в контексті поживлення сукупного попиту та інших сприятливих макроекономічних ефектів. З іншого боку, створення стимулів для подальшого виїзду працюючих за кордоном та послаблення мотивації до праці для членів родин працюючих за кордоном може позначитися зменшенням пропозиції робочої сили, а це означає підвищення рівноважної заробітної плати, що лише погіршує ситуацію на ринку праці.

Візуальне порівняння даних приватних трансфертів і безробіття викликає декілька зауважень. По-перше, в 2001—2003 рр. приватні трансферти (у відносному вимірі) зростали — на тлі високого безробіття, яке, втім, поступово спадало. Це схиляє до припущення, що високе безробіття було чинником трудової міграції, яка генерувала надходження від працюючих за кордоном. Надалі в 2004—2006 рр. обидва показники синхронно знижувалися. Така динаміка лише посилює припущення щодо оберненого зв'язку між вітчизняним безробіттям і трудовою міграцією (приватними трансфертами), причому причинність може бути взаємною: надходження від працюючих за кордоном можуть сприяти вирішенню проблеми зайнятості в Україні. Ситуація в 2007

р. виглядає дещо аномально, адже значне збільшення приватних трансфертів відбулося на тлі триваючого зниження безробіття, хоча у I кварталі 2007 р. зареєстровано вище безробіття. Як вже зазначалося, стрімке збільшення надходжень від працюючих за кордоном могло пояснюватися як бумом на ринку нерухомості, так і загостренням політичної ситуації, що спонукало до підтримки сімей в Україні. З початку 2008 р. приватні трансферти знову стали синхронізованими з показником безробіття.

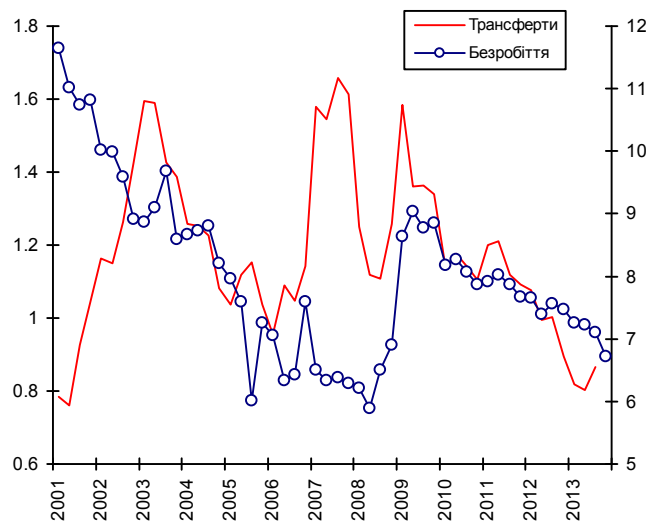

Рис. 3.3. Приватні трансферти (% від ВВП) та безробіття (%), 2001—2013 рр.

Джерело: *МВФ International Financial Statistics*

По-друге, в кризових 2008-2009 рр. локальне збільшення приватних трансфертів співпало в часі зі зростанням безробіття. В такому разі можна припустити, що спрацював альтруїстичний мотив — підтримка сімей в Україні. Також можна зауважити, що збільшенню приватних трансфертів могла сприяти девальвація гривні, яка значно підвищила купівельну спроможність іноземних грошових активів.

По-третє, у післякризовий період відновилася попередня спадна симетрія трендів безробіття та приватних трансфертів. Це могло бути наслідком багатьох причин: а) зменшення заробітків за кордоном внаслідок погіршення економічної ситуації у найбільших країнах-акцепторах (Греція,

Італія, Іспанія), б) вимушене повернення частини працюючих за кордоном додому, в) повернення додому внаслідок зменшення безробіття.

Тест Гренджера виявляє взаємну причинність обох показників – приватних трансфертів та безробіття, що виявляється з лагом у два квартали (табл. 3.1). Отриманий результат означає, що не лише безробіття схиляє до трудової міграції, яка згодом зумовлює надходження приватних трансфертів, але й навпаки – приватні трансферти впливають на ринок праці. Як показано у розділах 1-2, механізми такого впливу можуть бути доволі різноманітними. Якщо приватні трансферти мають інвестиційний характер і слугують збільшенню попиту на робочу силу, можна розраховувати на зменшення безробіття. Протилежний ефект може мати погіршення якості робочої сили у зв'язку з еміграцією найбільш кваліфікованих працівників, що унеможливує реалізацію перспективних інвестиційних проектів.

Таблиця 3.1

Тест Гренджера для показників приватних трансфертів та безробіття

Гіпотеза	Лаги			
	1	2	3	4
Приватні трансферти не впливають на безробіття	0,022 (0,880)	6,527 (0,003 [*])	4,083 (0,011 ^{**})	2,895 (0,032 ^{**})
Безробіття не впливає на приватні трансферти	0,867 (0,355)	7,609 (0,001 [*])	3,709 (0,017 ^{**})	4,650 (0,003 [*])

З боку пропозиції робочої сили так само можуть спостерігатися протилежно орієнтовані процеси. Отримання приватних трансфертів можуть використовуватися для підвищення якості робочої сили в різноманітних проявах, які зазвичай наголошуються прихильниками теорії людського капіталу: освіта, здоров'я, кращий відпочинок, вищий ступінь задоволення від рівня життя тощо. В такому разі пропозиція робочої сили зростає, а

безробіття знижується (при одночасному зниженні заробітної плати). Проте не виключено, що надходження від працюючих за кордоном можуть слугувати чинником заміщення доходів від трудової діяльності або навіть фінансувати виїзд за кордон у пошуку вищих заробітків. Така інтерпретація передбачає підвищення безробіття при надходженні приватних трансфертів.

Для докладнішого аналізу функціональних залежностей використано таку структурну модель, яка не враховує чинника доходу (ВВП):

$$un_t = -0,148rem_{t-3} + 0,068w_{t-2} + 0,266crisis, \quad (3.2)$$

$(-2,77^*) \quad (1,94^{***}) \quad (1,82^{***})$
 $R^2 = 0,12 \quad DW = 2,03 \quad ADF = -3,60^*$

$$w_t = 0,007rem_{t-1} - 0,046un_t - 0,012crisis, \quad (3.3)$$

$(4,86^*) \quad (-3,04^*) \quad -(1,07)$
 $R^2 = 0,23 \quad DW = 2,23 \quad ADF = -3,48^{**}$

$$rem_t = 0,772rem_{t-1} - 0,629un_t - 0,362w_{t-1} \quad (3.4)$$

$(9,83^*) \quad (-2,70^*) \quad (-2,63^*)$
 $+ 0,833I_t + 0,501crisis,$
 $(2,91^*) \quad (2,61^*)$
 $R^2 = 0,57 \quad DW = 1,99 \quad ADF = -3,31^{**}$

де un_t — безробіття (%), w_t — реальна заробітна плата (індекс, 2000=100), I_t — норма інвестицій (% від ВВП), rem_t — приватні трансферти (% від ВВП), $crisis$ — фіктивна змінна для врахування кризових явищ 2008—2009 рр. (2008Q3—2009Q4 — 1, решта періодів — 0).

На відміну від регресійної моделі (2.7)—(2.10), показник доходу (ВВП) приймається таким, що не залежить від чинників сукупного попиту. Це дозволяє перевірити стійкість отриманих результатів до модельних припущень.

Отримані результати виявляють декілька функціональних залежностей, що важливі у контексті нейтралізації міграційних ризиків на ринку праці. Найперше приватні трансферти виразно слугують чинником зниження безробіття (відповідний коефіцієнт є значущим на рівні 1%), що відповідає логіці як інвестиційного використання находжень від працюючих за кордоном (по-

пит на робочу силу), так і моделей людського капіталу (пропозиція робочої сили). Подібними є висновки на основі моделі (2.7)—(2.10), яка, втім, пропонує набагато сильніший зв'язок між обома показниками. Водночас вище безробіття обмежує надходження приватних трансфертів, що не виглядає стандартною залежністю, якщо прийняти пряму пропорційність між надходженнями від працюючих за кордоном та міграцією робочої сили. Одним з пояснень можуть бути згадані вище кошти трудової міграції. Припускаючи зменшення доходів домашніх господарств у періоди, коли зростає безробіття, це обмежує можливості для виїзду за кордон. Не виключено, що існує деякий “пороговий” рівень коштів міграції, нижче якого виїзд за кордон не відбувається.

Суперечливий характер приватних трансфертів виявляється у тому, що їхні надходження підвищують рівень заробітної плати, а це, зі свого боку, стає чинником підвищення безробіття. Така залежність не суперечить припущенню про обмеження пропозиції робочої сили внаслідок вищих коштів утримання, як це аргументовано для регіональної “пастки стагнації” в регіонах з підвищеною схильністю до міграції робочої сили [174, 176].

Разом з тим підвищення заробітної плати має стандартний обмежуючий вплив на обсяги приватних трансфертів, що неважко пояснити зменшенням стимулів для міграції внаслідок вищих доходів на вітчизняному ринку праці (примітно, що у моделі (2.7)—(2.10) залежність є протилежною і важкою для інтерпретації). Підтверджено емпірично результати багатьох анкетних опитувань, що серед причин, які спонукають наших громадян до пошуку роботи за кордоном, найчастіше зустрічаються низькі зарплати в Україні. Не виключено, що це загрожує зменшенням засобів людського капіталу, оскільки серед потенційних мігрантів одне з чільних місць належить саме високоосвіченим професіоналам, тобто носіям тих чи інших елементів інтелектуального потенціалу суспільства. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що саме ті якості, які за сприятливіших соціально-економічних обста-

вин повинні б стати визначальними чинниками максимальної творчо-інтелектуальної самореалізації та професійної трудової самовіддачі спеціалістів, стають внутрішнім поштовхом до прийняття ними міграційних рішень.

До інших цілком стандартних залежностей відносяться: а) збільшення безробіття внаслідок підвищення заробітної плати та б) зниження заробітної плати при вищому безробітті. Це означає, що підвищення заробітної плати зумовлює її зростання понад деяке рівноважне значення. При цьому попит на робочу силу зменшується, що стає причиною зменшення зайнятості та підвищення безробіття. Якби отримано протилежну пряму залежність між заробітною платою і безробіттям, це могло інтерпретуватися ознакою заниженого рівня заробітної плати, коли безробіття має переважно добровільний характер. За таких умов підвищення заробітної плати супроводжується збільшенням пропозиції робочої сили, яке ставало рушійною силою зниження безробіття.

Інвестиції не впливають на безробіття і заробітну плату, але спричиняють збільшення приватних трансфертів. Це може сигналізувати, що інвестиційний процес супроводжується міграцією “зайвої” робочої сили, не створюючи опосередкованих стимулів протилежного спрямування за допомогою підвищення заробітної плати.

Кризові явища 2008–2009 рр. позначилися підвищенням безробіття та збільшенням надходжень приватних трансфертів, що посилює аргументацію на користь їхнього альтруїстичного характеру. Інтуїтивно очікуваний обернений зв'язок між кризовими явищами і заробітною платою не виявив себе на статистично значущому рівні.

Отримані розрахунки підкреслюють важливість підвищення заробітної плати як чинника збільшення трудової міграції, але водночас виникає тенденція до збільшення безробіття. Для нейтралізації цього небажаного явища вимагається подолання тенденції до погіршення трудового потенціалу малих та середніх населених пунктів цілих регіонів, які переважно слугують

джерелом для трудової міграції. Хоча для більшості населених пунктів є очевидним надлишок робочої сили, деформації в якійській структурі робочої сили можуть призводити до нестачі працівників потрібних кваліфікацій. Міграційне вибуття населення негативно позначається не лише на складі людських ресурсів чи їх гендерно-віковій структурі, але передусім на освітньо-кваліфікаційному рівневі, який лише погіршується з часом.

Традиційно засобами поліпшення ситуації на ринку праці регіонів з інтенсивною трудовою міграцією називаються: заміна зовнішніх міграційних потоків внутрішніми (попит на робочу силу у промислових регіонах Східної України, надання житла), стимулювання самозайнятості (фермерство, зелений туризм), дотування суб'єктів підприємництва на створення нових робочих місць і працевлаштування безробітних; перекваліфікація безробітних осіб згідно з потребами ринку праці у відповідних професіях); розроблення регіональних програм зайнятості, які включають заходи з подолання базових (першопричинних) міграційних ризиків; скасування ліцензій на посередницьку діяльність у працевлаштуванні за кордоном (таку роботу повинні здійснювати обласні центри зайнятості); створення сприятливих умов початку власної справи; гарантії збереження зароблених грошей (спеціальні програми банківських установ); довгострокові пільгові кредити купівлі нерухомості трудовими мігрантами на батьківщині [145, с. 217-246].

Для гармонізації впливу трудової міграції і приватних трансфертів на економічні процеси в Україні доречно використати згаданий вище досвід азійських країн (Тайвань, Китай, Індія), коли ставиться за мету використання потенціалу працюючих за кордоном для стимулювання внутрішнього економічного розвитку. Для роботи з діаспорою та повернення кваліфікованої робочої сили в Китаї створено Департамент роботи зі зарубіжними китайцями (Bureau of Overseas Chinese Affairs). З цією метою заохочується створення асоціацій китайців за кордоном, зокрема це стосується випускників вищих навчальних закладів.

Подібно в Індії у 2004 р. було створено Міністерство зі зв'язків зі зарубіжними індійцями (Ministry of Overseas Indian Affairs). Завдання полягає у тому, щоб заохочувати приватні трансферти та інвестиції, а також стимулювати взаємодію з підприємцями в Індії. Для спрощення перетину кордону в 2005 р. запроваджено карту закордонного індійця (подвійне громадянство у країні заборонено), що надає практично всі права (економічні, фінансові, освітні), що для громадян Індії, за винятком права володіння земельними ділянками та права голосу на виборах.

Поверненню мігрантів повинні сприяти заходи щодо нейтралізації низки технічних труднощів: а) *перетин кордону* (відсутність необхідних документів; переїзд дитини, народженої за кордоном; ввезення готівкової іноземної валюти понад встановлені межі; спроби ввезення товарів і власного майна, оминаючи обов'язкові податки та збори тощо); б) *поселення та реєстрація в Україні* (відсутність реєстрації за місцем проживання, відсутність діючого внутрішнього паспорту, зміна подружнього статусу, зміна статусу житла, що потягнуло за собою втрату права власності на житло тощо); в) *утруднене працевлаштування*, г) *оформлення пенсійних документів* (передусім у випадках, коли лєвова частка стажу мігранта припадає на т.зв. дореформений (до 2000 р.) період). Окремі заходи можуть стосуватися функціонування системи освітніх закладів⁵².

Можна підсумувати, що для зменшення міграційних ризиків необхідно: розробити єдину методику моніторингу трудової міграції в регіоні; створити

⁵² З погляду стимулювання ринку праці та поліпшення якості робочої сили заслуговує на увагу пропозиція розробки державної програми підтримки і розвитку українського шкільництва у зарубіжжі шляхом створення концепції навчально-методичного забезпечення та реалізації програми з урахуванням специфіки країни проживання [161]. Для реалізації такої ініціативи можна використати кошти трудових мігрантів, тобто відповідна програма може реалізовуватися на засадах спільного державно-приватного фінансування. Передусім це стосується країн Західної Європи і окремих місцевостей Російської Федерації, де виникли чисельні діаспори трудових мігрантів з України. З метою стимулювання якості освіти за кордоном доцільно поновити практику виділення квот бюджетних місць для навчання дітей українського зарубіжжя у вітчизняних вищих навчальних закладах та розробити умови зарахування представників.

сприятливі умови праці на батьківщині, стимулювати самозайнятність; створити сприятливі умови започаткування власної справи; гарантії збереження зароблених грошей (спеціальні програми банківських установ); довгострокові пільгові кредити купівлі нерухомості трудовими мігрантами на батьківщині. Вирішення проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, передбачає також створення спеціального підрозділу (можливо, в структурі Міністерства праці та соціальної політики України) для соціального та правового захисту трудових мігрантів.

Висновки до розділу

На додаток до традиційної проблематики міграційної політики, як регулювання питань нелегальної міграції чи обмеження “втечі” за кордон кваліфікованих працівників, необхідно вирішення декількох додаткових питань: а) прогнозування міграційних процесів та надходжень від працюючих за кордоном, б) розробка регіональних і міжрегіональних програм використання коштів від працюючих за кордоном, в) розробка механізму взаємодії з українськими, міжнародними і закордонними організаціями, асоціаціями і фондами з метою надання практичної допомоги і залучення фінансових коштів для вирішення міграційних проблем. Підвищення ефективності використання приватних трансфертів вимагає розробки довго- і короткострокового прогнозу надходження приватних трансфертів та узгодження політики на ринку праці з країнами-реципієнтами української робочої сили, що набуває підвищеної актуальності в контексті триваючого погіршення економічної ситуації, яке може затягтися у часі щонайменше на два-три роки.

Основні висновки можна узагальнити таким чином:

1. Аналіз існуючих тенденцій та отримані прогнози передбачають стабілізацію надходжень приватних трансфертів на досягнутому рівні. Це означає, що надходження приватних трансфертів залишатимуться вдвічі нижчими від значень кризового 2009 р. і на третину нижчими — від значень 2010—2011

рр. Така ситуація може відбивати сповільнення економічної діяльності в країнах Південної Європи, де працюють більшість трудових мігрантів з України, а також реалії погіршення вітчизняної економічної ситуації загалом та інвестиційного клімату зокрема в 2010—2013 рр. Водночас такі обставини лише підсилюють мотивацію на користь якнайбільшого залучення приватних трансфертів.

2. Згідно зроблених емпіричних оцінок, збільшення приватних трансфертів є корисним для збільшення обсягів банківських депозитів та кредитування в національній грошовій одиниці, тоді як вплив на обсяги валютних кредитів виявився обмежуючим. Асиметричний вплив приватних трансфертів на обсяги валютних і гривневих кредитів може пояснюватися міркуваннями валютного ризику та диверсифікації кредитного портфеля.

Хоча приватні трансферти виразно слугують чинником зниження безробіття, суперечливий характер виявляється у тому, що надходження від працюючих за кордоном підвищують рівень заробітної плати, а це, зі свого боку, стає чинником підвищення безробіття. Разом з тим підвищення заробітної плати має стандартний обмежуючий вплив на обсяги приватних трансфертів, що неважко пояснити зменшенням стимулів для міграції внаслідок вищих доходів на вітчизняному ринку праці.

3. Поки що в Україні немає зв'язку між приватними трансфертами і надходженнями до бюджету, що можна пояснити недостатньою інвестиційною спрямованістю коштів заробітчачан, але разом з тим не використовуються можливості для збільшення податкових надходжень. З цією метою доцільно запровадити податок на нерухомість, який зазвичай використовується для фінансування видатків місцевих органів влади.

4. Для стимулювання інвестиційної активності заробітчачан доцільно запозичити декілька заходів із зарубіжного досвіду:

а) кооперативи розвитку за німецько-турецьким зразком у сільському господарстві (відповідну діяльність необхідно підтримувати доречними

фінансовими інструментами, як пільгові кредити, дольова участь чи компенсація видатків на інфраструктуру),

б) спільне пільгове кредитування реемігрантів, що плануються зайнятися підприємницькою діяльністю (необхідною передумовою для таких проектів має бути наявність відповідного досвіду за кордоном та участь з власними фінансовими активами),

в) поширення діяльності регіональних фондів зайнятості на членів сімей трудових мігрантів, що залишилися в Україні,

г) тренінги з фінансових стратегій домашніх господарств (для конкретних українських умов це повинно передбачати визначення оптимальної міжчасової стратегії приватного споживання та заощаджень, оцінку доходності окремих видів заощаджень, розрахунок прибутковості приватних підприємницьких ініціатив, як відкриття об'єктів роздрібною торгівлі та сфери послуг, ремонтних майстерень тощо, провадження сучасного фермерського господарства тощо.

Позитивний вплив на залучення грошових переказів з-за кордону матимуть такі заходи, як надання пільг по валютних вкладах у національних банках; продаж працівникам-мігрантам державних цінних паперів, які не оподатковуються; створення сприятливого клімату для використання валютних коштів на придбання товарів, землі під індивідуальну забудову, будівництво промислових об'єктів і об'єктів інфраструктури, купівлю виробничого устаткування; створення спеціалізованих державних закладів, які здійснюють консультативні функції.

5. Міжнародний досвід показує, що ефективним механізмом оперативного залучення коштів на бюджетні потреби може бути випуск спеціальних державних облігацій та їх розміщення серед мігрантів і діаспори. Ще одним способом використання коштів мігрантів можуть слугувати цільові облігації, зокрема у сфері житлового будівництва. Оскільки однією з найгостріших проблем трудової міграції є відсутність належного соціального захисту пра-

цівників-мігрантів, для залучення міграційного капіталу можна запропонувати ще один вид облігацій — “пенсійний”.

6. Для координації різнопланової діяльності щодо трудової міграції і використання приватних трансфертів в Україні доцільно:

а) створити спеціалізований орган, аналогічний за функціями міграційним службам інших країн. Така служба може мати самостійний статус — з підпорядкуванням Кабінету Міністрів, або функціонувати в структурі Міністерства юстиції чи МВС.

б) запровадити у складі дипломатичних установ України за кордоном у країнах, де перебуває значна чисельність працівників-мігрантів (Італія, Греція, Іспанія, Португалія, Велика Британія), посади штатних працівників, які би опікувались питаннями праці та соціального забезпечення трудових мігрантів, а також використання відповідних приватних трансфертів.

5. Пріоритетом на регіональному рівні повинно стати:

а) створення єдиної системи моніторингу трудової міграції (для цього доцільно організувати спеціальну соціологічну службу з метою вивчення можливостей працевлаштування трудових мігрантів, а також мотивації учасників міграційних процесів);

б) стимулювання самозайнятості (фермерство, зелений туризм).

8. Поверненню мігрантів повинні сприяти заходи щодо нейтралізації низки труднощів: а) перетин кордону (відсутність необхідних документів; переїзд дитини, народженої за кордоном; ввезення готівкової іноземної валюти понад встановлені межі тощо); б) поселення та реєстрація в Україні (відсутність реєстрації за місцем проживання, відсутність діючого внутрішнього паспорту, зміна подружнього статусу тощо); в) утруднене працевлаштування; г) оформлення пенсійних документів (передусім у випадках, коли лєвова частка стажу мігранта припадає на т.зв. дореформений (до 2000 р.) період). Доречно розглянути можливість запровадження карти зарубіжного українця.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Значення приватних трансфертів як чинника збільшення інвестиційного потенціалу країни-акцептора, “страхової” функції для домогосподарств, збільшення пропозиції іноземної валюти, підвищення купівельної спроможності місцевого населення, акумуляції людського капіталу, збільшення податкових надходжень, а також стабілізаційної політики, в сучасній світовій економіці не знижується. Світова фінансова криза 2008—2009 рр. не призвела до відчутного зменшення приватних трансфертів у країнах Європи, Центральної Азії та Латинської Америки, тоді як у країнах Південної Азії і Океанії спостерігається їх відчутне зростання (з оптимістичним прогнозом на 2014—2015 рр.). Водночас надходження приватних трансфертів можуть провокувати прискорення інфляції, підвищення РОК, надмірне збільшення імпорту, «перегрів» ринку нерухомості, підвищення рівня заробітної плати понад рівноважне значення, послаблення стимулів до праці та заохочення нових виїздів за кордон, що обмежує пропозицію робочої сили.

В Україні приватні трансферти знижувалися в 2008—2009 рр., надалі відновилися, але в останні два роки досить інтенсивно знижуються. Така ситуація могла б вважатися цілком нормальною за умови зниження безробіття та підвищення добробуту населення, однак на тлі прогресуючого економічного спаду викликає серйозну стурбованість, адже для України приватні трансферти можуть стати чинником стабілізаційної політики та відновлення стабільної траєкторії економічного зростання. Аналіз існуючих тенденцій та отримані прогнози передбачають, що надходження приватних трансфертів залишатимуться вдвічі нижчими від значень кризового 2009 р. і на третину нижчими — від значень 2010—2011 рр. Така ситуація може відбивати сповільнення економічної діяльності в країнах Південної Європи, де працюють більшість трудових мігрантів з України, а також реалії погіршення вітчизняної економічної ситуації загалом та інвестиційного

клімату зокрема в 2010—2013 рр. Водночас такі обставини лише підсилюють мотивацію на користь якнайбільшого залучення приватних трансфертів.

Найважливіші результати проведеного дослідження можна узагальнити таким чином:

1. Отримані результати впливу приватних трансфертів на економічне зростання в Україні доволі суперечливі. Оцінками для загальноукраїнських даних вихідна гіпотеза, що приватні трансферти сприяють збільшенню доходу, але одночасно зменшуються під впливом економічного зростання, підтверджується лише частково: приватні трансферти справді поліпшують динаміку доходу (це стосується більшості специфікацій), але немає очікуваного сприятливого зворотного зв'язку, коли досягнуте економічне зростання зменшує стимули до трудової міграції, як це має засвідчити зменшення надходжень від працюючих за кордоном. В оціненій структурній моделі і вищий темп зростання ВВП, і вища заробітна плата призводять до збільшення приватних трансфертів.

Загалом оцінки для загальноукраїнських даних показують, що надходження приватних трансфертів мають переважно сприятливий вплив: прискорення динаміки ВВП, підвищення заробітної плати, зниження безробіття, тоді як лише збільшення попиту на імпорт можна вважати негативним чинником. Водночас оцінки для регіональних даних демонструють негативний вплив приватних трансфертів на динаміку економічного зростання, що може означати відсутність тих сприятливих механізмів, які виявляють себе на загальнодержавному рівні (наприклад, зміцнення грошової одиниці чи підвищення довіри до національної економіки через поліпшення сальдо поточного рахунку). Негативний вплив приватних трансфертів на динаміку регіонального продукту є найменшим для областей Західної України, а найвищим – для областей Сходу та Півдня.

Як це демонструють зарубіжні дослідження, відсутність очікуваного потужного зв'язку між приватними трансфертами і довгостроковим еконо-

мічним зростанням, може пояснюватися відсутністю належного інвестиційного впливу приватних трансфертів внаслідок низки причин: а) висока гранична схильність до споживання, передусім за умови перманентного характеру приватних трансфертів, б) заміщення трудового внеску незаробленим доходом, в) зниження ефективності місцевих інвесторів, г) створення тиску в напрямі збереження неефективної банківської системи, д) послаблення критичної оцінки урядової політики, ж) погіршення якості інституцій.

2. У довгостроковому плані поживлення ВВП в Україні виглядає щонайменше нейтральним щодо приватних трансфертів, тоді як короткочасний вплив стає виразно проциклічним, тобто поживлення виробництва супроводжується збільшенням надходжень приватних трансфертів. Таким чином проведені дослідження свідчать на користь інвестиційної гіпотези приватних трансфертів, коли збільшення надходжень від працюючих за кордоном слід очікувати під час економічного буму. Для конкретних українських умов таку залежність неважко пояснити використанням приватних трансфертів для придбання нерухомості. Отримані результати заперечують логіку переважної більшості теоретичних моделей, які передбачають антициклічний характер приватних трансфертів, коли надходження зростають під час спадної фази циклу ділової активності, а під час економічного буму — зменшуються.

3. На підставі функціональних залежностей для приватних трансфертів можна стверджувати, що внаслідок прискорення динаміки ВВП відбувається зменшення надходжень від працюючих за кордоном, але вплив вищої заробітної плати залежить від специфікації регресійної моделі. Якщо прийняти ендогенність ВВП (розділ 2), то можна зробити висновок, що зменшенню трудової міграції сприяє таке економічне зростання, яке не супроводжується збільшенням заробітної плати. Разом з тим без врахування динаміки ВВП відновлюється звичний обернений зв'язок між заробітною платою і приватними трансфертами (розділ 3), коли вища заробітна плата зумовлює змен-

шення надходжень приватних трансфертів (це можна розглядати наближеною характеристикою зменшення обсягів трудової міграції).

Оцінки короткочасних коефіцієнтів виразно демонструють, що циклічне збільшення доходу за кордоном позначається сповільненням динаміки приватних трансфертів в економіку України. Це можна розглядати одним з пояснень зменшення обсягів приватних трансфертів у 2011–2013 рр., оскільки стагнація економічної діяльності спостерігалася в країнах — найбільших акцепторах вітчизняної трудової міграції (Греція, Іспанія, Італія, Португалія). Підтверджено виразну залежність циклу ділової активності в Україні від циклічної динаміки на зовнішніх ринках.

З-поміж інших механізмів функціонального впливу, збільшення приватних трансфертів є корисним для збільшення обсягів банківських депозитів та кредитування в національній грошовій одиниці, тоді як вплив на обсяги валютних кредитів виявився обмежувачим. Поки що в Україні немає зв'язку між приватними трансфертами і надходженнями до бюджету, що можна пояснити недостатньою інвестиційною спрямованістю коштів заробітчан, але разом з тим не використовуються можливості для збільшення податкових надходжень. З цією метою доцільно запровадити податок на нерухомість, який зазвичай використовується для фінансування видатків місцевих органів влади.

4. За допомогою моделі відкритої економіки IS—LM—BP обґрунтовано теоретично, що на випадок автономного макроекономічного шоку з боку сукупного попиту стабілізаційний вплив приватних трансфертів виглядає цілком несуперечливо за умов фіксованого обмінного курсу. Незалежно від мобільності капіталу — високої чи низької, надходження приватних трансфертів створюють сприятливий ефект добробуту, що відновлює сукупний попит на ринку товарів і послуг, а сукупне поліпшення платіжного балансу збільшує пропозицію грошової маси. У підсумку відбувається повернення до деякого рівноважного (або "природного") рівня доходу на нижчому рівні

процентної ставки. Якщо приватні трансферти мають антициклічний характер (тобто збільшуються під час циклічного спаду виробництва), така структурна риса істотно допомагає проведенню стабілізаційної політики.

Для системи плаваючого обмінного курсу на випадок низької мобільності капіталу наслідки надходжень приватних трансфертів практично не відрізняються від умов фіксованого обмінного курсу, однак певні особливості створює випадок високої мобільності капіталу, коли необхідною передумовою стабілізаційного впливу приватних трансфертів стає достатньо потужний ефект добробуту на ринку товарів і послуг (в поєднанні з порівняно незначною залежністю попиту на гроші від реальної вартості грошових активів). Якщо ж в сукупному попиті домінує ціновий ефект, то під час надходжень приватних трансфертів відбувається “витіснення” попиту на товари і послуги за допомогою зміцнення грошової одиниці.

Для економіки із “залежною” структурою можуть виникати симптоми «голландської хвороби», коли однаково шкідливими стають як підвищена інфляція, так і відкладена в часі девальвація грошової одиниці. Загалом приватні трансферти можуть як підсилювати (ефект “виштовхування”), так і послаблювати виїзд трудових мігрантів за кордон (ефект “притягання”), що загалом пов’язано зі станом регіональних економічних комплексів.

5. Для поліпшення інвестиційного клімату в Україні доцільно «зв’язати» принаймні частину отриманих надходжень від працюючих за кордоном за допомогою спільних державно-приватних проєктів, що в свою чергу послужить розширенню інфраструктури в сільській місцевості, як це практикується у деяких країнах (Мексика), а також дозволить використати зароблені за кордоном кошти для розвитку малого та середнього бізнесу, та послабить стимули для їх використання для збільшення імпорту споживчих товарів. Оподаткування операцій з іноземною валютою та запровадження податків на нерухомість і товари розкоші (автомобілі) повинно послабити функціональний зв’язок між приватними трансфертами та імпортом.

6. Встановлена обернена залежність безробіття від приватних трансфертів, що спостерігається на тлі підвищення заробітної плати, лише частково відповідає логіці “пастки стагнації”, адже не передбачає зменшення пропозиції робочої сили. Водночас позитивний вплив приватних трансфертів на динаміку ВВП може означати переважання ефектів сукупного попиту. Також не виключено, що сприятливий зв’язок між приватними трансфертами і заробітною платою відбиває акумуляцію людського капіталу. В такому разі прискорення динаміки ВВП може досягатися за допомогою вищої продуктивності праці, а це може зумовлювати вище безробіття.

7. З метою підвищення інвестиційного компонента приватних трансфертів пропонується використання низки різнопланових стимулів: а) інвестиційних (податкові полегшення, пільговий режим для імпортованих товарів, сприятливий режим для благодійної діяльності), б) фінансових (емісія спеціальних облігацій, створення преміальних валютних депозитних рахунків, розвиток мікrokредитування), в) консультаційних (безплатні тренінги для започаткування бізнес-проектів у сфері малого і середнього бізнесу), г) розвиток приватно-державного партнерства, д) заохочення попиту на товари і послуги місцевого виробництва. Не менш важливо знизити вартість фінансових послуг та формалізувати надходження приватних трансфертів. Такі дії відповідатимуть світовій практиці, коли для збільшення обсягів та підвищення інвестиційного спрямування приватних трансфертів активно використовуються колективні перекази асоціацій трудових мігрантів, програми приватно-державного партнерства, підвищення якості фінансових послуг, випуск облігацій для мігрантів у рамках програм фінансування інфраструктурних проектів (таке практикували Ізраїль, Бангладеш і Філіппіни), державна підтримка для проектів малого і середнього бізнесу в місцях інтенсивної трудової міграції, передусім у сільській місцевості.

Для стимулювання інвестиційної активності заробітчани доцільно запозичити декілька заходів із зарубіжного досвіду: а) кооперативи розвитку

за німецько-турецьким зразком у сільському господарстві, б) спільне пільгове кредитування реемігрантів, що плануються зайнятися підприємницькою діяльністю, в) поширення діяльності регіональних фондів зайнятості на членів сімей трудових мігрантів, що залишилися в Україні, г) тренінги з фінансових стратегій домашніх господарств.

Позитивний вплив на залучення грошових переказів з-за кордону матимуть такі заходи, як надання пільг по валютних вкладах у національних банках; продаж працівникам-мігрантам державних цінних паперів, які не оподатковуються; створення сприятливого клімату для використання валютних коштів на придбання товарів, землі під індивідуальну забудову, будівництво промислових об'єктів і об'єктів інфраструктури, купівлю виробничого устаткування; створення спеціалізованих державних закладів, які здійснюють консультативні функції.

8. Міжнародний досвід показує, що ефективним механізмом оперативного залучення коштів на бюджетні потреби може бути випуск спеціальних державних облігацій та їх розміщення серед мігрантів і діаспори. На внутрішньому ринку можна розмістити цільові облігації, зокрема у сфері житлового будівництва, та пенсійні облігації.

9. Для координації різнопланової діяльності щодо трудової міграції і використання приватних трансфертів в Україні доцільно:

а) створити спеціалізований орган, аналогічний за функціями міграційним службам інших країн. Така служба може мати самостійний статус — з підпорядкуванням Кабінету Міністрів, або функціонувати в структурі Міністерства юстиції чи МВС.

б) запровадити у складі дипломатичних установ України за кордоном у країнах, де перебуває значна чисельність працівників-мігрантів (Італія, Греція, Іспанія, Португалія, Велика Британія), посади штатних працівників, які би опікувались питаннями праці та соціального забезпечення трудових мігрантів, а також використання відповідних приватних трансфертів.

10. Пріоритетом на регіональному рівні повинно стати:

а) створення єдиної системи моніторингу трудової міграції (для цього доцільно організувати спеціальну соціологічну службу з метою вивчення можливостей працевлаштування трудових мігрантів, а також мотивації учасників міграційних процесів);

б) стимулювання самозайнятості (фермерство, зелений туризм, автоперевезення тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдулов П. В. Экономико-математические методы и модели для руководителя / П.В.Авдулов и др. — М.: Экономика, 2008. — 250с.
2. Аладин А. Китайский гамбит / А. Аладин. — [Електронний ресурс] // <http://poslezavtra.com.ua/kitajskij-gambit/>
3. Ансофф И. Стратегическое управление / И.Ансофф // — М.:Экономика. — 2008. — 357 с.
4. Білоусова Н. Економіку Батьківщини підготовують трудові мігранти / Н.Білоусова. — [Електронний ресурс] // День. — № 85. — 23 травня. — 2009. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/274403>.
5. Беликова Н.В. Государственное регулирование развития социальной инфраструктуры и ее регионов / Н.В. Беликова, В.В. Соляр // Бизнес Информ. — 2010. — №6. — С. 3-8.
6. Блер Р. Капітал розмаїтості: транснаціональні мігранти в Монреалі, Вашингтоні та Києві / Р. Блер [Текст] // — К., 2007. — 335 с.
7. Бутусов Ю. Чи розміняє Янукович мільярди на мільйони? / Ю.Бутусов — [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня №22. — 12 червня. — 2010.
8. Бородин С. Общемировая миграционная система / С. Бородин. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.conceptio.ru>.
9. Васильченко В. С. Управління трудовим потенціалом: навч. посібник / В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, О. А. Гришкова. — К.: КНЕУ, 2005. — 403 с.
10. Відякіна М. М. Перспективи формування глобальної моделі регулювання міжнародної міграції [Текст] / М. М. Відякіна // Економічний простір. — 2008. — № 15. — С. 13-24.
11. Войтюк О. Трудова міграція українців за кордон і роль міграційного капіталу / О.Войтюк.— [Електронний ресурс] // «Українське Слово». — Режим доступу: <http://ukrslovo.org.ua/ukrayina/suspilstvo>.

12. Воробйов Є. М. Економічна теорія. — [Текст] / Є. М. Воробйов, А. А. Гриценко // Київ-Харків. — 2003. — С. 387-398.

13. Гайдучький А. Міграційний капітал як чинник людського розвитку / А. Гайдучький // Банківська справа. — Київ: Банківська справа. — 2007. — №3. — С.35-53.

14. Гайдучький А. П. Міграційний капітал в Україні / А. П. Гайдучький // Фінанси України. — 2007. — № 5. — С. 24-37.

15. Гайдучький А. О. Міграційний капітал в країнах, що розвиваються.: монографія / О. А. Гайдучький // К.: 2008. — 296 с.

16. Гайдучький А. Облігації для мігрантів: незадіяні можливості / А. Гайдучький // Дзеркало тижня. — 2010. — № 20. — 29 травня.

17. Гайдучький А. П. Економічна природа міграційного капіталу / А. П. Гайдучький // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 6. — С.192—205.

18. Гайдучький А. Грошові трансферти мігрантів у системі міжнародного ринку капіталу / А.Гайдучький // Автореф. дис. д-ра економ. наук: 08.00.02.- К.: КНУТШ, 2010. — 32 с.

19. Гайдучький А. Макроекономічні чинники формування міграційного капіталу / А. Гайдучький // Банківська справа. — 2006. — № 3. — С. 3-12.

20. Гайдучький А. Інвестиційний потенціал міжнародного міграційного капіталу / А. Гайдучький // Фінанси України. — 2006. — № 9. — С. 117-127.

21. Гайдучький А. Міграційний капітал як чинник людського розвитку/А. Гайдучький // Банківська справа. — Київ: Банківська справа. — 2007. — № 3. — С.35-53.

22. Гайдучький А. Економічні відносини у процесі інвестування колективних трансфертів міграційного капіталу на цілі соціального розвитку / А. Гайдучький // Фінанси України. — 2007. — № 3. — С. 50-66.

23. Гайдучький А. Міграційний капітал в Україні: прихована реальність / А. Гайдучький // Дзеркало тижня. 21-27 квітня. — 2007. — № 15 (644).

24. Гайдуцький А.П. Роль міграційного капіталу у забезпеченні макроекономічної стабільності країни / А.П. Гайдуцький // Фінанси України. — 2007. — № 7. — С. 20-34.

25. Гайдуцький А. Економічні відносини у процесі інвестування колективних трансфертів міграційного капіталу на цілі соціального розвитку / А.Гайдуцький [Текст] // Фінанси України. — 2007. — № 3. — С. 50-66.

26. Гайдуцький А. Контрациклічна й антикризова природа формування та функціонування міграційного капіталу / А. Гайдуцький // Фінанси України. — 2009. — № 8 — С. 51-67.

27. Гайдуцький А. Економічний зміст і структура грошових переказів мігрантів / А.Гайдуцький, 2008, с. 32-39, Економічна теорія — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://ief.org.ua/Arjiv_ET/Gaydutskiy308.pdf

28. Гайдуцький А. Світовий ринок міграційного капіталу та економічна криза 2008-2009 років / А. Гайдуцький / Вісник Національного банку України. – 2010. – N1. – С.34-37.

29. Гевчук Н. С. Соціально-психологічні проблеми виховання дітей трудових мігрантів / Н. С. Гевчук. — [Електронний ресурс] // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського Національного університету ім. І. Огієнка. Серія соціально-педагогічна. – 2009. – Вип.11. – Режим доступу до журн. :http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpkp/Sp/2009_11/3.pdf

30. Гетьман Є. Маленькі донори великої економіки. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2013/10/17/398768/>

31. Грошові перекази заробітчани зменшуються. — [Електронний ресурс], - Режим доступу: <http://www.portugalia.com/groshovi-perekazi-zarobitchan/>

32. Грошові перекази трудових мігрантів знижують бідність, проте не є панацеєю. — [Електронний ресурс], // The Economist. 03-01-2008 — Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/print.php?articleid=12>

33. Глущенко Г. Миграция и развитие: мировые тенденции / Г.Глущенко // Вопросы статистики. — 2008. — № 2. — С. 65-69.

34. Глущенко Г.И. Инновационные методы привлечения денежных переводов мигрантов в официальный финансовый сектор / Г.И. Глущенко // Вопросы экономики. — 2005. — №7. — С. 50-65.

35. Гордієнко Н. В. Соціально-педагогічні засади профілактики деформацій у соціалізації дітей з сімей трудових мігрантів / Н. В Гордієнко., А. Ю Ізотова. [Електронний ресурс] // Вісник Черкаського університету. Науковий журнал. — 2008. — № 123. — 50 с.

36. Демографічний енциклопедичний словник. — М., 1985. — 567 с.

37. Діалектика взаємозв'язку міжнародної трудової міграції та макроекономічного розвитку за умов глобалізації / Р.Д. Стаканов // Культура народів Причорномор'я. — 2008. — № 147. — С. 92-95.

38. Доорт Дж. Ван. Миграция, денежные переводы и развитие / Д. В. Доорт // Программа социального финансирования. — Женева, 2003.

39. Дубовий О. Ф. Міграційний капітал як основний фактор міжнародної трудової міграції. / О. Ф. Дубовий. [Електронний ресурс] // Львівська комерційна академія, — Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-311/economic-theory-and-history-311/7503-mgratsyny-kaptal-uc-key-factors-mzhnarodno-trudovo-mgrats>

40. Економічний цикл по-українськи: криза як причина піднесення. — [Текст] // Фондовий ринок. — 2009. — № 11. — С. 2-6.

41. Економічна і соціальна географія світу. — [Електронний ресурс] / Зовнішні міграції. — Режим доступу: <http://ukrmap.su/uk-g11/90.html>

42. Европейская конвенция о месте постоянного проживания (ETS N 19). — [Електронний ресурс] // Париж. — 13 декабря 1955 года. — Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/docs/cets/cets019.htm>

43. Європейська соціальна хартія. — [Електронний ресурс] / Рада Європи; Хартія, Міжнародний документ від 18.10.1961 № ETS N 35. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_300

44. Європейський кодекс соціального забезпечення. — [Електронний ресурс] / Рада Європи; Кодекс, Міжнародний документ, Класифікація від 06.11.1990 № ETS N 139. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_651

45. Європейська конвенція про соціальне забезпечення. — [Електронний ресурс] / Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 14.12.1972 № ETS N 78. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_581

46. Європейська конвенція «Про правовий статус трудящих-мігрантів». — [Електронний ресурс] / Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 24.11.1977 № ETS N 93. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_307

47. Імміграція в Голландію. — [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://ukr-tur.narod.ru/geonas/naselukr/migration/migratukr.htm>

48. Іляш О. Негативні наслідки міжнародної міграції людських ресурсів за умови формування в Україні зони вільної торгівлі / О. Іляш // Журнал Європейської економіки. — 2009. — Том 8. — № 1. — С. 50-59.

49. Інформаційне забезпечення ринку праці в Україні: Матеріали семінару (м.Ялта, 25-27 вересня 2002 р.). — К. Держкомстат України, 2002. — С. 139, 176.

50. Істратій Л.Ф. Міграційні процеси та органи державної влади (приклад Італії), Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

51. Загальна декларація прав людини. — [Електронний ресурс] / ООН; Міжнародний документ від 10.12.1948. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Загальна_декларация_прав_людини

52. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» № 3773-VI від 22.09.2011 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2012. — N 19-20. — с.179

53. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, N 19-20, ст.179 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, N 16, ст.146

54. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 № 3773-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2012 — N 19-20. — ст.179

55. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» від 03.04.2003 № 661-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2003. — N 27. — ст.208

56. Закон України “Про внесення змін в деякі законодавчі акти в зв'язку з прийняттям Закону «Про державну прикордонну службу України”. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.apteka.ua/article/165868>

57. Закон України «Про свободу пересування і свободу вибору місця проживання в Україні» від 11.12.2003 № 1382-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2004. — N 15. — ст.232

58. Закон України «Про громадянство України» від від 18.01.2001 № 2235-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2001. — N 13. — ст.65

59. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2003. — N 39. — ст.351

60. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18.06.1991 № 1201-XI I/ Втрата чинності від 12.05.2006, підстава 3480-15 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1991. — N 38. — ст.50

61. Заробітчани переказали в Україну майже \$ 3 млрд. — [Електронний ресурс] // Католицький часопис, — Режим доступу: <http://www.credo-ua.org/2011/09/51160>

62. Звіт про конкурентоспроможність України 2010: Назустріч економічному зростанню та процвітання. — К. : Фонд “Ефективне управління”. — 23-26 с.

63. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. — К.: РВПС України НАН України. — 2002. — 206 с.

64. Зовнішня трудова міграція населення України. — [Електронний ресурс], — Режим доступу : <http://openukraine.org/doc/BK-MIGR-END.pdf>

65. Кайданович Н. Експерти: Різке збільшення міграційних потоків за безвізового режиму з ЄС – міф / Н.Кайданович, — [Електронний ресурс] // Європейський простір, — 2012. — Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/news/252937.html>

66. Конвенція «Про застосування Шенгенської Угоди від 14 червня 1985 року між урядами держав Економічного Союзу Бенілюкс, Федеративної Республіки Німеччини та Французької Республіки. Про поступове скасування перевірок на спільних кордонах». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://cpcfpu.ru/projects/borders/papers/shengen/document_4

67. Конвенція «Про захист прав людини і основоположних свобод» / Рада Європи. — [Електронний ресурс] // Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004

68. Конвенція «Про статус біженців» ООН (Дублінська конвенція). — [Електронний ресурс] / Міжнародний документ, Коментар від 28.07.1951. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011

69. Конвенція, «Про визначення держави, яка відповідає за розгляд заяв про надання притулку, що подані в одній з країн членів ЄС». —

[Електронний ресурс] // Рада Європи; Конвенція // Міжнародний документ від 15.06.1990. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_310

70. Курій Л. О. Вплив світової фінансово-економічної кризи на міжнародні міграційні процеси / Л. О. Курій // Теорії мікро- макроекономіки. Збірник наукових праць. — 2010. — Випуск 35. — С. 103-108.

71. Курій Л.О. Макро і мікроекономічні наслідки впливу грошових переказів міжнародних трудових мігрантів на економічний і людський розвиток // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Економічні науки. — Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. — №1 (13). — С. 161-165.

72. Кушнірчук-Ставнича О. М. Економічні та соціальні важелі протидії відпливу працездатного населення за кордон / О. М. Кушнірчук-Ставнича / [Електронне наукове фахове видання]. — «Ефективна економіка» № 2-05/3 від 08.07.2009 р. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php>.

73. Куревіна І. О. Конкурентоспроможність людського капіталу України в умовах міжнародної трудової міграції : дис. . канд. екон. наук : 08.00.02 / Куревіна Ірина Олегівна ; Львів. комерц. акад. — Л., 2008. — 198 с.

74. Куревіна І.О., Іляш О.І. Ризики розвитку економіки України ід формування зони вільної торгівлі: аспекти міжнародної міграції трудових ресурсів. Інтернет ресурс: <http://hiss.lviv.ua>.

75. Куревіна І.О. Вплив інтеграційних процесів на міжнародну трудову міграцію: регіональний аспект Інтернет ресурс: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/January/06.htm>.

76. Кислицина О. В. Міжнародна трудова міграція в умовах глобалізації : автореф. дис. . канд. екон. наук : 08.00.02 / Кислицина Ольга Володимирівна ; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. - Донецьк, 2011. — 20 с. : рис., табл. (Шифр: РА381629)

77. Кизим Н.А. Программно-целевой подход к государственному управлению социальной напряженностью в регионах страны: монография / Н.А. Кизим, В.В. Узунов. — Х.: ИНЖЭК, 2007. — 204 с.

78. Кирчів А. Трудова міграція і національна безпека України /А. Кирчів. — [Електронний ресурс] // Доповідь на круглому столі 7 жовтня 2004 р.. — Львів, — ЛНУ ім. І.Франка. — Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/migration/2004/kyrchiv07-10.htm>.

79. Климко Г.Н. Основи економічної теорії : політекономічний аспект. / Г.Н. Климко, В.П. Нестеренко. — К.: Вища школа, 1994. — С. 313-327.

80. Лапшина І. Проблеми та напрями участі України в міжнародному русі робочої сили в контексті вектора інтеграції / І. Лапшина // Міжвід. наук. зб. «Економіка України: реалії, перспективи розвитку ринкових відносин». — Київ, 2000. — Т.20. — С. 633-637.

81. Лапшина І.А. Міжнародна трудова міграція і соціальний капітал України // Регіональна економіка. — 2010. — № 1 — 264 с. — С. 156 -162.

82. Левцун А. , Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема Читать целиком, 20 сентября 2005 года. — Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page4040.html>

83. Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями / О.А. Малиновська,- [Електронний ресурс] // Монографія. — К.: Вид-во НАДУ. — 2004. — 123 с.

84. Малиновська О.А. Наслідки міжнародної міграції населення України та політико-управлінські дії щодо їх врегулювання / О.А. Малиновська // Аналітична записка, — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/562>.

85. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. — К.: НІСД. — 2011. — 40 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>

86. Малиновська О.А. Україна, Європа, міграція: міграції населення

України в умовах розширення ЄС. – К., Бланк-Пресс, 2004. – 171 с.

87. Малиновська О.А. "Проблема соціального захисту українських працівників-мігрантів". Аналітична записка, — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/949/>

88. Малиновська О. А. Перекази мігрантів з-за кордону: обсяги, канали, соціально-економічне значення. – К. : НІСД, 2013.

89. Марковська Г. Особливості регулювання міграційних процесів у рамках ЄС-15 та спільної міграційної політики ЄС / Г. Марковська. — [Електронний ресурс] // Журнал «Європейська економіка», — Том 10 (№ 4). Грудень 2011. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/jee/ua/2011_4/jee-4-ua/03M_ua.pdf

90. Марков І. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження / І. Марков, Ю. Бойко, О. Іванкова-Стецюк, Г. Селещуктаін // За ред. І. Маркова. — Львів, 2009 — 248 с.

91. Мартин С. Денежные переводы родственникам как инструмент развития. / С. Мартин / /Ежемесячный журнал Института изучения международных миграций «Экономические перспективы». — Джорджтаунский университет. –2001. — С. 3

92. Міграція — виклик ХХІ століття / за ред. Мацея Ст. Земби. — [Електронний ресурс], — // Видавництво Люблінського католицького університету 2008. — Режим лоступу: <http://www.kul.lublin.pl>

93. Міграція в Україні: факти і цифри. — [Електронний ресурс] // Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні. — Режим доступу: http://iom.org.ua/ua/pdf/Facts&Figures_b5_ua_f.pdf

94. Міграційні процеси в сучасних умовах. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z190_page_5.html

95. Міжнародна економіка : навч.-метод. посіб. / Київський національний економічний ун-т / за ред. А.М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2005. – 156 с.

96. Міжнародна економіка: Навч.-метод. посіб. / Київський національний економічний ун-т / за ред. А. М. Поручника. . — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: К. : КНЕУ, 2005. — 245с.

97. Міжнародна економічна діяльність України : Навч. Пос. / За ред. І.В.Багрової. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 384 с.

98. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права / ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966, — [Електронний ресурс], // Ратифікація від 19.10.1973 політики, — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042

99. Міжнародний пакт «Про громадянські і політичні права», [Електронний ресурс], / ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 // Ратифікація від 19.10.1973, — Режим лоступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

100. Міністерство праці та соціальної політики. — [Електронний ресурс], — Режим доступу: <http://ovu.com.ua/articles/479-ministerstvo-pratsi-ta-sotsialnoyi-politiki-ukrayi/publisher>

101. Мошняга В. Трудовая миграция населения Республики Молдова в европейском контексте: объемы, тенденции, эффекты / В.Мошняга // *Projet Transversal «Migrationset Relations Internationales»*. — Paris: Centre for International Studies and Reseach, 2006. — 48 p.

102. Мошенський С.З. Цільові облигації в Україні як джерело фінансування житлового будівництва / С.З. Мошенський // *Вісник Київського університету. Серія: Економіка.*— 2006.— Вип. 83.— С. 14 — 16.

103. Мокій А.І., Чекан І.А., Куревіна І.О. Міжнародний обмін людським капіталом у контексті конкурентоспроможності національної економіки // *IV міжнародна наукова конференція «Проблемы и перспективы сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках организации черноморского экономического сотрудничества»*. Сборник научных трудов. — Донецк: ДонНУ. — 2006 р. — С.205 – 210.

104. Мочерний С. В. Економічна теорія : навч. посіб. / С. В. Мочерний. — 4-те вид. — К.: ВЦ «Академія», 2009. — 640 с. — (Серія «Альма-матер»).
105. Національна академія наук України / [Електронний ресурс] // Інститут соціології. — Режим лоступу: <http://i-soc.com.ua/ukr/index.php>
106. Наказ «Про затвердження Методики аналізу ризиків з метою протидії нелегальній міграції» [Електронний ресурс] // від 30.06.2011 N 362/156/269/463/170/261. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TM042452.html
107. Ніколенко Ю.В. Основи економічної теорії [Підручник]. — К.: ЦНЛ, 2003. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ebk.net.ua/Book/OsnEkTeor/Oet16-23/52205.htm>
108. НБУ думає, як змусити гроші "внутрішнього інвестора" працювати на економіку, від 30 травня 2011 р. — Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/nbu_dumae,_yak_zmusiti_groshi_vnutrishnogo_investora_pratsyuvati_na_ekonomiku.html
109. Огляд приватних грошових переказів в Україну, що відображаються в статистиці платіжного балансу. — К.: НБУ, 2010, — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: bank.gov.ua/Publication/
110. Овчинников Г.П. Международная экономика / Г.П.Овчинников // Учебн. пособие. — СПб: Изд-во Михайлова В.А., 2008. — 456с.
111. ООН позитивно оцінює вплив міграції, — [Електронний ресурс], — Режим доступу: <http://www.gazetaukrainska.com/2009-12-17-14-42-49/2011-04-04-12-13-29/2414-2012-03-12-13-48-30.html>
112. Основи економічних знань / А.С. Гальчинський, П.С Єщенко, Ю.І. Палкій — К.: Вища школа, 1996. — С. 387-398.
113. Основні показники соціально-економічного розвитку Львівської області у січні 2007 року / Державний комітет статистики України // Головне управління статистики у Львівській області. — Львів, 2007. — 18 с.

114. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
115. Офіційний веб-сайт Організації Об'єднаних Націй. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.un.org>.
116. Офіційний веб-сайт Світової організації торгівлі (World Trade Organization), — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.wto.org>.
117. Перович Д.М. Передумови та наслідки зовнішньої трудової міграції в Україні / Д.М. Перович, Д.А Тхорик / Університетські наукові записки // Серія «Економіка». — Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького. — № 2. — 2009. — С.163-176.
118. Перекази мігрантів з-за кордону та можливі заходи щодо їх заохочення та ефективного використання. Аналітична записка. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1276/>
119. Пирожков С. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії // С.Пирожков, О.Малиновська, Н.Марченко. — Київ: Академпрес, 1997. — 127 с.
120. Пирожков С., Малиновская Е., Хомра А. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект. – К.: НИПМБ, 2003. – 134 с.
121. Пилинский Я. Миграционные процессы в современном мире: уроки для Украины / Я.Пилинский // Вестник Института Кеннана в России. — 2007. — Вып. 12. — С. 91 - 105.
122. Побережець Т.І, Болгарова Н.К., Пащенко О.В., Талавирия М.П. Економічна теорія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів IV рівня акредитації. Ніжин: ПП Лисенко М.М. – 2010. – 475с.

123. Потуданская В.Ф. Трудовая миграция как фактор трансформации регионального рынка труда / В.Ф.Потуданская, Г.Н. Бояркин. — Омск : Изд-во Ом ГТУ, 2004. — 155 с.

124. Постанова КМУ № 1056-98-п від 10.07.1998 р. “Про утворення при Кабінеті Міністрів України Міжвідомчої координаційної ради з питань міграції”, Постанова втратила чинність на підставі Постанови КМ № 753(753-2005-п) від 18.08.2005

125. Позняк О. Групові міграції в Україні: сучасний стан, проблеми, перспективи / О. Позняк // Економічний часопис. — 2004. — № 2. — С. 34—48.

126. Позняк О. Проблеми формування міграційної політики України в сучасних умовах / О.В. Позняк // Демографія та соціальна економіка — 2009. — № 1. — С. 20-28.

127. Про стан платіжного балансу (I квартал 2011 року). — К.: НБУ, 2011.— 6 с.

128. Польова І. М. Роль приватних трансфертів мігрантів у інвестиційному процесі в Україні / І. М. Польова // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ : [сб. науч. тр.]. — Ливадия- Донецк : ДонНУ, 2007. — Т. 2. — С. 723-728.

129. Представники 15 держав обговорюють у Львові проблеми нелегальної міграції // Офіційний сайт Державної міграційної служби України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dmsu.gov.ua/novosty/889-predstavniki-15-derzhav-obgovoryuyut-u-lvovi-problemi-nelegalnoji-migratsiji>

130. Прибиткова І. Сучасні міграційні процеси: теоретико-методологічні аспекти досліджень / І. Прибиткова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 1999. — № 1. — С. 161-172.

131. Прибиткова І. Ринок праці та його міграційний потенціал: суспільний портрет за результатами соціологічних досліджень / /Український

монитор – 2003. № 3 <http://www.foreignpolicy.org.ua/ua/papers/index.shtml?id=2578>.

132. Прибиткова І. Трудовые мигранты в социальной иерархии украинского общества // Социология: теория, методы, маркетинг. – К., 2002. - №4. – С. 159.

133. Приходько О. Глобальна міграція: участь беруть усі! / І.Приходько // Дзеркало тижня». № 5. — 2008. — С. 12. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/globalna_migratsiya_uchast_berut_usi-52710.html

134. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї. — [Електронний ресурс]. / ООН // Протокол, Міжнародний документ від 15.11.2000. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_791

135. Про стан платіжного балансу (І квартал 2011 року). — К.: НБУ, 2011.—6 с.

136. Рата Д. Отправка денег домой: тенденции в сфере денежных переводов мигрантов / Д.Рата // Обзорный ежемесячник Всемирного банка «Финансы и развитие». – 2005. – декабрь. – С. 44.

137. Регіони України 2005. Статистичний довідник. – К.: Держкомстат, 2005. – Ч. 1. – 509 с.

138. Регіони України 2005. Статистичний довідник. – К.: Держкомстат, 2005. – Ч. 2. – 811 с.

139. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України // Інститут регіональних досліджень; Наук. ред.. У.Я.Салова. — Львів, —2011, — 528с.

140. Романюк М.Д. Міграції населення України за умов перехідної економіки: Методологія і практика регулювання. – Львів: Світ, 1999. – 292 с.

141. Садовская Е. Денежные переводы трудовых мигрантов: динамика, роль в мигрантских домохозяйствах и сообществах Центральной Азии // Труд в Казахстане – 2006. — № 4. — С.54

142. Селешук Г.Формування міграційної політики повинно спиратися на глибокий аналіз реальної ситуації // Інформаційна палітра. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: Posted on 20/05/2012 by admin

143. Соболев Ю. Пострадянська Росія // Дзеркало тижня. — 2011. — № 8. — 04 березня 2011.

144. Социально-незащищенные группы населения / Отдельные вопросы: Решение новых вопросов в области миграции ООН. — [Електронний ресурс] // Экономический и Социальный Совет. — E/ESCAP/CESI(2)2. — 19 September 2005. — Режим доступу : <http://slovari.yandex.ru>

145. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави, Національна доповідь, НАН України, Київ 2009 р. с. 217-246

146. Соляр В.В. Організаційне забезпечення державної підтримки розвитку соціальної інфраструктури в регіонах України / В.В. Соляр // Випуск Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». — 2011. — Вип. 5(2) . — Режим доступу: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201152/80-85.pdf>

147. Сороневич М. Зустріч як перший крок до порозуміння / М. Сороневич // «Нові італійці». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kuzhel.com/index.php?>

148. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2001 рік // Державний комітет статистики України. Чернівецьке обласне управління статистики. — Чернівці, 2001. — 235с.

149. Статистичний щорічник України за 2006 рік / Державний комітет статистики України; За ред. О.Г. Осауленка. — К.: Вид-во «Консультант», 2007. — 551 с.

150. Сучасна міграційна політика західних держав, — [Електронний ресурс], — Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-21298.html?page=6>
151. Сучасний тлумачний словник української мови. 65 000 слів / За заг. ред. проф. В.В. Дубічинського. — Харків, 2006. — 457с.
152. Стаття 162 «Платники податку» // Науково - практичний коментар до Податкового кодексу України. — Режим доступу : <http://www.Profiwins.com.ua/ru/comentsnk/1621.html>
153. Тиндик Н.П. Міграційна політика – складова частина внутрішньої та зовнішньої політики держави // Митна справа. – 2007. №4. – С.51-55.
154. Трудовая миграция как приток капитала // Журнал “Passport to a Career”. - 2000. — май № 5 (17). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rest.kuda.ua/3303>
155. Факторна забезпеченість України як передумова її міжнародної економічної діяльності, — Режим доступу : <http://udoc.com.ua/docs/index-391722.html?page=4>
156. Трудова міграція в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Трудова міграція в Україні](http://uk.wikipedia.org/wiki/Трудова_міграція_в_Україні)
157. Толуб’як В. С.Запровадження пенсійних облігацій як фінансового механізму залучення грошових коштів. — Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=393>
158. Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення / Аналітично-інформаційні матеріали до парламентських слухань, Луганськ 2013 р., с. 2-8 Режим доступу: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCkQFjAA&url=http%3A%2F%2Fkompravlud.rada.gov.ua%2Fkompravlud%2Fdoccatalog%2Fdocument%3Fid%3D48512&ei=5YYIU_nPC4SC4gTB24CAAg&usg=AFQjCNEr14sqYFh8Mz_CoQdNL753Y4FqJw&bvm=bv.61725948,d.bGE

159. Указ президента України «Про Концепцію державної міграційної політики» від 30.05.2011 № 622/2011, — [Електронний ресурс], — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/622/2011>

160. Уряд затвердив Концепцію створення єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами / Сайт державної міграційної служби України, від 07 листопада 2012 року № 870-р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dmsu.gov.ua/novosty/888-uryad-zatverdiv-kontseptsiyu-stvorenniya-edinoji-informatsijno-analitichnoji-sistemi-upravlinnya-migratsijnimi-protsesami>

161. Ухвала V Всесвітнього Форуму Українців, Програма діяльності державних інститутів України, закордонних українських громад і громадських організацій України, 21 серпня 2011 р. м. Київ, Режим доступу: <http://www.uvkr.com.ua/events/624>

162. Флейчук, М., Радіца О. П'ятковська, О. Інституційні механізми залучення коштів трудових мігрантів як інвестиційного ресурсу розвитку економіки периферійних територій західних регіонів України". Аналітична записка, - Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1338/>

163. Харько О. Обсяги грошових переказів зростають / О.Харько // Хрещатик №60, — 2012, — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://smi.liga.net/articles/2012-04-27/5217103syagi_groshovikh_perekaz_v_zrosta_yut.htm#

164. Хлищенко О. Україна у світових міграційних процесах / О.Хлищенко. — [Електронний ресурс], — Режим доступу: http://pidruchniki.com/18721108/ekonomika/regulyuvannya_mizhnarodnih_migratsiynih_protsesiv

165. Хомра А. Внешние трудовые миграции в Украине / А.Хомра / Киев, — 2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2005/0221/nauka04.php>

166. Цацулин А.Н. Цены и ценообразование / А.Н.Цацулин // учеб. Пособие /. – М.: Филин, 1998. – 448 с.
167. Цит. по Дипломатическому вестнику. 1996. - № 6.—С.44.
168. Цит. по Дипломатическому вестнику. 1996. - № 6.—С.45.
169. Центр соціально-економічних досліджень CASE, — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.case-ukraine.com.ua>.
170. Чайка-Петегирич Л.Б. Міграційний капітал в Україні / Л.Б.Чайка-Петегирич // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20. – С. 385–403.
171. Черкас Н. Обмінний курс, сальдо бюджету та структурні зрушення в українській економіці / Н. Черкас // Економіст. – 2007. – № 1. – С. 38–42.
172. Четверта частина ВВП України – гроші українських мігрантів, - [Електронний ресурс] // Українська всевітня координаційна рада. – 24.04.2007. / <http://www.uvkr.com.ua/ua/analytics/>
173. Шевчук В. Передумови та загрози «перегріву» ринку нерухомості та механізми його врегулювання / В. П. Шевчук // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 118–127.
174. Шевчук В. «Пастка депресивності» прикордонного регіону як перешкода на шляху підвищення його конкурентоспроможності / В. Шевчук // Стратегічний розвиток регіону – економічне зростання та інтеграція: Матеріали XV міжн. наук.-практ. конф. (11–12 травня 2006 р.). Ч. I. – Чернівці, 2006. – С. 131–133.
175. Шевчук В. Платіжний баланс, економічне зростання і стабілізаційна політика / В. Шевчук. – Львів: Кальварія, 2008. – 734 с.
176. Шевчук В.О. Міграційні процеси як інструментальний чинник регіональної «пастки стагнації» [Електронний ресурс] / В. Шевчук. — Режим доступу: vyklad/shevch/region-07-5Lutsk15.pdf.
177. Шевчук В. Міжнародна економіка: теорія і практика. / В. Шевчук — К.: Знання, 2008. — 663 с.

178. Шевчук В. Взаємодія платіжного балансу і економічного зростання у країнах з транзитивною економікою: дис... д-ра екон. наук: 08.05.01 / Київський національний економічний ун-т. - К., 2004. , табл.

179. Шевчук О.І. Регіональна політика житлового будівництва: напрямки удосконалення / О.І. Шевчук. — Ужгород: Ліга-Прес, 2010. — 211 с.

180. Школа І.М. Міжнародні економічні відносини / І.Школа [Текст] // Підручник. — Чернівці: Книги — ХХІ, 2007. — 544с.

181. Щодо обміну досвідом з питань співробітництва з державами Європейського Союзу та іншими державами у сфері трудової міграції // <http://www.migration-info.org.ua/articleshow/article1.htm>.

182. Шумилов В. М. Международное публичное экономическое право: учебное пособие [Текст] / В. М. Шумилов. — М. : НИМП, 2001. — 288 с.

183. Юдина Т.Н. Миграция: словарь основных терминов / Т.Н.Юдина // Учеб. пособие. — М.: Издательство РГСУ; Академический Проект, — 2007. — 472 с.

184. Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколелія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. [Текст] // К.: «Українська енциклопедія», 1998. — 789 с.

185. Януль І.Є., Шелудько В.М. Шляхи розвитку фондового ринку в Україні // Фінанси України.-2012. - №6.-С.96-100.

186. Abdih Y. Remittances and Institutions: Are Remittances a Curse? / Y.Abdih, R.Chami, J.Dagher, P.Montiel // IMF Working Paper WP/08/29. — Washington: International Monetary Fund, 2008. — 31 p.

187. Ambrosius, C., Fritz, B., Stiegler, U. Financial Development and Stabilisation through Remittances? Potential Benefits and Policies // 12th EADI General Conference “Global Governance for Sustainable Development” (Geneva, 24-28 June, 2008). — Geneva: EADI, 2008. — 27 p.

188. Adams, R. Do International Migration and Remittances Reduce Poverty in Developing Countries? / R. Adams, J. Page // *World Development*. — 2005. — Vol. 33. — No. 10. — P. 1645–1669.

189. Adams, R. The Effects of International Remittances on Poverty, Inequality and in Rural Egypt / R. Adams // *Research Report No. 86*. — Washington D.C.: International Food Policy Institute, 1991. — 42 p.

190. Acosta, P. Remittances, and the Dutch Disease / P. Acosta, E Lartey, F. Mandelman // *Federal Reserve Bank of Atlanta Working Paper No. 2007–08*. — Atlanta: Federal Reserve Bank, 2007. — 24 p.

191. Acosta P. What is the Impact of International Remittances on Poverty and Inequality in Latin America? / P.Acosta, C.Calderon, P.Fajnzyblber, H.Lopez, // *World Development*. — 2008. — Vol. 36. — No. 1. — P. 89–114.

192. Alvieri A. Definition of remittances and relevant BPM5 flows. Issue paper of UN Statistics division./ A.Alvieri., I.Havinga, V.Hvidsten. // Washington D.C.: bN Publications. — 2005. — 2 p.

193. Adelman, I., and Taylor, E. Is Structural Adjustment with a Human Face Possible? The Case of Mexico // *Journal of Development Studies*. — 1990. — Vol. 26. — P. 387–407.

194. Agarwal R., Horowitz A. Are international remittances altruism or insurance? / R Agarwal // *Evidence from Guyana using multiple-migrant households // World Development*. — 2002. — № 30. — P. 2034.

195. Agu, C. Remittances for Growth / C.Agu // *Two Fold Analysis of Feedback between Remittances, Financial Flows and the Real Economy in Nigeria // Paper for Presentation at the African Econometric Society Conference (Abuja, July 8 – 10, 2009)*. — 38 p.

196. All in the family: Latin America's most important international financial flow. Report of the Inter-American Dialogue task force on remittances. — Washington D.C., 2004. — P. 3.

197. Andreassen A. Remittance service providers in the United States: how remittance firms operate and how they perceive their business environment / A.Andreassen. — The WB Publications No. 37600. — Washington D.C.: World Bank, 2006.

198. Asis Maruja M.B. “The return migration of Filipino women migrants: home, but not for good”. In Christina Wille and Basia Passl, eds., Female Labour Migration in South-East Asia. (Bangkok, Asian Research Center for Migration), 2001.

199. Atamanov A. Technical Assistance to CIS countries [Электронный ресурс] / A.Atamanov, R.Mogilevsky // CASE Network Studies and Analysis, - No. 369.Center for Social and Economic Research CASE. Warsaw, 2008. — Режим доступа:<http://www.merit.unu.edu/about/profile.php?id=1300>

200. Ahoritor, C.R.K. The Impact of Remittances on Economic Growth in Small-Open Developing Economies / C.R.K Ahoritor, D.E Adenutsi, // Journal of Applied Sciences. — 2009. — Vol. 18. — No. 9. — P. 3275-3286.

201. Barajas A. Do Workers’ Remittances Promote Economic Growth? / A.Barajas, R.Chami, P.Fullenkamp, M.Gapen, P. Montiel // IMF Working Paper WP/09/153. — Washington: International Monetary Fund, — 2009. — 22 p.

202. Baas, T., and Schrooten, M. A Relationship Banking and SMEs: A Theoretical Analysis // Small Business Economics. — 2006. — Vol. 27. — No. 2. — P. 127-137,

203. Ballard R. Migration, Economic Growth and Poverty Reduction: Reflections on the Basis of South Asian Experience / Centre for Applied South Asian Studies. — Manchester: University of Manchester, 2003. — P. 68.

204. Balance of Payments Manual / Ed. by J. Mclenaghan. — Washington: IMF Publications, 1993. — P.75.

205. Beine M. Brain drain and economic growth: theory and evidence / M.Beine, F. Docquier, H. Rapoport // Journal of Development Economics. — 2001. — Vol. 64. — No. 3. — P. 275–289.

206. Beine M. Brain Drain and LDCs' Growth: Winners and Losers / M.Beine, F. Docquier, H. Rapoport // IZA Discussion Papers No. 819. — Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA), 2003. — 39 p.

207. Beine M. Brain Drain and Human Capital Formation in Developing Countries / M.Beine, F. Docquier, H. Rapoport Winners and Losers // The Economic Journal. — 2009. — Vol. 118. — No. 4. — P. 631–652.

208. Beijer G. International and national migratory movements / G. Beijer // International Migration. — 1970. — Vol. 8. — No. 3. — P. 93–109.

209. Ben Slimane S. Proprieties of Workers' Remittances: Evidence for Southern Mediterranean Countries / S. Ben Slimane., M. BenTahar, D. Essid [Текст] // Economie Appliquée. — 2011. — Vol: 64. — Issue 2. — P. 85-111.

210. Borjas, J. Self-Selection and the Earnings of Immigrants / Borjas J. // Journal of Economic Literature. — 1990. — Vol. 80. — No. 1. — P. 306–316.

211. Bora Durdu C. and Sayan S. Emerging Market Business Cycles with Remittance Fluctuation // IMF Staff Papers. — 2010. — Vol. 57. — No. 3. — P. 303–325.

212. Buch, C. M. Worker Remittances and Capital Flows to Developing Countries / C. M. Buch, A. Kuckulenz, — [Текст] // ZEW Discussion Paper — No. 04-31, — Mannheim: Centre for European Economic Research. — (2004) — 25 p.

213. Budnik K. Temporary migration in theories of international mobility of labour / K. Budnik // Bank i Kredyt. — 2011. — Vol. 42. — No. 6. — P. 7-48.

214. Budnik, K. Emigration Triggers: International Migration of Polish Workers between 1994 and 2009. — [Электронный ресурс] // National Bank of Poland Working Papers 90, National Bank of Poland, Economic Institute, 2011.— Режим доступа:[http:// ideas .repec.org/f/pbu220.html](http://ideas.repec.org/f/pbu220.html)

215. Brettell C. Migration Theory / C Brettell, J.F.Hollifield / Talking Across Disciplines. — New York: Routledge, — 2007. — 304 p.

216. Brown, Richard P.C. A Model of Migrants' Remittances with Human Capital Investment and Intrafamilial Transfers *International Migration Review* / P.C.Brown, Richard. — Vol. 39, no. 2. Summer. — P. 407-438

217. Cali M., and Dell'Erba S. The global financial crisis and remittances: What past evidence suggests // ODI Working Paper No. 303. — London : Overseas Development Institute, 2009. — 27 p.

218. Castles, S., and Miller, M. Migration and the Global Economic Crisis: One Year On / S. Castles, M. Miller, — Basingstoke: Palgrave-Macmillan, 2009. <http://www.age-of-migration.com/uk/financialcrisis/update1.html>. — 15 p.

219. Calero C. Remittances, Liquidity Constraints and Human Capital Investments in Ecuador/ C. Calero, A. Bedi, R. Sparrow // *World Development*. — Vol. 37. — No. 6. — P.1143–1154.

220. Caceres, L. What do Remittances Do? Analyzing The Private Remittance Transmission Mechanism in El Salvador / L. Caceres, N. Saca // IMF Working Paper No. 06/250. — Washington: International Monetary Fund, — 2005. — 30 p.

221. Carling, J. Policy options for increasing the benefits of remittances // Paper presented at the Ninth International Metropolis Conference (Geneva, September 27th— November 1st, 2004). — Oslo: International Peace Research Institute, 2004. — 10 p.

222. Catrinescu, N. Remittances, Institutions, and Economic Growth / N. Catrinescu, M. Leon-Ledesma, M. Piracha, B. Quillin // *World Development*. — 2006. — Vol. 37. — No. 1. — P. 81-92.

223. Chami, R., Fullenkamp, C., and Gapen, M. Measuring Workers' Remittances: What Should Be Kept in and What Should Be Left Out. Mimeo. — Washington: International Monetary Fund, 2009. — 75 p.

224. Chami, R., Fullenkamp, C., and Jahjah, S. Are Immigrant Remittance Flows a Source of Capital for Development? R. Chami, C. Fullenkamp, S. Jahjah // *IMF Staff Papers*. — 2005. — Vol.52. — No.1. — P.55-81

225. Chami, R. Macroeconomic consequences of remittances. / R. Chami — Washington, DC: International Monetary Fund, 2008. — 84 p.
226. Chimhown A. Assessing the impact of migrant workers' remittances on poverty./ A. Chimhown , J. Piesse, C. // Pinder - London: EDIAS Conference. — 24-25 November 2003. — 11 p.
227. Chiswick, B. Is the New Immigration Less Skilled than the old? // Journal of Labour Economics. — 1986. — Vol. 4. — P. 68-79.
228. Coronado R. Workers' remittances to Mexico / R. Coronado // Business Frontiers, Federal Reserve Bank of Dallas 2004. — 132 p.
229. Cox R. Private Transfers and the Crowding Out Hypothesis: Semiparametric and Threshold / R. Cox // Regression Evidence from Four Developing Countries, 1987. — P. 2-5.
230. Cox, D., Hansen, B., and Jimenez, E. How responsive are private transfers to income? Evidence from a laissez-faire economy // Journal of Public Economics 2004.
231. Cox, A., and Ureta, M. International Migration, Remittances, and Schooling: Evidence from El Salvador / NBER Working Paper Series No. 9766. — Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2003.
232. Craigwell R., Jackman M. and Moore, W. Economic volatility and remittances // International Journal of Development Issues. — 2010. — Vol. 9. — No. 1. — P. 25–42.
233. Cuc M. Republic of Moldova: Sselected Issues / M. Cuc, E. Lundbeck, A. Angelovska-Bezaska, E. Ruggiero, L. Bouton, M. Sandu // IMF Country Report No. 05/54. — Washington: IMF Publications, 2005. — p. 8-9.
234. De Haas H. Remittances, Migration and Development: Policy Options and Policy Illusion / H. De Haas // South–South Migration: Implications for Social Policy and Development / K. Hujo and N. Piper (eds). — London and Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

235. De Haas H. Migration and Development: A Theoretical Perspective // International Migration Review. — Vol. 44. — Issue 1. — P. 227–254.

236. De Haan A. Migrants, livelihoods and rights: the relevance of migration in development policies. / A. Haan, Social // development working paper. — P. No 4. 2000. — P. 104-115.

237. Desai R. Fiscal Federalism and Regional Growth: Evidence from the Russian Federation in the 1990s / R. Desai, L. Freinkman, and I. Goldberg, // World Bank Policy Research Working Paper No. 3138. — Washington: World Bank, — 2003. — 26 p.

238. De Sousa J. Determinants and Implications of Remittances in Albania and Romania. / J. De Sousa, L. Duval, F.-C. Wolff, A. Bleahu, and R.Calmuc, R. // GDN Working Paper. — Vienna: the Vienna Institute for International Economic Studies, 2009. — 87 p.

239. Development Finance // Global Development Finance. — Washington: World Bank, 2003. — P. 157–175.

240. Dimova, R. Remittances and Chain Migration: Longitudinal Evidence from Bosnia and Herzegovina / R.Dimova, and F.-C. Wolff // IZA Discussion Paper No. 4083. — Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA), 2009. — 21 p.

241. Djajic, S. Emigration and Welfare in an Economy with Foreign Capital / S. Djajic // Journal of Development Economics. — 1998. — Vol. 56. — No. 2. — P. 433–445.

242. Docquier, F. The Brain Drain: What Do We Know?/ F. Docquier, H. Sekkat, // Working Paper No.31. — Paris: Agence Francaise de Developpement, 2006. — 34 p.

243. Drinkwater S. The labour market effects of remittances/ S. Drinkwater, P. Levine, E. Lotti // FLOWENLA Discussion Paper No. 6. — Hamburg: Institute of International Economics. — 43 p.

244. Durand J. Migradollars and Development: A Reconsideration of the Mexican Case/ J. Durand, E. Parrado, D. Massey // *International Migration Review*. — 1996. — Vol. 30. — No. 2. — P. 423—444.

245. Dustmann, C. Return migration, the European experience / C. Dustmann // *Economic Policy: A European Forum*. — 1996. — P. 213—242.

246. Evans. A., Klaehn J. A technical guide to remittances. — World Council of credit unions, Inc. — 2004. — 17 p.

247. Europe in Figures: Eurostat Yearbook 2008. — Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008. — 566 p.

248. Faini R. Remittances and the Brain Drain/ R. Faini // *IZA Discussion Papers* 3378. — Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA), —2006. — 17 p.

249. Fajnzylberg P., and Humberto Lopez J. Close to Home: the Development Impact of Remittances in Latin America / P. Fajnzylberg — Washington D.C.: The World Bank, 2006. — 14 p.

250. Fajnzylber, P., and Humberto Lopez J. The Development Impact of Remittances in Latin America // *Remittances and Development: Lessons from Latin America* / P. Fajnzylber and Humberto Lopez J. (eds). — Washington: The World Bank, 2008. — P. 1—18.

251. Frankel, J. Are Bilateral Remittances Countercyclical? // *Open Economies Review*. — 2011. — Vol. 22. — Issue 1. — P. 1—16.

252. General principles for international remittances services. Consultative report. Prepared by the World Bank and Bank for international settlement. - Washington DC.: The WB Publications, — 2006. — P. 4.

253. Gibson, J. The Economic Consequences of “Brain Drain” of the Best and Brightest: Microeconomic Evidence from Five Countries/ J.Gibson, and D. McKenzie // *IZA Discussion Papers* 5124. — Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA), — 2010. — 43 p.

254. Gibson, J., Le, T., Susan O., and Scott R. Private Transfers and the Crowding Out Hypothesis: Semiparametric and Threshold Regression Evidence

from Four Developing Countries. – Режим доступа:
[https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=ESAM04
 &paper_id=112](https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=ESAM04&paper_id=112)

255. Gibson, J., McKenzie, D. Scientific mobility and knowledge networks in high emigration countries: Evidence from the Pacific // CReAM Discussion Paper Series 1305. London: University College London; Centre for Research and Analysis of Migration (CReAM), 2013. – 25 p.

256. Giuliano, P. Remittances, Financial Development and Growth / P.Giuliano, and M. Ruiz-Arranz // Journal of Development Economics. – 2009. – Vol. 90. – No. 1. – P. 144-152.

257. Global economic prospects: Economic implications of remittances and migration. – Washington: World Bank, 2006. – 132 p.

258. Glytsos, N. Measuring The Income Effects of Migrant Remittances: A Metodological Approach Applied to Greece / N. Glytsos // Economic Development and Change. – 1993. – Vol. 72. – No.1. – P. 131-168.

259. Glytsos, N.P. Dynamic Effects of Migrant Remittances on Growth: An Econometric Model with an Application to Mediterranean Countries/ N.P Glytsos, // Athens: Centre of Planning and Economic Research, – 2002. – 41 p.

260. Golovnin, M. Regional Effects of the Global Economic Crisis in the CIS: Migrants' Remittances / M. Golovnin, and A.Yakusheva // Eurasian Integration Yearbook 2011. – Almaty: Eurasian Development Bank. – P. 75-87.

261. Guarnizo L. The economics of transnational living / Guarnizo L. // International migration review. – 2003. – V. 37. – № 3. – P. 39-40

262. Gupta S., Pattilo C. and Wagh S. Effect of Remittances on Poverty and Financial Development in Sun-Saharan Africa // Jackman M., Craigwell R. and Moore W. (2009), Economic Volatility and Remittances: Evidence from SIDS// Journal of Economic Studies. – 2009. – Vol. 36. – No. 2. – P. 135-146.

263. Hanson, G. Emigration and Educational Attainment in Mexico/G. Hanson, and C. Woodruff. 2003. – P. 14-15.

264. Hernandez-Coss, R. The Impact of Remittances: Observations in Remitting and Receiving Countries / Discussion Paper prepared for the G24 XXIII Technical Group Meeting (Singapore, September 13-14, 2006). — Washington: The World Bank, 2006. — 44 p.

265. Hernández-Coss, R. The U.S.-Mexico Remittance Corridor: Lessons on Shifting from Informal to Formal Transfer Systems. — Washington: The World Bank, 2004. — 116 p.

266. Heuer, N. The Effect of Occupation-Specific Brain Drain on Human Capital Working Papers in Economics and Finance. / N. Heuer // — University of Tübingen, 2011. — 33 p.

267. Hicks J. The Theory of Wages. / J. Hicks. — 1932. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.hetsa.org.au/pdf/36-A-04.pdf>

268. Holmes K. Index of Economic Freedom / K. Holmes, E. Feulner, and M. Grady // Washington D.C.: The Heritage Foundation and Dow Jones & Company, — 2008. — 410 p.

269. Holtz-Eakin, D. Remittances: international payments by migrants. A CBO paper (series on immigration) / D. Holtz-Eakin // Washington D.C.: US Congress, Congressional Budget Office, 2005. — 20 p.

270. Horvat, V. Brain Drain. Threat to Successful Transition in South East Europe? / V. Horvat // Southeast European Politics. — 2004. — Vol. V. — No. 1. — P. 76-93.

271. International Migration Outlook. SOPEMI 2006 Edition. — Paris: OECD, 2006. — 137 p.

272. Inter-American Development Bank, Multilateral Investment Fund. 2004. «Sending Money Home: Remittance Recipients in the Dominican Republic and Remittance Senders from the US.» Document — no. 546769. New York, N.Y. Inter-American Development Bank, Multilateral Investment Fund.). — [Электронный ресурс] . — Режим доступа: http://www.iadb.org/news/docs/remittances_en.pdf

273. Income and Distribution Effects of Migration and Remittances: an Analysis Based on CGE Models for Selected CIS Countries/ A. Atamanov, M. Matthias Luecke, T. Mahmoud, R. Mogilevsky, K. Tereshchenko, N. Tourdyeva, A. Uzagalieva, V. Vavryschuk// CASE Network, Reports No. 0086. – Warsaw. CASE-Center for Social and Economic Research, 2009. – P. 7-20.

274. Jackman M., Craigwell R. and Moore W. Economic Volatility and Remittances: Evidence from SIDS // Journal of Economic Studies. – 2009. – Vol. 36. – No. 2. – P. 135–146.

275. Jovicic, M. Macroeconomic analysis of the causes and effects of remittances / M. Jovicic, R. Dragutinovic-Mitrovic. – Prague: CERGE, –2006. – 24 p.

276. Jansen D. The Macroeconomic Consequences of Remittances/ D.Jansen , G . Naufal , and D. Vacaflores // Paper presented at the conference “Remittances and the Macroeconomy” (Atlanta, USA, February 21-22, 2008). – Atlanta: Federal Reserve Bank of Atlanta, –2008. – 53 p.

277. Kahanec, M. Migration in an enlarged EU: A challenging solution/ M. Kahanec, and K .Zimmermann, // European Economy. Economic Papers –No. 363. – Brussels: European Commission, –2009. – 54 p.

278. Kandil, M., and Mierzaie, I. The Effects of Exchange Rate Fluctuations on Output and Prices: Evidence from Developing Countries, IMF Working Paper No. 03/200, –Washington: the International Monetary Fund, 2003.

279. Kapinska E. Recent Trends in International Migration / E. Kapinska The 2004 SOPEMI Report for Poland. // Instytut Studiów Społecznych, Uniwersytet Warszawski. - Seria: PRACE MIGRACYJNE, – № 56. - Grudzień –2004. – 94 p.

280. Katz E. Labor Migration and Risk Aversion in Less Developed Countries / E. Katz, O. Stark // Journal of Labor Economics. – 1986. – Vol. 4. – Issue 1. – P. 134–149.

281. Katseli L . Effects of Migration on Sending Countries: What Do We Know? / L. Katseli, R. Lucas, and T. Xenogiani, // OECD Development Centre.— Paris: OECD, 2006. — 82 p.

282. Katseli L. Theoretical and empirical determinants of international labor mobility: a Greek-German perspective. / L. Katseli, N. Glystos // CEPR discussion paper. — No 148. — 1986. — P. 6.

283. Katseli L. Effects of migration on sending countries: what do we know? International symposium on international migration and development./ L. Katsel , R. Lucas, T. Xenogiani // Turin: UN Secretariat. 2006. - 28-30 June. — P. 48.

284. Kazianga H. Motives for Household Private Transfers in Burkina Faso Journal of Development Economics, 79 (2006) — P.73-117

285. Kireyev A. The Macroeconomics of Remittances: The Case of Tajikistan / A. Kireyev // IMF Working Paper No. 06/2. — Washington: International Monetary Fund, 2006. — 24 p.

286. Koc I. International Migrants' Remittances and Welfare Status of The Left – Behind Families in Turkey / I. Koc, and I. Onan // International Migration Review. — 2004. — Vol. 38. — No. 1.— P. 78-112.

287. Lapper R. American dream hit by dollar's decline/ R. Lapper // Financial times. — 2008. — April 2. — P. 6.

288. Lartey E. Remittances, Exchange Rate Regimes and the Dutch Disease: A Panel Data Analysis/ E. Lartey , F. Mandelman , and P.Acosta // FRB of Atlanta Working Paper 2008-12. — Atlanta: Federal Reserve Bank of Atlanta, 2008. — 29 p.

289. Le T. Remittances for economic development: The investment perspective/ T. Le // Economic Modelling. — 2011. — Vol. 28. — P. 2409–2415. paper No. 2008-04. — Luxembourg: University of Luxembourg, 2008. — 31 p.

290. Levitt P. Social remittances: a conceptual tool for understanding migration and development. — Harvard: Harvard University, 1996. — P. 4-5.

291. León Ledesma M. International Migration and the Role of Remittances in Eastern Europe/ M. León –Ledesma , and M. Piracha, // Discussion Paper No. 01/03. – University of Kent, 2001. – 64 p.

292. Litan C. On the Macroeconomic Impact of Remittances in Romania / C. Litan/ C. Litan // Studias Universitatis Babes-Bolyai. – 2009. – Vol. 54. – No. 2. – P. 21-36.

293. Lopez H. Remittances and The Real Exchange Rate / H. Lopez , L. Molina, and M. Bussolo // WB Policy Research Working Paper 4213. – Washington: World Bank, — 2007. – 34 p.

294. Lopez, H., Ratha, D., and Moharatra, S. Big Senders // Foreign Policy. – 2010. – No. 1. – P. 35.

295. Loser C. The Macro-Economic Impact of Remittances in Latin America –Dutch Disease / C. Loser, C. Lockwood, A.Minson, L. Balcazar // Washington: Inter-American Dialogue, 2006. – 45 p.

296. Loschmann C. The Global Crisis, Remittance Transfers, and Livelihoods of the Poor // World Academy of Science, Engineering and Technology. – 2009. – Vol. 54. – P. 833–838.

297. Lowell B. The Development Role of Remittances in U.S. Latino Communities and in Latin American Countries/ B. Lowell, de R. la Garza // A Final Project Report. – Washington: Inter-American Dialogue, 2000. – P. 1-32.

298. Lucas R. International Migration and Economic Development: Lessons from Low-Income Countries/ R. Lucas // The Developing Economies. – 2007. – Vol. 45. – No. 2. – P. 249-252.

299. Lueth, E. and Ruiz-Arranz M. Are Workers' Remittances a Hedge Against Macroeconomic Shocks? The Case of Sri Lanka| // IMF Working Paper No. 07/22. – Washington : IMF, 2007.

300. Makhoul F. Remittances, Dutch Disease, and Competitiveness — / F. Makhoul and M. Mughal // A Bayesian Analysis. – Universite de Pau et des Pays de l'Adour, 2011. – 37 p.

301. Mallick, D., and Cooray, A. International Business Cycles and Remittance Flows, MPRA Paper 25675, University Library of Munich, 2010.

302. Marchiori L. Brain Drain, Remittances, and Fertility/ L. Marchiori, P. Pieretti , and B. Zou, // CREA Discussion paper No. 2008-04. — Luxembourg: University of Luxembourg, 2008. — 31 p.

303. Marchiori L. Brain Drain in Globalization: A General Equilibrium Analysis from the Sending Countries' Perspective/ L.Marchiori, I.Shen, and F. Docquier, // IZA Discussion Paper No. 4207. — Bonn: Institute for the Study of Labor, 2009. — 45 p.

304. Marston R. Stabilization Policies in Open Economies / R. Marson // Handbook of International Economics / R. Jones and P. Kenen (eds.)- Vol.I. — Book 3. — Amsterdam; N.Y.; Oxford: North-Holland, 1985. — P. 859-915

305. Martin P. Best Practice Options: Mali / P. Martin, S. Martin, P. Weil // International Migration. — 2002. — Vol. 40. — No. 3. —P. 87–99.

306. Mansoor A. Migration and remittances / A. Mansoor, B. Quillin // Eastern Europe and the Former Soviet Union Countries. — Washington: World Bank, 2007. — 26 p.

307. McDonald, S. Migration and Remittances: Some Implications of Turkish Workers in Germany/ S. McDonald, Y. Sonmez, and J. Perraton, // Paper prepared for the 9th Global Economic Analysis Conference, “Multilateralism, Bilateralism and Development” (Addis Ababa, Ethiopia, June 2006). — Addis Ababa: United Nations Conference Centre, 2006. — 22 p.

308. McKenzie D. Can Migration Reduce Educational Attainment? Evidence from Mexico/ D. McKenzie, , and H. Rapoport, // BREAD Working Paper No. 124. — Washington: Bureau for Research and Economic Analysis of Development, 2006. — 42 p.

309. McKerman, S.M., Ratcliffe, C., Simms, M., and Zhang, S. Private Transfers, Race, and Wealth. — Washington: The Urban Institute, 2011. — 27 p.

310. Mesnard, A. Temporary migration and capital market imperfections/ A. Mesnard // Oxford Economic Papers. — 2004. — Vol. 56. — No. 2. — P. 242-262.

311. Migration and Remittances: Eastern Europe and the Former Soviet Union / A. Mansoor and B. Quillin (eds). — Washington: World Bank, 2009. — 236 p.

312. Migration in the Interconnected World: New Directions for Action. Report of the Global Commission on the International Migration. — Geneva, 2005. — 29 p.

313. Mohamed, S.E., and Sidiropoulos, M. Another Look At The Determinants Of Foreign Direct Investment In Mena Countries: An Empirical Investigation // Journal Of Economic Development. — 2010. — Vol. 35. — No. 2. — P. 74–95.

314. Mountford, A. Can a brain drain be good for growth in the source economy?/ A. Mountford, // Journal of Development Economics. — 1997. — Vol. 53. — No. 2. — P. 287-303.

315. Mohapatra, S., and Ratha, D. Remittances Dispatch: US Dollar depreciation an remittance flows to developing countries / World Bank Note 37721 DECPG. — Washington: World Bank, 2008. — 4 p.

316. Mohapatra, S., and Ratha, D. Forecasting migrant remittances during the global financial crisis," Policy Research Working Paper Series 5512, The World Bank, 2010. — Режим доступа: <http://ideas.Repecorg/a/mig/journal>

317. Mohapatra, S. The Impact of the Global Financial Crisis on Migration and Remittances / S. Mohapatra , and D. Ratha, // The Day After Tomorrow: A Handbook on the Future of Economic Policy in the Developing World. — Washington: World Bank, 2010. — P. 297-320.

318. Mohapatra, S., Joseph, J., and Ratha, D. Remittances and National Disasters. Ex-post Response and Contribution to Ex-ante Preparedness // World

Bank Policy Research Working Paper No. 4972. — Washington: World Bank, 2009. — 34 p.

319. Mughal, A.G. Migration, Remittances and Living Standards Measurement Survey (KLSS 2005). — Dushanbe: IOM, 2007. — 244 p.

320. Murad H. US Institutional transactions: first quarter 1992 and revised estimates for 1976-1991 / H. Murad // Survey of current business. — 1992. - June. - 63 p.

321. Naiditch, C., and Vranceanu, R. Equilibrium migration with invested remittances: The EECA evidence // European Journal of Political Economy. — 2010. — Vol. 26. — Issue 4. — P. 454—474.

322. Newland K. Beyond Remittances: The Role of Diaspora in Poverty Reduction in their Countries of Origin / K. Newland, and E. Patrick. — Washington: the Migration Policy Institute, 2004. — 45 p.

323. Ocampo, J. Latin America and the global financial crisis / J. Ocampo // Cambridge Journal of Economics. — 2009. — Vol. 33. — Issue 4. — P. 703-724.

324. Orozco M. The future trends and patterns of remittances to Latin America. / M. Orozco // Paper presented at the Inter-American Development Bank conference in Mexico "Remittances as a development tool". — 2003. — 28 October. — 15 p.

325. Orozco, M. Remittances to Latin America and the Caribbean: Issues and perspectives on development / M. Orozco // Report Commissioned by the Organization of American States. — Washington: the Organization of American States, 2004.

326. Orozco M. Sending money home. Can remittances reduce poverty? // №60. — 2006. — January. — P. 1.

327. Ping, H. Internal Migration in China: Linking it to Development/ P. Huang and Z. Shaohua // Regional conference on migration and development in Asia (Lanzhou, China, 14-16 March 2005). — 21 p.

328. Ponce, J., Olivie, I., and Onofa, M. Remittances for Development?/ J. Ponce, I. Olivie, and M. Onofa, // A Case Study of the Impact of Remittances on Human Development in Ecuador. — Washington: World Bank, 2008. — P.12.

329. Portes A. A contemporary immigration: theoretical perspectives on its determinants and modes of incorporation // International migration review./ A.Portes, J. Borocz // No. 23. — 1989. — P. 606-630.

330. Psacharopoulos, G. On some positive aspects of the economics of the brain drain / G. Psacharopoulos // Minerva. — Vol. 9. — No. 2. — P. 231-242.

331. Puri, S., and Ritzeme, T. Migrant Worker Remittances, Micro-finance and Informal Economy: Prospects and Issues/ S. Puri, and T. Ritzeme, // ILO Working Paper No. 21. — Geneva: International Labor Office, 1999. — 33 p.

332. Rapoport H. The economics of migrants' remittances / H. Rapoport, F. Docquier // Handbook of the Economics of Giving, Altruism and Reciprocity. Chapter 17 / Kolm S.C., Mercier Y. (eds.). — Amsterdam, North Holland, — 2006. — P. 1135-1198.

333. Round Table on Sustainable Development. Working Abroad - benefits flowing from nationals working in other economies. Prepared Anne Harrison assisted Tolani Britton and Annika Swanson. OECD, General Secretariat, 2004, — P.13.

334. Ratha D. Workers' Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance/ Ratha, D. — [Электронный ресурс] // Global Developing Finance. — Washington: World Bank, 2003. — P.172. — Режим доступа: [http://www.Dilipratha.com/rem &mig.htm](http://www.Dilipratha.com/rem&mig.htm)

335. Ratha, D. Increasing the Macroeconomic Impact of Remittances on Development / D. Ratha and S. Mohapatra // G8 Outreach Event on Remittances (Berlin, November 28-30, 2007). — 11 p.

336. Ratha D. Outlook for Remittance Flows 2008-2010: Growth expected to moderate significantly, but flows to remain resilient / D. Ratha, S. Mohapatra,

and Z. Xu, // Migration and Development Brief No. 8. — Washington: World Bank, 2008. — P.23.

337. Rajan, R. What Undermines Aid's Impact on Growth / R. Rajan, and A.Subramanian // IMF Working Paper 05/127. — Washington: International Monetary Fund, 2005. —126 p.

338. Ramirez C., Dominiguez M., Morais J. Crossing borders: remittances, genderand development. Washington D.C.: UN International research and training institute for the advancement of women, 2005.

339. Rapoport H. The Economics of Migrants Remittances / H. Rapoport, and F. Docquier. // IZA DP № 1531. — Bonn: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit. — 81 p.

340. Regional economic outlook: Sub-Saharan Africa. — Washington D.C.: IMF Publication. — April 2009. — 100 p.

341. Remittance, Diasporas, and Economic Development: Issues, Lessons Learned, and Recommendations for Donor Interventions. — Washington: USAID, 2006. — 89 p.

342. Remittances and Microenterprises in Mexico // Woodruff, Christopher M. and Zenteno, Rene, (August 14, 2001). UCSD, Graduate School of International Relations and Pacific Studies Working Paper. Available at SSRN. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ssrn.com/abstract=282019>

343. Remittances and Institutions: Are Remittances a Curse? / Y. Abdi, R. Chami, J. Dagher, P. Montiel // IMF Working Paper WP/08/29. — Washington: International Monetary Fund, 2008. — 31 p.

344. Richard A. Do international migration and remittances reduce poverty in developing countries? / A. Richard, J. Page // World Development. — Vol. 33. — 2005. — No. 10. — P. 1645–1669.

345. Roberts B. W. Remittances in Armenia: Size, Impacts, and Measures to Enhance Their Contribution to Development // B. W. Roberts and K. Banaian. —

Erevan: USAID/Armenia, 2004. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.aiprg.net/UserFiles/File/wp/jan2005/WP0501.pdf>

346. Robinson C. Self-Selection and Interprovincial Migration in Canada / C. Robinson, N. Tomes // *The Canadian Journal of Economics*. — 1982. — Vol. 15. — Issue 3. — P. 474–502.

347. Rojas-Suarez, L. Limited Capital Markets And The Real Effects Of Monetary Stabilization Policies Under Alternative Exchange Rate Regimes // *Journal of International Money and Finance*. — 1992. — Vol. 11. — No. 6. — P. 594–613.

348. Ruiz, I., and Vargas-Silva, C. Another consequence of the economic crisis: a decrease in migrants' remittances // *Applied Financial Economics*. — 2010. — Vol. 20. — No. 2. — p. 171–182.

349. Sayan, S. Cyclical Properties of Workers' Remittances / S. Sayan, A. Tekin-Koru // *The Cases of Turkey and Mexico Compared*. — 30 p.

350. Sayan S. Cyclical Behavior of Mexican Remittances over the Mexican and the US Business Cycles [Текст] / S. Sayan, B. Tas Onur, Y. Yalta // Working Paper No. 10-08. TOBB University of Economics and Technology, 2010.

351. Schiff, M. Brain Gain: Claims about Its Size and Impact on Welfare and Growth Are Greatly Exaggerated/ M. Schiff, // *International Migration, Remittances & the Brain Drain* / C. Ozden and M. Schiff (eds.). — Washington: World Bank; Palgrave Macmillan, 2006. — P. 201-225.

352. Schiff, M. Brain Drain and Productivity Growth: Are Small States Different?/ M. Schiff, and Y. Wang, // *IZA Discussion Papers* 3378. — Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA), 2008. — 17 p.

353. Schiopu, I. Determinants of Workers' Remittances Evidence From the European Neighbouring Region / I. Schiopu, and N. Siegfried, // Working Paper No 688. — Frankfurt: European Central Bank, 2006. — 145p.

354. Serageldin, M. Migratory Flows, Poverty and Social Inclusion in Latin America/ M. Serageldin, Y. Cabannes, E. Solloso, and L. Valenzuela, —

[Электронный ресурс] // World Bank Urban Research Symposium – Режим доступа: <http://www.un.org/esa/socdev/documents/compilation-brochure.pdf>

355. Shelburne R. Remittances in the CIS: Their Economic Implications and a New Estimation Procedure/ R, Shelburne, and J. Palacin, // UNECE Discussion Paper Series No. 2007.5. — Geneva: United Nations Economic Commission for Europe, 2007. — 53 p.

356. Sorensen N. The development dimension of migrant remittances / Migration Policy Research Working Papers No. 1. — Copenhagen: Danish Institute for Development Studies, 2004. — 33 p.

357. Straubhaar, T. Migrants' Remittances and Economic Activity / T. Straubhaar // *Intereconomics*. — Vol. 20. — No. 2. — P. 87–92.

358. Straubhaar, T. International Migrant Remittances and their Role in Development/ T. Straubhaar, and F. Vadean, // *International Migration Outlook: SOPEMI 2006 Edition*. — Part III. OECD, 2006. — P. 139-161

359. Simmons, A. The Remittance Sending Practices of Haitians and Jamaicans in Canada. / Simmons, Alan, Dwaine Plaza and Victor Piché. // *A Report to CIDA*. United Nations Secretariat. — 21 p.

360. Smart, J. Skills and Earnings: issues in the Developmental impact on the Philippines of labor export to the Middle East // *Asian Labor Migration: Pipeline to the Middle East* / F. Arnold and Nasra M. Shah (eds.). — Boulder and London: Westview Press, 1986. — 275 p.

361. Solaris Bus and Coach. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.Solarisbus.pl/en/about_us,historia,0,0,1994.html

362. Solimano, A. Workers Remittances to the Andean Region: Mechanisms, Costs and Development Impact, IDB Publications 692. — Washington: Inter-American Development Bank, 2003. — [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://ideas.Repec.org/p/idb/brikps/6926.html>

363. Stark O. The New Economics of Labor Migration/ O. Stark, D.E. Bloom // *The American Economic Review*. — 1985. — Vol. 75. — Issue 2. — P. 173—178.
364. Stark, O. Helmenstein and A. Prskawetz. 1998 / O. C. Stark // *Human capital depletion, human capital formation, and migration: a blessing or a “curse?”* // *Economic Letters*. — 1998. — Vol. 60. — P. 363—367.
365. Stalker, P. *Workers Without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration*. — Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000.
366. Suro R. *Remittance senders and receivers: tracking the transnational channels*. Washington D.C.: Pew Hispanic Center, 2004.
367. Taylor J. E. *International migration and economic development* / J. E. Taylor // *International symposium on international migration and development (Turin, Italy, 28-30 June)*. — United Nations Secretariat, 2006.
368. Taylor, J.E. and Wyatt, T.J. *The shadow value of migrant remittances, income and inequality in the household-farm economy* // *Journal of Development Studies*. — 1996. — Vol. 32. — No. 6. — P. 899—912.
369. Todaro P. *Illegal migration and U.S. immigration reform: a conceptual framework* / P. Todaro and L. Maruszko // *Population and Development Review*. — 1987. — No. 13. — P.101—114.
370. Vargas-Lundius R. *Remittances and rural development. Latin America and Caribbean division*. Prepared by IFAD. Rome: IFAD Publications. — 2003. — 2 p.
371. Vargas-Silva C. *Are remittances manna from heaven? A look at the business cycle properties of remittances* // *North American Journal of Economics and Finance*. — 2008. Vol. 19. — No. 2. — P. 290—303.
372. Vertovec S. *Migrant Transnationalism and Modes Transformation* / S.Vertovec // *CMD Working People*. -№ 03-09 m. —2003. — 17 p.
373. Vranceanu, R., Maxime, L., and Dubart, D. *Une échelle de mesure de la connaissance en raisonnement économique et résultats d'une enquête menée en*

décembre 2009," ESSEC Working Papers DR 10001, ESSEC Research Center, ESSEC Business School, 2010.

374. Wallerstein I. The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century/ I. Wallerstein. — N.Y.: Academic Press, 1976.

375. Woodruff, C. M. Remittances and Microenterprises in Mexico/ Woodruff, Christopher M. and Zenteno, Rene, (August 14, 2001). UCSD, Graduate School of International Relations and Pacific Studies Working Paper. — [Электронный ресурс] Режим доступа: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=282019

376. World Bank. Global economic prospects: Economic implications of remittances and migration. — Washington: World Bank, 2006. — 157 p.

377. World Bank lowers remittances forecast for 2009 as financial crisis deepens// World Bank webportal. — www.world-bank.org

378. Yang. D. International Migration, Remittances, and Household Investment: Evidence from Philippine Migrants' Exchange Rate Shocks / NBER Working Papers 12325. — Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2006. — 63 p.

379. Zaman, K. Works Remittances and Import Demand in Pakistan / K. Zaman, A. Imrani // Philippine Review of Economics. — 2005. — Vol. 72. — Issue 2. — P. 127-137.

380. Ziesemer, T. Worker remittances, migration, accumulation and growth in poor developing countries: Survey and analysis of direct and indirect effects/ T.Ziesemer // Economic Modelling — 2011. — P. 103-118.

381. Zimmermann K. Tackling the European migration problem / K. Zimmermann // Journal of Economic Perspectives. — 1995. — Vol. 9. — No. 2. — P. 45—62.

ОЦІНКИ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО ВПЛИВУ ПРИВАТНИХ ТРАНСФЕРТІВ ЗА ДОПОМОГОЮ МОДЕЛІ ВЕКТОРНОЇ АВТОРЕГРЕСІЇ (VAR)

Нижче подано оцінки VAR для моделі, що враховує взаємну залежність приватних трансфертів, ВВП, заробітної плати і безробіття.

Перевагою методу VAR (*англ.* vector autoregression) є динамічне врахування взаємного зв'язку між обома показниками та можливість визначення ваги окремих компонент у змінах досліджуваних показників.

Модель VAR враховує взаємозалежних змінних:

$$y_{i,t} = \Gamma_1 y_{i,t-1} + \dots + \Gamma_k y_{i,t-k+1} + \Psi X_t + \varepsilon_t, \quad (\text{A.1})$$

де y_t — вектор змінних; Ψ — матриця коефіцієнтів; ε_t — вектор випадкових змінних.

Використання методу VAR дозволяє простежити динаміку взаємозалежних змінних і ступінь взаємного впливу залежних змінних. Порівнюючи з методом OLS, немає потреби в складному технічному врахуванні взаємної причинності між залежними змінними. Інтерпретація результатів VAR за допомогою імпульсної відповіді дозволяє простежити еволюцію взаємного впливу в часі. Декомпозиція залишків показує вагу кожної змінної у змінах інших залежних змінних, що важливо для визначення вагомості впливу того чи іншого чинника.

У таблиці А.1 подано отримані результати.

Таблица А.1

■■■■■■■■ ■■■■■■■■■■■■■■■■■■■■■■■■■■■■■ VAR-■■■■■■■■

Sample (adjusted): 2002Q1 2013Q1
 Included observations: 45 after adjustments
 Standard errors in () & t-statistics in []

	TRANY2SA	D(YUEPSA)	UNSA
TRANY2SA(-1)	0.852850 [6.24271]	0.008117 [0.27614]	0.086731 [0.12877]
TRANY2SA(-2)	-0.023598 [-0.12301]	-0.010592 [-0.25662]	0.836611 [0.88453]
TRANY2SA(-3)	0.065870 [0.35315]	0.086154 [2.14684]	-0.662186 [-0.72008]
TRANY2SA(-4)	-0.375500 [-2.67207]	-0.082427 [-2.72621]	0.004194 [0.00605]
D(YUEPSA(-1))	0.638796 [0.91577]	0.353029 [2.35228]	-8.332528 [-2.42288]
D(YUEPSA(-2))	2.405365 [3.02124]	-0.329332 [-1.92261]	3.055710 [0.77848]
D(YUEPSA(-3))	-0.374330 [-0.47345]	0.371333 [2.18290]	-2.607044 [-0.66880]
D(YUEPSA(-4))	-0.101071 [-0.15883]	-0.234131 [-1.71013]	0.266353 [0.08490]
UNSA(-1)	-0.050052 [-1.22675]	0.006811 [0.77586]	0.276934 [1.37670]
UNSA(-2)	-0.002665 [-0.06559]	-0.007325 [-0.83791]	0.159130 [0.79440]
UNSA(-3)	-0.002410 [-0.05914]	0.000316 [0.03604]	0.247370 [1.23146]
UNSA(-4)	0.047964 [1.37167]	-0.001284 [-0.17063]	0.110269 [0.63962]
CRISIS3	0.397460 [5.02028]	-0.034531 [-2.02718]	0.913683 [2.34078]
RERIMF1	0.636070 [1.68756]	0.069580 [0.85800]	2.960437 [1.59308]
Adj. R-squared	0.746482	0.395218	0.788498
F-statistic	10.25413	3.053819	12.71682
Log likelihood	47.28126	116.4195	-24.51141
Akaike AIC	-1.434723	-4.507533	1.756063
Schwarz SC	-0.832502	-3.905312	2.358284
Mean dependent	1.225618	0.007611	7.844331
S.D. dependent	0.205823	0.028671	1.110990
Log likelihood		143.4447	
Akaike information criterion		-4.375321	
Schwarz criterion		-2.568658	

Відповідні імпульсні функції представлено на рис. А.1. Декомпозицію залишків подано у таблиці А.2.

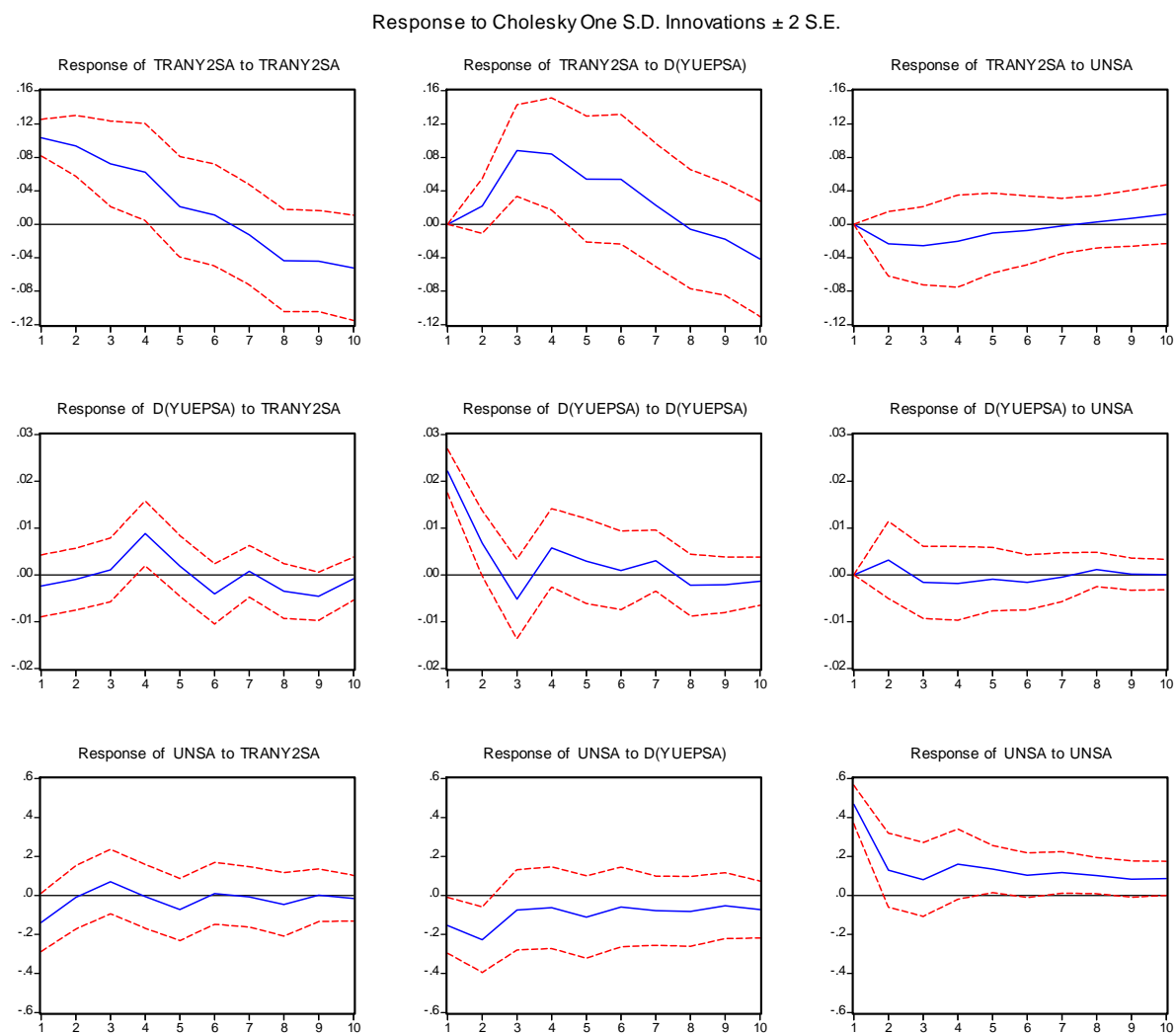

Рис. А.1. Імпульсні функції для взаємної залежності приватних трансфертів, ВВП та безробіття

Таблиця А.2

Декомпозиція залишків VAR-моделі

Імпульси	Відгук	Горизонт прогнозу			
		3	6	9	12
Приватні трансферти (<i>REM</i>)	<i>REM</i>	72	56	58	56
	<i>Y</i>	24	40	38	40
	<i>UN</i>	4	4	4	4
ВВП (<i>Y</i>)	<i>REM</i>	1	14	18	18
	<i>Y</i>	96	83	80	79
	<i>UN</i>	3	3	2	3
Безробіття (<i>UN</i>)	<i>REM</i>	7	7	7	6
	<i>Y</i>	23	24	24	25
	<i>UN</i>	70	69	69	69

ОЦІНКИ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО ВПЛИВУ ПРИВАТНИХ ТРАНСФЕРТІВ У КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ (ПОЛЬЩА, РУМУНІЯ, СЛОВАЧЧИНА)

Нижче подано емпіричні оцінки макроекономічного впливу приватних трансфертів для трьох країн Східної Європи: Польщі, Румунії та Словаччини. В усіх випадках використано достатньо довгі часові ряди (зі середини 1990-х років), що забезпечує надійні статистичні характеристики. Показник доходу використано у вигляді перших різниць відповідного логарифму, а приватних трансфертів — у % від ВВП (це забезпечує стаціонарність часового ряду).

Емпіричні оцінки здійснено за допомогою методу двокрокових найменших квадратів (2SLS), що враховує взаємну залежність показників приватних трансфертів і доходу.

Отримані результати щодо впливу приватних трансфертів на дохід виявилися такими:

а) Польща (1995Q3—2013Q2)

$$y = 0,010 - 0,177y_{t-1} + 0,024rem_t - 0,023rem_{t-1}, \quad (B.1a)$$

$$(2,28^{**}) \quad (-1,45) \quad (1,70^{***}) \quad (-1,63^{***})$$

$$R^2 = 0,01 \quad DW = 1,98$$

$$rem = 1,580rem_{t-1} - 0,611rem_{t-2} + 1,650y_{t-1}, \quad (B.1b)$$

$$(16,96^*) \quad (-6,62^*) \quad (2,16^{**})$$

$$R^2 = 0,98 \quad DW = 1,91$$

б) Словаччина (1993Q3—2010Q4)

$$y = -0,189y_{t-1} + 0,011rem_t - 0,005rem_{t-1}, \quad (B.2a)$$

$$(-1,61^{***}) \quad (2,95^*) \quad (-1,45)$$

$$R^2 = 0,04 \quad DW = 1,99$$

$$rem = 0,577rem_{t-1} + 0,355rem_{t-2} + 8,512y_{t-1}, \quad (B.2b)$$

$$(5,40^*) \quad (3,30^*) \quad (2,61^*)$$

$$R^2 = 0,34 \quad DW = 2,34$$

в) Румунія (1998Q2–2011Q1)

$$y = 0,038 + 0,003rem_t - 0,008rem_{t-1}, \quad (Б.3а)$$

$$(1,42) \quad (0,19) \quad (-0,64)$$

$$R^2 = 0,01 \quad DW = 2,10$$

$$rem = 0,631rem_t + 0,372rem_{t-2} + 0,982y_{t-1}. \quad (Б.3б)$$

$$(4,68^*) \quad (2,74^*) \quad (0,67)$$

$$R^2 = 0,60 \quad DW = 2,09$$

Стимулюючий вплив приватних трансфертів стає найвиразнішим у Словаччині (рівняння (Б.2а)). Для Польщі збільшення доходу в поточному періоді коригується з лагом у квартал (рівняння (Б.1а)). Впливу приватних трансфертів на дохід не виявлено для Румунії (рівняння (Б.3а)). Залежність приватних трансфертів від доходу простежується для Польщі (рівняння (Б.1б)) та Словаччини (рівняння (Б.2б)), однак цього немає в Румунії (рівняння (Б.3б)).

Для оцінок циклічного впливу отримано такі результати:

а) Польща (1995Q3–2013Q2)

$$yc_t = 0,524yc_{t-1} + 4,021rem_t - 3,941rem_{t-1}, \quad (Б.4а)$$

$$(5,86^*) \quad (3,35^*) \quad (-3,34^*)$$

$$R^2 = 0,48 \quad DW = 2,28$$

$$rem_t = 1,535rem_{t-1} - 0,543rem_{t-2} + 0,013yc_{t-1}, \quad (Б.4б)$$

$$(14,80^*) \quad (-5,29^*) \quad (1,78^{***})$$

$$R^2 = 0,98 \quad DW = 1,82$$

б) Словаччина (1993Q3–2010Q4)

$$yc_t = 0,523yc_{t-1} + 0,970rem_t - 0,936rem_{t-1}, \quad (Б.5а)$$

$$(5,03^*) \quad (2,70^*) \quad (-2,60^*)$$

$$R^2 = 0,27 \quad DW = 2,16$$

$$rem = 0,572rem_{t-1} + 0,396rem_{t-2} + 0,056yc_t, \quad (Б.5б)$$

$$(5,21^*) \quad (3,61^*) \quad (1,77^{***})$$

$$R^2 = 0,31 \quad DW = 2,13$$

в) Румунія (1998Q2–2011Q1)

$$\begin{aligned}
 yc_t = & 0,729yc_{t-1} - 0,297yc_{t-2} + 0,553rem_t - 0,539rem_{t-1} & (Б.6а) \\
 & (5,58^*) & (-2,42^*) & (0,83) & (-0,79) \\
 & R^2 = 0,37 & DW = 2,06
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 rem = & 0,646rem_t + 0,356rem_{t-1} + 0,021y_{t-1} & (Б.6б) \\
 & (5,05^*) & (2,75^*) & (1,05) \\
 & R^2 = 0,83 & DW = 2,07
 \end{aligned}$$

Стимулюючий вплив приватних трансфертів слабне для Словаччини (за сумою двох лагів) (рівняння (Б.5а)), тоді як для Польщі характер вплив залишається незмінним (поточне збільшення доходу змінюється рестрикційною корекцією через квартал) (рівняння (Б.4а)). Підтверджено нейтральність приватних трансфертів щодо доходу в Румунії (рівняння (Б.6)). Приватні трансферти мають проциклічний характер у Польщі (рівняння (Б.4б)) та Словаччині (рівняння (Б.5б)). Для Румунії залежності приватних трансфертів від циклічної позиції не виявлено, хоча відповідний коефіцієнт при y_{t-1} є додатним, але йому бракує статистичної значущості (рівняння (Б.6б)).